

**RUZBİHÂN eI-BAKLÎ'NİN (Ö. 606/1209)
ARÂİSÜ'L-BEYÂN İSİMLİ TEFSİRİNDE
MÜTEŞÂBİHAT**

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM
DALI**

**Hazırlayan
Hüseyin ALTUNTAŞ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN**

**RUZBİHÂN el-BAKLÎ'NİN (Ö. 606/1209) ARÂİSÜ'L-BEYÂN İSİMLİ
TEFSİRİNDE MÜTEŞÂBİHAT**

**Hazırlayan
Hüseyin ALTUNTAŞ**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Ekim 2021**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
DOĞRULUK BEYANI.....	5
ÖNSÖZ.....	6
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	11
ARCHIVE RECORD INFORMATION	12
KISALTMALAR	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	15
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	16
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	17
1. BİRİNCİ BÖLÜM: RUZBİHÂN BAKLÎ'NİN ŞAHSÎ ve İLMÎ HAYATI.....	19
1.1. Şahsî Hayatı	19
1.1.1. Doğumu	19
1.1.2. Lakap, Nisbe ve Ünvanları	19
1.1.3. Çocukları	20
1.1.4. Torunları	21
1.1.5. Hastalığı ve Vefâtı	21
1.2. İlmî Hayatı	22
1.2.1. Tahsili	22
1.2.2. Hocaları	23
1.2.3. Şeyhleri.....	24
1.2.4. Muasırları.....	25
1.2.5. Tasavvufi Yönü.....	28
1.2.6. Eserleri.....	28
1.2.6.1. Günümüze Ulaşan Eserleri	29
1.2.6.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri	35
2. İKİNCİ BÖLÜM: KUR'AN'DA MÜTEŞÂBİHAT	37
2.1. Müteşâbih Kelimesinin Anlamsal Çerçevesi.....	37
2.2. Muhkem Kelimesinin Anlamsal Çerçevesi	38

2.3.	Müteşâbih'e Dair Yorum Farklılıklarına Esas Ayetler ve Değerlendirmeleri	39
2.4.	Âl-İ İmrân Sûresi 7. Ayette Öne Çıkan Hususlar	41
2.5.	Müteşâbihâtü'l-Kur'an İlmi, Tedvînî ve Bu Alanda Yazılan Eserler	43
2.5.1.	Oluşumu ve Tedvînî (Tarihsel Süreci)	43
2.5.2.	Müteşâbih'ül-Kur'ân Alanında Yazılan Eserler.....	43
2.6.	Müteşâbih Ayetlerin Çeşitleri.....	46
2.7.	Müteşâbih Ayetlerin Muhkeme Kıyasla Miktarı	49
2.8.	Müteşâbih Ayetlerin Sebep ve Hikmetleri	51
2.9.	Teşâbüh'e Sebep Olan Durumlar	54
3.	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: <i>ARÂİS'ÜL-BEYÂN'DA MÜTEŞÂBİHÂT</i>	57
3.1.	Ruzbihân Baklî'nin Müteşâbih Hakkında Genel Görüşleri	57
3.2.	<i>Arâis 'ül-Beyân 'da</i> Müteşâbih Ayetlerin Yorumu.....	58
3.2.1.	Hurûf-ı Mukattaa.....	59
3.2.2.	Baklî'nin Hurûf-ı Mukattaa Hakkında Genel Görüşleri	60
3.2.3.	Baklî'nin Hurûf-ı Mukattaaaları Te'vili ve Te'vil Yöntemi.....	62
3.2.3.1.	Harflere Şifresel Anlamlar Yüklemesi.....	63
3.2.3.2.	Harfleri ayetlerle ilişkilendirmesi	80
3.2.3.3.	Önceki Âlim ve Mutasavvıflardan Etkilenmesi	83
3.2.3.4.	İşârî Anlamlar Yüklemesi.....	86
3.2.3.5.	Değerlendirme	89
3.2.4.	Haberî Sıfatlardan Allah'ın Zâtına İzâfe Edilen Lafızların Yorumu.....	90
3.2.4.1.	Nefs	91
3.2.4.2.	Ruh.....	92
3.2.4.3.	Nûr	93
3.2.4.4.	Ru'yetullah	95
3.2.4.5.	Vecu'llah (Allah'ın Yüzü)	97
3.2.4.6.	Ayn (Göz).....	99
3.2.4.7.	Yedu'llah (Allah'ın Eli)	101
3.2.4.8.	Kabza (Avuç).....	104
3.2.4.9.	Yemin (Sağ El)	104
3.2.4.10.	Sâk (Baldır)	105
3.2.4.11.	Cenb.....	106
3.2.4.12.	Değerlendirme	106

3.2.5.	Haberî Sıfatlardan Allah'ın Fiilleriyle İlgili Lafızların Te'vili	107
3.2.5.1.	İstivâ (Kaplamak).....	107
3.2.5.2.	İtyan-Mecî (Gelmek-Geliş)	111
3.2.5.3.	Kurb (Yakın Olmak)	113
3.2.5.4.	Likâ (kavuşmak)	114
3.2.5.5.	Maiyyet (Birliktelik)	116
3.2.5.6.	İstihyâ (Utanmak)	116
3.2.5.7.	İstihzâ (Alay Etmek)	117
3.2.5.8.	Mekr (Tuzak Kurmak)	118
3.2.5.9.	Rızâ	120
3.2.5.10.	Gazab	121
3.2.5.11.	Değerlendirme	122
3.2.6.	Semâvî Âlemlere Dair Ayetlerin Yorumu.....	123
3.2.6.1.	Yedi Kat Semâvât	123
3.2.6.2.	Beytü'l-Ma'mûr.....	125
3.2.6.3.	Arş.....	126
3.2.6.4.	Kürsî.....	129
3.2.6.5.	Kalem	129
3.2.6.6.	Sidretü'l-Müntehâ	131
3.2.6.7.	Değerlendirme:	132
	SONUÇ.....	133
	KAYNAKÇA.....	136
	ÖZGEÇMİŞ	142

TEZ ONAY SAYFASI

Hüseyin ALTUNTAŞ tarafından hazırlanan “RUZBİHÂN eI-BAKLÎ'NİN (Ö. 606/1209) *ARÂİSÜ'L-BEYÂN* İSİMLİ TEFSİRİNDE MÜTEŞÂBİHAT” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Çokluğu ile Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 01/10/2021

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN (KBÜ)

Üye : Doç. Dr. Şükrü MADEN (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Sacit KURT (OMÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Hüseyin ALTUNTAŞ

İmza :

ÖNSÖZ

Bütün mevcûdâtı yoktan var edip varlığından haberdar eden Yüce Allah'a sonsuz hamd, tüm insanlığa müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderilen rahmet peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e salât ve selam olsun.

Kur'ân-ı Kerîm'in “*Yoksa insan başıboş bırakılacağını mı zanneder?*” meâlindeki Kıyâme sûresi 36. ayeti, insanoğlunun kendi hâline terk edilmediğini, her zaman Allah'ın gözetimi altında olduğunu hatırlatmaktadır. Bu sebeple Yüce Allah kendisinin varlığını ve birliğini hatırlatmak, emir ve yasaklarını bildirmek gâyesiyle, insanoğluna peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Bu peygamberler içerisinde risâleti kıyâmete kadar devam edecek olan son peygamber Hz. Muhammed (a.s.)'dir. İlâhi kitapların sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerîm, insanlar için hidâyet rehberi olarak Allah (c.c) tarafından vahiy yoluyla rahmet elçisi Hz. Muhammed (a.s.)'e gönderilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden günümüze kadar geçen zaman diliminde, gerek vahye muhatap ilk nesil olan sahâbeler, gerekse onları takip eden tâbiûn ve tebeu tâbiîn dönemlerinde müslümanlar arasından, Kur'an'ı en güzel şekilde anlamak ve anlatmak için üstün çaba gösteren âlimler yetişmiştir. Bu gayretler neticesinde birçok tefsir vücut bulmuştur. Bu tefsirler içerik ve takip edilen metot itibarıyla farklılıklar arz ettiğinden dolayı rivâyet, dirâyet ve işârî tefsir gibi çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Bu tefsir çeşitlerinden birisi olan işârî tefsirlerin ilk ve değerli örneklerinden biri hicrî 5. asrın sonunda yaşamış olan Ruzbihân Baklî'nin (ö. 606/1209) *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsiridir.

Bu çalışmada hicrî 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyıl başlarında yaşayan İranlı sufi ve müfessir Rûzbihân Baklî'nin, işârî tefsir alanında yazdığı *Arâisü'l-Beyân* isimli eseri esas alınarak müfessirin müteşâbih tanımı, müteşâbih hakkındaki görüşleri ve bu kapsamdaki ayetlere yaptığı yorumların tespiti hedeflenmiştir.

Konu seçiminden tezimin son hâlini alıncaya kadar ki çalışmam boyunca, destek ve katkıları esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Tuğrul Tezcan Bey'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca yüksek lisans eğitimim sürecinde kendilerine yeteri kadar vakit ayıramadığım hâlde anlayış gösterip her dâim yanımda olan eşim ve çocuklarıma teşekkürü borç bilirim.

Gayret bizden, başarı Hz. Allah'tandır.

Hüseyin ALTUNTAŞ

Karabük, 2021

ÖZ

Müteşâbih kelimesi sözlükte, aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilememesi anlamına gelir. Terim olarak, ifade ettiği manalar farklı olduğu hâlde, zâhirde birbirine benzeyen lafızlara denir.

Kur'ân-ı Kerîm'de müteşâbih olarak kabul edilen bazı ayetler vardır ki, bunlar lafzındaki kapalılık, benzerlik ve bilinmezlikten dolayı anlamları tam anlaşılamayan ayetlerdir. Hakiki manasını ancak Allah'ın bildiği bu ayetlerin bir kısmını hurûf-ı mukattaa; bir kısmını gaybî âlemlere dair konular; diğer bir kısmını da Allah'a nispet edilen el, yüz, göz gibi zâtî sıfatlar ile; istivâ, istihyâ, mekr gibi fiili sıfatlar teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, hicrî 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyıl başlarında yaşayan İranlı sufi ve müfessir Rûzbihân Baklî'nin, işârî tefsir alanında yazdığı *Arâisü'l-Beyân* adlı eseri esas alınarak müteşâbihât hakkındaki görüşleri ve müteşâbih addedilen ayetlere yaptığı yorumlar izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle müfessirin müteşâbih hakkındaki genel görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra mutlak (hakiki) müteşâbihlerden olan başta hurûf-ı mukattaa olmak üzere, gaybî âlemlere dair lafızlar ile Allah'ın zâtı ve fiilleri ile ilgili lafızlar bu alanda yapılan diğer çalışmalardan da istifade edilerek tespit edilmiştir. Tespit edilen bu ayetler konularına göre tasnif edildikten sonra Kur'an'daki sırası gözetilerek müfessirin bu ayetlere yaptığı yorumlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Netice olarak müteşâbihattan olan hurûf-ı mukattaa'nın Kur'an'ın aslı olup bulunduğu sûre içerisinde tefsir edildiği, Allah'ın bu harfler ile yemin ettiği ve bu harflerin Allah ile habibi arasında sır olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca müteşâbihattan kabul edilen bu ve benzeri bütün lafızların hakiki manasını sadece Allah'ın nebî ve velî kulları içerisinde seçtikleriyle, her baktığı şeyde hakkı gören aşk ehlinin anlayabileceği vurgulanmıştır. Taklid ehlinin ise müteşâbihâtın hakikatinden uzak olduğu, müteşâbihlerin peşine düştükleri takdirde hata yapıp fitneye düşecekleri, dolayısıyla kendilerinden imanlarının eserinin kaybolacağı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an; Tefsir; Rûzbihân Baklî; *Arâisü'l-Beyân*; Müteşâbih.

ABSTRACT

The word mutashabih (cognate) in the dictionary refers to the inability of two things to be distinguished from one another due to their resemblance. Mutashabih is a term referring to words that appear to be similar in appearance but have different meanings.

There are some verses in the Qur'an recognized as müteşâbihat which are verses whose meanings cannot be fully grasped due to the ambiguity, similarity, and obscurity of their wording. Some of these verses with the true meaning of which is known only by Allah, are hurûf-u mukattaas (independent and separate letters), some of them are issues related to the invisible world, some of them are zatî attributes of Allah such as hands, face, and eyes and some are fi'lî attributes such as istivâ, istihyâ, mekr.

The aim of this study is to explain the comments on the verses considered cognate (Mutashabih) cognate and opinions about cognates of the Persian Sufî and exegete Ruzbihan Baqli, who lived between the end of the 5th and the beginning of the 6th centuries of the Hijri calendar, based on his work *Araisü'l-Bayan*, which he wrote in the field of figurative interpretation. In this context, the study begins with the cognate definition and general opinions about cognate of the exegete. Then, one of the absolute (true) cognates, the wordings about the invisible worlds, particularly the mysterious letters and the wordings about Allah and his acts were determined with the help of other studies carried out in this field. These determined verses were classified according to their topics, and then, by taking into account their orders in the Qu'ran, exegete's comments on these verses were attempted to be revealed.

In conclusion, it has been determined that the mysterious letters that cognates, are the origin of the Qur'an and are interpreted in the surah in which they are written, and Allah swears an oath with these letters, and these letters are a mystery between Allah and his beloved ones. Also, it is emphasized that the true meaning of all these wordings accepted as cognates can be understood by only ahl-e love who were chosen by Allah among his prophet and saint servants and find the god in everything they look. It is stated that Ahl-e taqlid are away from the truthfulness of cognate, and if they

are in pursuit of the cognates, they will make a mistake, which will result in fitna, and thus they will lose their faithfulness.

Keywords: Qur'an; Tafsir; Ruzbihan Baqlî; *Araisü'l-Bayan*; Mutashabih.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	RUZBİHÂN EL-BAKLÎ'NİN (Ö. 606/1209) <i>ARÂİSÜ'L-BEYÂN</i> İSİMLİ TEFSİRİNDE MÜTEŞÂBİHAT
Tezin Yazarı	Hüseyin ALTUNTAŞ
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	01/10/2021
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	144
Anahtar Kelimeler	Kur'an, İşârî Tefsir, Ruzbihân el-Baklî, <i>Arâisü'l-Beyân</i> , Müteşâbih

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	RUZBĪHAN AL-BAQLĪ (DĪED C. 606/1209) IN HĪS TAFSĪR <i>ARAIŚÜ'L-BAYAN</i> MUTASHABĪH
Author of the Thesis	Hüseyin ALTUNTAŞ
Advisor of the Thesis	Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	01/10/2021
Field of the Thesis	Basic Islamic Sciences
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	144
Keywords	Qur'an, Isari Tafsir, Ruzbihan al-Baqli, <i>Araisü'l-Bayan</i> , Mutashabih

KISALTMALAR

- a.s.** : Aleyhisselâtu ve's-Selâm
- Böl.** : Bölüm
- b.** : bin, ibn (Oğlu)
- bk.** : Bakınız
- C** : Cilt
- c.c.** : Celle Celâluhu
- çev.** : Çeviren
- DİA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- DİB** : Diyanet İşleri Başkanlığı
- ed.** : Editör
- H** : Hicrî
- Hız.** : Hazreti
- İSAM** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
- Ktp.** : Kütüphanesi
- M** : Miladi
- No.** : Numara
- nşr.** : Neşreden

- ö.** : Ölüm Tarihi
- ör.** : Örnek
- r.a.** : Radıyallahu anh
- S** : Sayı
- s.** : Sayfa
- s.a.v.** : Sallallâhü aleyhi ve selem
- trc.** : Tercüme Eden
- thk.** : Tahkik Eden
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı
- ts.** : Tarihsiz
- vb.** : ve benzerleri
- vd.** : ve diğerleri
- yy.** : Yüzyıl

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'nın insanlığa rehber kaynağı olarak gönderdiği evrensel bir mesajdır. Bu sebeptendir ki, Kur'an'ı anlama ve yorumlama konusundaki çalışmalar O'nun nüzûl süreciyle başlamış, Müslüman âlimler yaşadıkları dönemlerde onun daha güzel anlaşılması için gayret göstermişlerdir. Bazıları, Kur'an'ın belâgat ve fesâhat yönüne yönelerek uslûbundaki incelikleri ortaya çıkarmaya çalışmış, bazıları lafızların muhtemel manalarını ortaya çıkarmak için i'râba, bazıları da kıssalara yönelmiştir. Bunlar içinde ahkâma yönelik tefsir çalışmaları yapanlar olduğu gibi, Kur'an'ın inançla ilgili naslarını ele alarak İslâm'ın akîde sistemini oluşturmak için çalışmalar yapanlarda olmuştur. Bütün bunların doğal sonucu olarak tefsirde çeşitli eğilimler ortaya çıkmıştır.¹

Bu eğilimlerden bir tanesi de "sülûk ve tasavvuf erbâbına görünen ve gizli bir işaret sebebiyle Kur'an'ı zâhirî manasından başka bir mana ile te'vil etmek"² anlamına gelen işârî tefsirdir.

İşârî tefsirlerin ilk ve değerli örneklerinden birisi hicri 5. asrın sonunda yaşamış olan Ruzbihân Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsiridir. Baklî bu eseri, özellikle Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku'l-Kur'ân'ı* ile Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifü'l-İşârât*'ını esas alarak hazırlamıştır.³ Daha doğrusu Sülemî'nin eserini özetlemiş, ona Kuşeyrî'nin *Letâif*'inden bazı alıntılar eklemiştir.⁴ Bu sebeple bu tefsir "kendisinden önce gelen bütün bâtinî tefsir geleneğinin bir meyvesi ve kendisinden sonraki tamamen irfânî karakterli tefsirlerin de atası"⁵ olma özelliğine sahiptir.

Bu çalışma ile amaçlanan, zamanının meşhur şâir ve müfessirlerinden Baklî'nin, geçmişten günümüze kadar tartışma konusu olan müteşâbih ayetler hakkındaki görüşlerini *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsiri esas alınarak açıklamaktır.

¹ Muhsin Demirci, *Tefsir tarihi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 115.

² Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, ed. Fevvez Ahmed Zemerli (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 2/85.

³ M. Nazif Şahinoğlu, "Arâisü'l-Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/265; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 138.

⁴ İshak Özgel, "Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlmî ve Müfessirler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V/2 (2005), 42.

⁵ Süleyman Derin, *Abdurrahman Sâmî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsîr-i Fâtîha-i Şerîfe Risâlesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 1993), 10.

Bizden önce Mehmet Demir tarafından “*Rûzbiḥân el-Baklî ve Arâisü'l-Beyân İsimli Tefsîrindeki Metodu*” adlı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Demir çalışmasının giriş bölümünde tefsir, te'vil ve işâre kavramlarını izah etmiş, birinci bölümde Baklî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında geniş bilgi vermiştir. İkinci bölümde ise Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsirinin genel özelliklerine, metoduna ve tefsirin farklı açılardan değerlendirmelerine yer vermiştir. Bu esnada Demir, “*Ulûmu'l-Kur'an Açısından Arâisü'l-Beyân*” başlığı altında müteşâbih konusuna yüzeysel temas edip, hurûf-ı mukattaa hakkında birkaç örnek vererek müfessirin müteşâbih ayetlere bakış açısını ortaya koymaya çalışmıştır.

Fakat Demir'in çalışmasında mutlak (hakiki) müteşâbihlerden kabul edilen hurûf-ı mukattaaaların tamamı ile bir kısmı gaybî âlemlere dair lafızlar; bir kısmı haberî sıfatlardan olup Allah'a nispet edilen el, yüz, göz gibi zâtî sıfatlar ve istivâ, istihyâ, mekr gibi fiili sıfatlarla ilgili konulara temas edilmemiş ve bu konularla ilgili örnek verilmemiştir. Bizim çalışmamızda ise müfessirin müteşâbih hakkındaki görüşleri ile müteşâbih addedilen ayetlere yaptığı yorumlar detaylı bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken ilgili ayetler konularına göre tasnif edilip tek tek incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde: Baklî'nin hayatı, şahsi hayatı ve ilmi hayatı şeklinde ikiye ayrılarak ele alınmıştır. Şahsi hayatı başlığı altında doğumu, ismi, lakap, nisbe ve ünvanları, evlilikleri, çocukları, torunları, hastalığı ve vefatı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İlmî hayatı başlığı altında ise mektep eğitiminden başlayarak ilim için yaptığı seyahatler, ilim tahsil ettiği hocaları, tasavvufi olarak iktisap ettiği şeyhleri, aynı dönemde yaşadığı muâsırları ve kaleme aldığı eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde: “Kur'an'da Müteşâbihât” başlığı altında genel anlamda müteşâbih konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle müteşâbih kavramının sözlük ve terim anlamlarına yer verilmiştir. Sonra “Müteşâbihe Dair Yorum Farklılıklarına Esas Olan Ayetler ve Değerlendirmeleri” başlığı altında Hud sûresi 1. ayet, Zümer sûresi 23. ayet ve Âl-i İmrân sûresi 7. ayetler arasındaki irtibat ve aralarında tezat olup

olmadığı hususu açıklanmıştır. Daha sonra Âl-i İmrân sûresi 7. ayetin tahlili ve bu ayette öne çıkan hususlar izah edilmiştir. Akabinde Müteşâbihâtü'l-Kur'ân ilmi, oluşumu ve bu alanda yazılar eserlere yer verilmiştir. Daha sonra müteşâbih ayetlerin çeşitleri, muhkeme kıyasla miktarı değerlendirilmiştir. Son olarak müteşâbihin Kur'an'da bulunmasının hikmet ve sebepleri ile teşâbühe sebep olan durumlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ana gövdesi niteliğinde olan üçüncü bölümde ise "*Arâis'ul-Beyân'da Müteşâbihât*" başlığı altında öncelikle müfessirin müteşâbih tanımı ile bu husustaki görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra bir kısmı hurûf-ı mukattaa; bir kısmı Allah'a nispet edilen zâtî ve fiilî sıfatlar; bir kısmı ise gaybî konulardan oluşan müteşâbih kabul edilen lafızlar tek tek tesbit edilmiştir. Tespit edilen bu ayetler konu tasnifi ve Kur'an'daki sırası gözetilerek en az bir örnekle açıklanmıştır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli görülen yerlerde daha fazla örnek verilmiştir. Bu esnada Baklî'nin bu ayetler hakkındaki görüş ve açıklamaları tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Tez yazımı esnasında Arapça şahıs, yer ve kitap isimlerinin metin içinde ve dipnotta yazımı konusunda İsnad 2'de yer alan şablon dikkate alınmıştır.

Çalışmada vefat tarihlerini verdiğimiz şahısların hem isimlerinin yazılışında hem de vefat tarihlerinde, TDV İslâm Ansiklopedisi transkripsiyonu ve orada verilen tarihler esas alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmada Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsiri aslı kaynağı niteliğindedir. Bununla birlikte tabakat kitaplarından, ilgili eser, makale ve tezlerden ve İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden yararlanılmıştır.

Baklî'ye ait *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsirin baskısı, Ahmed Ferid el-Mizyâdî tarafından tahkiki yapılarak, 1971'de Beyrut'ta üç cilt hâlinde neşredilen baskıdır.

Tezde yer alan ayetlerin mealleri verilirken Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları'na ait *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli* ile Hasan Basri Çantay'ın (ö. 1964) *Tefsirli Kur'ân Meâli'nden* yararlanılmıştır. Hadislerin yerleri *Kütüb-i Sitte* içerisinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Baklî'nin hayatının anlatıldığı birinci bölümde, öncelikle Ebu'l-Kâsım Muînüddîn Cüneyd b. Mahmûd-ı Şirâzî'nin (ö. 801/1399) *Şeddü'l-İzâr'ı*, Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zunûn'u*, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî'nin (ö. 898/1492) *Nefehâtü'l-Üns'u*, Âdil Nuvayhid'nin *Mu'cemu'l-Müfessirîn'i*, Şemseddin Sâmî'nin (ö. 1904) *Kâmûs-ı Türkî'si*, Muharrem Nazif Şahinoğlu'nun (ö. 2019) *Rûzbihân Baklî ve Kitâb Kaşfu'l-Asrâr'ı ile Farsça Bazı Şiirleri* isimli kitabı ile TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki “Baklî” maddesi ve konuyla ilgili tez ve makaleler yararlanılan kaynaklardır.

Kur'an'da müteşâbihât konusunun açıklanmaya çalışıldığı ikinci bölümde, bu bilgilerin tesbitinde Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) *el-Müfredât'ı*, Ebû Abdullah Bedrüddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhan'ı*, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (ö. 1977) *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn'u*, Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) *et-Teysîr'i*, Muhsin Demirci'nin *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzere* isimli eseri, Sait Şimşek'in *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele* isimli eseri ile konuyla ilgili bazı makale ve tezler öncelikli başvuru kaynakları arasındadır.

Müfessirin müteşâbih tanımı, bu konudaki görüşleri ve müteşâbih addedilen ayetlere yaptığı yorumların tespitinin hedeflendiği ana bölüm olan üçüncü bölümde, bu bilgilerin tesbitinde Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsiri aslî kaynak niteliğindedir. Bununla birlikte kavramların sözlük ve terim anlamları verilirken İsfahânî'nin *el-Müfredât'ı*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arabı* ile TDV İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri yararlanılan diğer kaynaklardır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM: RUZBİHÂN BAKLÎ'NİN ŞAHSÎ ve İLMÎ HAYATI

1.1. Şahsî Hayatı

1.1.1. Doğumu

Kaynaklarda asıl adı Ruzbihân; künyesi Ebû Muhammed; babasının adı Ebû Nasr olan müfessirin tam ismi: Şeyh Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebû Nasr el-Baklî eş-Şirâzî'dir.⁶ Doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat müfessirin kendisine ait *Meşrabu'l-Ervah* isimli eserinin sonuna, bu eserini 16 Zilkâde 579 tarihinde tamamladığında, yaşının 52 olduğunu kayıt düşmesi⁷ müfessirin İran'ın Fesâ şehrinde h. 526/527, m. 1132/1133 tarihinde doğmuş olabileceği bilgisine kuvvet kazandırmaktadır.

1.1.2. Lakap, Nisbe ve Ünvanları

Müfessir, babasının sebzeçi oluşu ve kendisinin de gençliğinde bu işle meşgul olmasından dolayı *el-Baklî*; doğduğu yere nispetle *el-Fesavî*; ömrünün büyük bir kısmını Şiraz'da geçirdiğinden dolayı *eş-Şirâzî* ve İranlı meşhur bir sufi olmasından dolayıda *es-Sûfî* nisbeleriyle anılır.⁸

⁶ Ebu'l-Kasım Muînüddin Cüneyd b. Mahmud eş-Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, ed. Mirzâ Muhammed Kazvinî - İkbâl Abbas Aştîyânî (Tahran, 1328), 243; Şemseddin es-Sâmî, *Kâmûsu Âlem* (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1891), 2320; Mevlânâ Abdurrahman el-Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'-Kuds*, 927, 299; Âdil Nuvayhid, *Mu'cemü'l-Müfessirin* (Derâsâtü'l-Kur'âniye, ts.), 191; Mustafa b. Abdullah el-İstanbulî Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'Fünûn* (Beyrut: Dâru'l-hyâu't-Turâsu'l-Arabîy, 1941), 1042; M. Nazif Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 20; Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirin* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1426), 2/341; Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebû Nasr el-Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, ed. Ahmed Ferid Mezîdî (Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiye, 2008), 1/5; Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 1/496; M. Nazif Şahinoğlu, "Baklî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/545.

⁷ فرغ من اتمام هذا الكتاب باليمين والبركة عادة يوم الأربعاء السادس عشر من ذي قعدة سنة تسع و سبعين و فرغ من اتمام هذا الكتاب باليمين والبركة عادة يوم الأربعاء السادس عشر من ذي قعدة سنة تسع و سبعين و Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebû Nasr el-Baklî, *Meşrabü'l-Ervâh* (Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiye, 2005), 320.

⁸ Sâmî, *Kâmûsu Âlem*, 2320; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'-Kuds*, 299; Nuvayhid, *Mu'cemü'l-Müfessirin*, 191; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'Fünûn*, 1079-1131; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 26; Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, 136; Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi: Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar*, çev. Hüseyin Hâtemî (İstanbul: İletişim yayınları, 1994), 1/37; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin*, 1/496; Şahinoğlu, "Baklî", 4/545.

Baklî, yaşadığı dönemde "*âriflerin sultânî*", "*âlimlerin burhânî*", "*âşıkların misâli*" ve "*abdalların serveri*" unvanlarıyla da bilinmektedir.⁹ Âlim ve aynı zamanda meşhur bir şâir olan müellif: şeyh, imam, allâme, mütekellim, müfessir, fakih, sufi ve muhakkik gibi lakaplarla da anılmaktadır.¹⁰ Ayrıca şathiyeleriyle meşhur olduğundan "*Şettâh*",¹¹ "*Şettâh-ı Fârisî*"¹² veya "*Şeyh-i Şettâh*"¹³ lakaplarıyla da şöhret bulmuştur. En çok kullanılan lakabı ise Sadreddin'dir.¹⁴ Kaynaklarda müfessirle aynı ismi taşıyan ve aynı asırda yaşamış olan Şeyh Ruzbihân-i Kazarûnî el-Mısırî (ö. 548/1188) ile karışmaması için Mısırî'ye Ruzbihân-ı Kebir, müfessire ise Ruzbihân-ı Sagir denilmektedir.¹⁵

1.1.3. Çocukları

Müfessir Baklî birden fazla izdivaç gerçekleştirmiştir. Bunlardan en önemlisi zamanının büyük âlimlerinden Şeyh Ali Sirâc'ın (ö. 606/1209) kız kardeşiyle yaptığı evliliğidir.¹⁶ Bu evlilikten iki erkek ve üç kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda kızlarının isimleri hakkında bilgi verilmemekle beraber erkek çocuklarının isimleri: Şeyh Şehâbeddin Muhammed (ö. 608/1208) ve Şeyh Fahreddin Ahmed (ö. 620/1223)'dir. Baklî'nin büyük oğlu olan Şeyh Şehâbeddin, babası gibi dini ilimlerde söz sahibi olmuş, halka vaâzu nasihat eden, fakirlere yardım etmeyi seven, az konuşan, geceleri ibadet ve nefis tezkiyesiyle meşgul olan âlim ve âbid bir zattır. Pederi

⁹ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'-Kuds*, 299; Şahinoğlu, "Baklî", 4/546; Enver Bayram, "Rûzbihân-ı Baklî'nin Arâisü'l-Beyân'ında İbadetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (27 Aralık 2018), 204.

¹⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Arabî, *Levâgihu'l-Envârî'-Kudsiyyeti'l-Müntekâti Minel-Futuhâti Mekkiyye*, ed. Abdurahman eş-Şârânî - Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiye, 2015), 100.

¹¹ Şettâhât: Bazı sûfilerin mânevi cezbe halindeyken kendi irâdeleri dışında söyledikleri, zâhirde akla ve şeriata muhâlif görünen sözlere denir. Bkz: Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşaf İstilâhât-ı Funûn*, 1862, 735; Mevlânâ Abdurrahman el-Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, çev. Lâmî Çelebi (İstanbul, 1289), 6; Muhammed b. Celâleddin Gıyâseddin, *Gıyâsü'l-Lugat* (Tahran, ts.), 1/608; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 70.

¹² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; İbnü'l-Arabî, *Levâgihu'l-Envârî'-Kudsiyyeti'l-Müntekâti Minel-Futuhâti Mekkiyye*, 99; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 21.

¹³ Mirzâ Muhammed Ali et-Tebrîzî, *Reyhânetü'l-Edeb fî Terâcimi'l-Mârûfin bil-Künyeti vel-Lakab*, 1374, 342 c. II; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-Edeb fî Terâcimi'l-Mârûfin bil-Künyeti vel-Lakab*, 221 c. III; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 21; Şahinoğlu, "Baklî", 4/545.

¹⁴ Carl Brackelman, *Geschichte Der Arabischen Litteratur* (Leiden, 1937), 734; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'Funûn*, 1011; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 20; Şahinoğlu, "Baklî", 4/545.

¹⁵ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 21.

¹⁶ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvâri'l-Mezâr*, 254; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, 301; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 27; Şahinoğlu, "Baklî", 4/546.

Ruzbihân Baklî'den altı ay önce h. 608 yılında vefat etmiş ve Ebû Zer dergâhının yanındaki mezarlığa defnedilmiştir.¹⁷

Küçük oğlu Şeyh Fahreddin Ahmed de aynı şekilde dini ilimlere vâkıf, çok iyi bir vâizdir. Gençliğinde Ebû Muhammed Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne* isimli eseri ile İmâm-ı Gazzâlî'nin (ö. 1058/1111) Şâfîî fıkhı hakkında kaleme aldığı *el-Veciz* adlı eserlerin tamamını ezberlediği rivayet olunur. Hicri 620 yılında vefat eden Şeyh Fahreddin, babasının yanında medfundur. Her yönden babasına benzeyen bu evladı sebebiyle Baklî'ye melekler tarafından "*Ebû Ahmed*" künyesi verildiği rivayet olunur.¹⁸

1.1.4. Torunları

Kaynaklarda Baklî'nin, büyük oğlu olan Şehâbeddin'den Ebu Bekir (ö. 641/1244) isminde bir torunu olduğu; yine küçük oğlu olan Fahreddin'den de Sadreddin (ö. 685/1288) isminde bir torununun daha bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. Baklî'nin Şeyh Sadreddin ismindeki torununun da üç oğlu olup bunlardan en önemlisi, müellifin hayatı ve menkıbeleri hakkında Farsça olarak yazdığı *Tuhfetü'l-İrfân* adlı eserin sahibi Şerâfeddin İbrahim b. Ruzbihân-ı Sâni'dir.¹⁹

1.1.5. Hastalığı ve Vefâtı

Kaynaklarda verilen bilgilere göre Baklî, ömrünün sonlarına doğru kısmî felç hastalığına yakalanıp o hâliyle vefat etmiştir.²⁰

Vefat tarihi ile alakalı her ne kadar Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* isimli eserlerinde h. 666 tarihinde vefat ettiği bilgisine yer verse de²¹ genel olarak tabakat kitaplarında Baklî'nin h. 606 m. 1209 tarihinde Şîraz'da vefat ettiği²² ve kendi ribâtının

¹⁷ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 238; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 28; Şahinoğlu, "Baklî", 4/546.

¹⁸ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 248; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 28; Şahinoğlu, "Baklî", 4/546.

¹⁹ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 29; Şahinoğlu, "Baklî", 4/546.

²⁰ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 243; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'-Kuds*, 299-300.

²¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/341.

²² Sâmi, *Kâmûsu Âlem*, 2320; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'-Kuds*, 299; Nuvayhid, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, 191; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'Fünûn*, 196; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 26; Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, 136; Corbin, *İslâm felsefesi tarihi*, 1/340; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/496; Şahinoğlu, "Baklî", 4/545.

(tekke) yanına defnedildiği²³ bilgisine ulaşılmaktadır. Cenaze namazını Şîraz'ın kâdilkudâtı ve aynı zamanda Baklî'nin müridlerinden olan Şerafedîn Muhammed b. İshâk el-Hüseynî (ö. 641/1243) kıldırması, telkinini²⁴ Şeyh Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah Kerdûyeh (ö. 606/1209) vermiştir.²⁵

1.2. İlmî Hayatı

1.2.1. Tahsili

Şîraz'da yetişmiş değerli ilim adamlarından biri olan Baklî, zamanının meşhur hocalarından ders almıştır. İlk eğitimini Fesâ'daki mahalle mektebinde görmüştür. Çocuk yaşlarda Kur'an'ı ezberlemiş, daha sonra farklı hocalardan tefsir, hadis, fıkıh v.s. ilimleri okumuştur. Örneğin *Sahîh-i Buhârî*'yi İskenderiye yakınlarında Şeyh Ebû Necîb Sühreverdi (ö. 563/1168) ve Şeyh Ebû Abdullah el-Haberî ile beraber, zamanın meşhur muhaddislerinden ve aynı zamanda Şâfî fakihlerinden olan Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. es-Silefî'den (ö. 576/1180) dinlemiştir. Fıkıh ilmini de İrşâdüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed Ali en-Neyrîzî'den (ö. 604/1207) okumuştur.²⁶

Mu'cemü'l-Müfessirîn'de Baklî'nin müfessir, muhaddis, fakih, usulcü ve kelimci olduğu, aynı zamanda *Arâis 'ül-Beyan fî Hakâik'il-Kur'an* ile *Letâifü'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an* isimli tefsirlerin ona ait olduğu bildirilmiştir.²⁷

Yine Şemseddin Sâmi (ö. 1904) *Kâmûsü'l-A'lâm* isimli eserinde Baklî'nin tasavvuf şeyhlerinden olup başta *Tefsîr-u Arâis* isimli tefsiri olmak üzere birçok ilim dalında kaleme aldığı eserlerinin ve Farsça yazdığı şiirlerinin olduğunu nakleder.²⁸

7/13. asrın meşhur sufisi Fahreddîn-i Irâkî'nin (ö. 686/1287) Baklî'yi öven beyti şu şekildedir:

²³ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 247.

²⁴ Telkin: Ölüm döşeğindeki kişiye kelime-i tevhidi, definden sonra ölüye iman esaslarını hatırlatma anlamına gelir. Hacı Mehmet Günay, "Telkin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/404.

²⁵ Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebû Nasr el-Baklî, *Abheru'l-Âşîkîn* (Tahran, 1958), 15; Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 248; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 26.

²⁶ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'-Kuds*, 298; Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 243-244; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 41; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 136.

²⁷ Nuvayhid, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, 191.

²⁸ Sâmi, *Kâmûsu Âlem*, 2320.

*Şîraz'ın Pîrî Şeyh Ruzbihân,
Sıdk-u safâ ile ferîd-i cihân,
O âşık ve âriflerin şâhı idi,
O bütün erenlerin serveri idi.*²⁹

Netice olarak Baklî'nin aşağıda kendileri hakkında bilgi verdiğimiz iki tefsirinin³⁰ ve hadis, tasavvuf, akâid, fıkıh gibi farklı alanlarda birçok eserinin olması,³¹ yine zamanının değerli birçok hocasından ders alması ve birçok âlimle görüşmesi, onun iyi bir eğitim aldığını ve yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden olduğunu göstermektedir.

1.2.2. Hocaları

Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali en-Neyrîzî (ö. 604/1207)

Baklî'nin ders aldığı hocalarının başında Muhammed Ali Neyrîzî gelmektedir. Bu zat, Şîraz'ın en büyük camîlerinden biri olan Cami-i Atik'te imam hatiplik yapmış, yetmiş sene insanlara fetvâ verip uzun yıllar vaazu nasihat etmiş, aynı zamanda dini ilimlerde söz sahibi âlim ve fakih bir zattır.³² Bu zatın birçok eser kaleme aldığı rivayet edilir. Örneğin: tefsir ilmi ile alakalı *Mecmûu'l-Bahreyn* ve hadis ilmi hakkında *Tenvîrû'l-mesâbih fî şerhi'l-mesâbih* isimli eserleri bunlardan bazılarıdır.³³ Şahinoğlu (Nazif Hoca), Ali Neyrîzî'nin Baklî'ye ne kadar çok değer verdiğini gösteren şu sözünü nakletmiştir: "Kıyamet gününde tilmizler üstatlarının şahsiyetiyle iftihar ederler. Ben ise tilmizim Ruzbihân ile iftihar edeceğim."³⁴

Bu âlim zat 604/1207 tarihinde Şîraz'da vefat etmiştir.³⁵ Baklî'nin bu hocasından daha ziyade fıkıh dersleri aldığı nakledilir.³⁶

Ebü Tâhir Sadrüddin Ahmed b. Muhammed b. es-Silefî (ö. 576/1180)

²⁹ Fahrüddîn-i Irâkî, Külliyyât-i Irâkî, nşr. Nâfisi, Tahran 1336, s. 362.

³⁰ Arâisü'l-Beyan fî Hakâik'il-Kur'an ve Letâifü'l-Beyan fî Tefsir'il-Kur'an.

³¹ Eserleri için bkz. Sâmi, *Kâmûsu Âlem*, 2320; Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 244-245; Nuvayhid, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, 191; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'Fünûn*, 1011-1042-1079-1131; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 52-84; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/496; Şahinoğlu, "Baklî", 4/547; Şahinoğlu, "Arâisü'l-Beyân", 3/265.

³² Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 244.

³³ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 375.

³⁴ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 32.

³⁵ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 376.

³⁶ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 244.

Baklî'nin önemli hocalarından bir diğeri de meşhur muhaddislerden ve Şâfiî fakihlerinden olan İbrahim es-Sileff'dir. Hicri 478 sularında doğduğu, ilim tahsili için seyahat edip, h. 511 yılında İskenderiyye'ye gelip oraya yerleştiği, zamanın İskenderiyye Valisi tarafından kendisi için medrese yapıp kendisine tahsis edildiği nakledilir. Baklî, İskenderiyye seyahati sırasında Şeyh Ebu'-Necîb ile beraber *Sahîh-i Buhârî*'yi bu hocasından okumuştur.³⁷

Her ne kadar kaynaklarda müfessir Baklî'nin hangi mezhebe bağlı olduğu ile ilgili her hangi bir kayda rastlanamasa da, hocalarının meşhur Şâfiî fakihlerinden olması sebebiyle müfessirin Şâfiî mezhebinden olması kuvvetle ihtimaldir.

1.2.3. Şeyhleri

Baklî'nin tasavvufi yönden intisâb ettiği (bağlandığı) şeyhleri ise şunlardır:

Şeyh Cemâlüddîn b. Halil el-Fesâvî:

Baklî'nin ilk mürşidi olan bu zatın, Fesâ şehrinde yaşadığı nakledilir. Kaynaklarda kendisi hakkında fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır.³⁸

Şeyh Câgîr-i Kurdî (ö. 591/1195)

Kürt asıllı olan bu zatın Irak çöllerinden olan Samarrâ'ya bir günlük uzaklıkta bulunan “Kantaratu'r-Raşâş” denilen bir çölde yaşayıp, ölünceye kadar burada kaldığı rivâyet edilir. Ruzbihân *Keşfü'l-Esrâr*'ında onun gençlik çağlarında kendisinin ilk mürşidlerinden olduğunu zikreder.³⁹ Baklî'nin gençlik yıllarında yapmış olduğu seyahatlerin birinde, Şeyh Kurdî'nin zikri geçen yerdeki dergâhına uğrayıp tasavvufi yönden istifade ettiği nakledilir.⁴⁰

Şeyh Sirâcuddîn Mahmud b. Halîfe b. Abdusselam b. Ahmed b. Sâlebe (ö. 562/1166)

³⁷ Baklî, *Abheru'l-Âşıkîn*, 12; Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 243; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'-Kuds*, 412; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 32.

³⁸ Baklî, *Abheru'l-Âşıkîn*, 21; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 33.

³⁹ Baklî, *Abheru'l-Âşıkîn*, 22.

⁴⁰ Baklî, *Abheru'l-Âşıkîn*, 22; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazarâti'-Kuds*, 767; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 33.

İbn-i Sâlebe lakabıyla meşhur olan bu zatın, birçok müridi ve özellikle tasavvuf alanında birçok eseri vardır. Hırka giyme şeceresi meşhur Şeyh Ebû İshâk Kazerunî'ye (ö. 426/1035) dayanmaktadır. Baklî de dâhil birçok müridine hırka giydirdiği rivâyet edilir.⁴¹

Şeyh Ebu Bekr b. Ömer b. Muhammed (ö. 540/1145)

Barkar ismiyle meşhur olan bu zat, Baklî'nin şeyhlerinden biridir. Baklî'nin bu zâtın ilim meclislerinde bulunduğu, kendi şiir ve kitaplarından bazılarını ona arz ettiği ve vefat edince kendi adına yaptırılan ribâtına defnedildiği nakledilir.⁴²

1.2.4. Muasırları

Baklî ile aynı dönemde yaşayan âlimleri iki grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grup Şîraz'a uzak memleketlerde ikamet edip, müfessirin kendileriyle mektuplaştığı, fakat yüzyüze görüşmediği âlimlerdir.⁴³

Bu zatlar tesbit edilebildiği kadarıyla şunlardır: Şeyh Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234), Şeyh Ali Lala (ö. 642/1244), Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221), Şeyh Necîbuddîn Abdulhâlik et-Tüsterî, Tâceddin Mahmud el-İbşîhî, Şeyh Sadreddin Muhammed el-İbşîhî, Şeyh Bahâeddin el-Yezdî (ö. 665/1267), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/-1209) ve Fahreddîn el-Fârisî (ö. 686/1287).

İkinci grup âlimler ise Şîraz ve etrafındaki şehirlerde yaşayıp, Baklî'nin kendileriyle birebir görüştüğü ve sohbet ettiği âlimlerdir.⁴⁴

Bu zatların bazıları şunlardır:

Şerafüddîn Muhammed b. İshak el-Hüseynî (ö. 641/1243)

Yaşadığı dönemde Kâdiulkudat (Baş Kâdılık) görevinde bulunduğu nakledilen bu zat, değerli bir ilim adamıdır. Baklî'yi çok sevdiği aynı zamanda onun ile sık sık bir

⁴¹ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 299-300; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 34.

⁴² Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 263-265; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 34.

⁴³ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 35.

⁴⁴ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 35-41.

araya gelip ilmi müzâkerelerde bulunmuştur. Vefat edince cenaze namazını Ruzbihân Baklî'nin kıldırıldığı nakledilir.⁴⁵

Kâdî Sirâcüddin el-Fâlî

Sadece *Tuhfetu'l-irfan*⁴⁶ sahibinin zikretmiş olduğu bu zat, Baklî'nin muâsırlarından olup, onu seven ve ona bağlı olan bir zattır.⁴⁷

Şemsüddin et-Türkî

Baklî'nin eserlerinde şeyhimiz diye zikrettiği bu zat, Baklî'nin muâsırı olup zamanının önde gelen âlimlerindedir.⁴⁸

Şeyh Muîniddin Ebu Zer b. Cüneyd el-Kisekî

Şîraz'ın önde gelen şeyh ve müftülerinden biri olan bu zat, Baklî'ye yakınlığı ve sevgisiyle bilinir.⁴⁹

Şeyh İzzüddîn Mevdûd b. Muhammed b. Mahmud ez-Zehebî (ö. 663/1264)

Ruzbihân Baklî'nin en kuvvetli tâbilerinden olan bu zatın, Baklî'nin torunu Ruzbihân-ı Sâni'nin kızı ile evlendiği nakledilir.⁵⁰

Zâhid Ebu'l-Kâsım el-Câbirî

Bu zatın, Baklî'nin senelerce hizmetinde bulunduğu ve onu çok seven bir müridi olduğu rivâyet edilir.⁵¹

Şeyh Kutbuddîn Mubarek el-Kumûnî (ö. 607/1210)

⁴⁵ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 292; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 36.

⁴⁶ Baklî'nin torunu Şerafeddîn İbrahim b. Rûzbihân-ı Sâni tarafından kaleme alınan bu eserde, Baklî'nin hayatı, eserleri, muâsırları ve tasavvufî görüşlerine yer verilmiştir. Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 250.

⁴⁷ Baklî, *Abheru'l-Âşıkîn*, 26; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 36.

⁴⁸ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 36.

⁴⁹ Baklî, *Abheru'l-Âşıkîn*, 27; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 37.

⁵⁰ Şîrâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 310; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 37.

⁵¹ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 37.

Baklî'nin müridlerinden olan bu zatın, ömrü boyunca nefsinin tezkiye etmekle meşgul olduğu bilgisine kaynaklarda yer verilmiştir.⁵²

Şeyh Safiyyüddîn Ebû Muhammed Osman b. Abdullah b. Hasan el-Kirmânî (ö. 642/1245)

Halkın ilmi, ameli ve güzel ahlakı ile iftihar ettiği bu zat, Baklî'nin son zamanlarına yetişmiş olup, zamanının en büyük âlimi olduğu söylenmektedir.⁵³

Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah Kerdûyeh (ö. 606/1209)

Baklî'nin ilim meclislerinde bulunmuş ve zamanının ileri gelen şeyhlerinden birisi olarak kabul edilen bu zatın, cuma namazı ve bazı ihtiyaçları hariç, altmış yıl Şirâz'daki evinde inzivaya çekildiği, ara sıra Hızır (a.s.) ile görüştüğü rivayet olunur.⁵⁴

Şeyh Cemâleddîn es-Savâcî

Baklî'nin muâsırı olan bu zatın, Baklî hakkında şöyle bir rüya gördüğü nakledilir: "Uykumda halvet sahibi şeyhlerin de bulunduğu bir ortamda gökten yere doğru bir elbisenin indiğini ve herkesin o elbisenin kendisine gelmesini arzularken, o elbisenin Ruzbihân'a verildiğini gördüm. Uyanınca hemen onun huzuruna varıp elini öptüm."⁵⁵

Fakih Hüseyin b. Muhammed b. Selman (ö. 664/1264)

Zamanının önde gelen şeyhlerinden olan bu zat, halk arasında insü cinnin müftüsü olarak bilinmektedir. Fakih Hüseyin'in Baklî hakkında O'nun Alah aşkıyla yanıp tutuşan bir zat olduğu, Allah korkusunda her gece gözyaşı döküp ağladığı rivayet edilir.⁵⁶

Şeyh Ali es-Sirâc (ö. 606/1209)

⁵² Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 371.

⁵³ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 400-401.

⁵⁴ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 150-151-246; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, 301; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 39.

⁵⁵ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 40.

⁵⁶ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 244.

Baklî'nin kayınbiraderi olan bu zatın, dönemin büyük şeyhlerinden ve insanlar arasında yüksek şan ve şerefe sahip olduğu rivâyet edilir.⁵⁷

Şeyh Ebû Bekir b. Tâhir Hâfız

Baklî'nin en yakın arkadaşlarından olan Şeyh Ebû Bekir'in, her seher vaktinde Baklî ile beraber Kur'an okuduğu rivayet edilmiştir.⁵⁸

1.2.5. Tasavvufi Yönü

Baklî'nin tasavvufa meyli daha çocuk yaşlarda iken başlamıştır. Çünkü çocuk yaşlarda iken Allah'ın nerede olduğu ile alakalı sorular sormaya başlamış, hatta mektepteki arkadaşlarına "Allah'ı bizzat tanıyor musunuz?" diye sorular sormuş, arkadaşlarının Allah zaman ve mekândan münezzehtir şeklinde verdikleri cevap üzerine, manevi cezbeyle kapılıp kendinden geçmiştir. Üç, yedi ve on beş yaşlarında tekrar eden ilâhî cezbeyle kapılma hâli, canlı cansız bütün varlıkların onun gözünde güzel gözükmesine ve her şeyi sevmesine sebep olmuştur. Yine *Keşfü'l-Esrâr* isimli kitabında beyan edildiği üzere on beş yaşında iken Hızır (a.s.)'ı gördüğü ve bu hâdisenin Baklî'nin mânen uyanmasına ve ibadetlerine sınıksız sarılmasına sebep olduğu nakledilir.⁵⁹

Baklî'nin, Şeyh Sirâcuddîn Mahmud b. Halîfe'nin (ö. 562/1166) elinden hırka giydiği nakledilir.⁶⁰ Ayrıca h. 560 senesinde Şirâz'da bizzat inşa ettiği ribâtında (tekke) birçok mürid yetiştirmiş olmasından, ölümünden sonra *Ruzbihâniyye* diye anılan tarikatın temellerinin daha o zamanlarda atıldığını söylemek mümkündür.⁶¹

1.2.6. Eserleri

Yukarıda hâl tercümesinden bahsedilen Baklî, seksen küsur süren ömrünün neredeyse tamamını ilme adanmıştır. Zamanının çoğunu Şirâz'daki dergâhında ve camide vaazlar vererek değerlendiren müfessir, arta kalan zamanlarını da Arapça ve

⁵⁷ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 254; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, 301.

⁵⁸ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 24; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, 300.

⁵⁹ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 22; Şahinoğlu, "Baklî", 4/545.

⁶⁰ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 244.

⁶¹ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 48.

Farsça kitaplar yazarak geçirdiği nakledilir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm özellikle de tasavvuf alanında birçok eseri vardır.

Torunu Şerâfeddin İbrahim, *Tuhfetu'l-İrfân* isimli eserinde dedesinin altmış eserinin olduğunu fakat vefatından sonra çoğunun kaybolduğunu naklemektedir.⁶²

Bu çalışmada, müellife ait olan eserler⁶³ iki başlık altında değerlendirilmiştir. Öncelikle günümüze kadar ulaşan eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu esnada müfessirin *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsirinin genel özellikleriyle beraber, metodu hakkında bilgilere de yer verilmiştir. Daha sonra günümüze ulaşmayan eserlerinin sadece isimleri zikredilmiştir.

1.2.6.1. Günümüze Ulaşan Eserleri

*Arâis'ul-Beyan fî Hakâiki'l-Kur'an*⁶⁴

Müfessir Baklî'nin hâl tercümesi hakkında bilgi veren eserler incelendiğinde, tefsir alanında iki eser kaleme aldığı,⁶⁵ fakat bunlardan *Letâifü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an* isimli tefsirinin günümüze kadar ulaşmadığı bilgine ulaşılmıştır.⁶⁶ *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an* isimli eseri ise birçok yazma nüshası mevcut olmakla birlikte, ilk defa 1000 sayfayı aşkın olarak iki cilt hâlinde 1301 yılında Haydarâbad'da basılmıştır.⁶⁷ Bu eser, daha sonra yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, Ahmed Ferid Mizyâdî tarafından tahkik edilip, 2008 yılında Lübnan'da Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de 3 cilt hâlinde toplam 1664 sayfa olarak neşredilmiştir.⁶⁸

Yukarıda zikri geçen günümüze kadar ulaşan bu tefsiri, *Arâisü't-tenzîl* veya *Tefsîru'l-Arâis* isimleriyle de bilinmektedir.⁶⁹

Müellifin tefsirdeki metodu incelendiğinde yukarıdaki eserlerden istifade etmekle beraber, kendi içerisinde bulunduğu tasavvufî hâl ve makâma göre kalbine

⁶² Baklî, *Abheru'l-Âşıkîn*, 65.

⁶³ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 244-245.

⁶⁴ Sâmî, *Kâmûsu Âlem*, 2320; Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 244; Nuvayhid, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, 191; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'Fünûn*, 1131; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1/496; Şahinoğlu, "Baklî", 4/547; Şahinoğlu, "Arâisü'l-Beyân", 3/265.

⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'Fünûn*, 1131.

⁶⁶ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 83.

⁶⁷ Şahinoğlu, "Arâisü'l-Beyân", 3/265; Özgel, "Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlmî ve Müfessirler", 42.

⁶⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/2.

⁶⁹ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitâb Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 67.

doğan duygu ve düşüncelerle ayetleri yorumladığı eserin mukaddimesinde verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.⁷⁰ O'na göre Kur'an, manası yönünden dörde ayrılır. Birincisi: İbâre, avâm (sıradan insanlar) içindir. İkincisi: İşâre, havâs (has kulları) içindir. Üçüncüsü: Latifeler (Letâif) Allah'ın velî kulları içindir. Dördüncüsü: Hakâikatler (Hakâik), enbiyâ içindir.⁷¹

Müellif, ayetlerin tefsîrine öncelikle kendi yorumu ile başlamış; sonra varsa onu destekleyecek ayet, hadis veya sahâbe sözünü nakletmiş; daha sonra da önceki sufi müfessirlerin görüşlerini de eklemiştir.

Baklî, hadisleri rivâyet ederken genelde, "Kâle'n-Nebî",⁷² "Kâle aleyhi's-selâm",⁷³ "Kâle Rasûl",⁷⁴ "Sûfilerin Reisi",⁷⁵ "Sıddıkların Efendisi",⁷⁶ "Kavlü's-Sıddik",⁷⁷ "Mustafa (s.a.v.)",⁷⁸ "Nebî'den rivâyet edilen",⁷⁹ "Nebimiz haber verdi",⁸⁰ "Resullerin Efendisi",⁸¹ "Ehl-i Beytin Efendisi"⁸² gibi ifadeler kullanarak, hadisin senedini ve râvisini zikretmeksizin sadece hadisi Resulullah'a izafe ederek nakletmiştir.

Baklî bazen "Ebû Saîd el-Hudrî'den" (ö. 74/693-94),⁸³ bazen "Abd'ullah b. Mes'ûd'tan (ö. 32/652-53)⁸⁴ ve bazen de "Enes B. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) gelen rivayet"⁸⁵ şeklinde sadece hadisi rivâyet eden sahabe ismini zikrederek nakillerde bulunmuştur.

⁷⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/13.

⁷¹ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'î İle Farsça Bazı Şiirleri*, 67.

⁷² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/126; Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebû Nasr el-Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, ed. Ahmed Ferid Mezîdî (Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiye, 2008), 2/47,71,354.

⁷³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/301, 314, 344, 391; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/57.

⁷⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/352.

⁷⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/63.

⁷⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/59.

⁷⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/362.

⁷⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/382.

⁷⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/71.

⁸⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/397.

⁸¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/69.

⁸² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/333.

⁸³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/387.

⁸⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/303.

⁸⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/471.

Baklî'nin kendilerinden nakil yaptığı sahâbeler tesbit edilebildiği kadarıyla Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634),⁸⁶ Hz. Ömer (ö. 23/644),⁸⁷ Hz. Ali (ö. 40/661),⁸⁸ Abdullah b. Abbas (ö. 68/687)⁸⁹ ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)⁹⁰ dur.

Kendilerinden nakil yaptığı zatlar arasında Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692),⁹¹ Ebû Muhammed İsmâil b. Abdurrahmân es-Süddî (ö. 127/745),⁹² Ca'fer-i Sâdik (ö. 148/765),⁹³ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767),⁹⁴ Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857),⁹⁵ Yahya b. Muaz (ö. 258/872), Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Fazl el-Verrak (ö. 280/893),⁹⁶ Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tusterî (ö. 283/896),⁹⁷ Cüneydi Bağdâdî (ö. 297/909),⁹⁸ İbn Atâ (ö. 309/922),⁹⁹ Hüseyin b. Mansur el-Haccac (ö. 309/922),¹⁰⁰ Muhammed b. İsa el-Hâşimî (ö. 318/730),¹⁰¹ Ebû Bekir Muhammed b. Musa el-Vâsîfî (ö. 320/932),¹⁰² Muhammed b. Hüseyin el-Cerîrî (ö. 321/933),¹⁰³ İbrahim b. Şeybân (ö. 330/941)¹⁰⁴ Ebû Bekr eş-Şiblî (ö. 334/946),¹⁰⁵ Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Mahmeveyh

⁸⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/161, 362.

⁸⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/490.

⁸⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/33, 436.

⁸⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/341, 417, 441.

⁹⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/13, 341, 398, 516.

⁹¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/360, 416.

⁹² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/368.

⁹³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/13, 29, 21, 27, 28, 139, 140, 522.

⁹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/393; Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebû Nasr el-Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, ed. Ahmed Ferid Mezîdî (Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiye, 2008), 3/62.

⁹⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/20, 405.

⁹⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/20, 358; Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebû Nasr el-Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, ed. Ahmed Ferid Mezîdî (Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiye, 2008), 2/463, 472, 473.

⁹⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/394, 450; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/115, 219, 224, 241, 242, 275, 331, 332, 443.

⁹⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/13, 15; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/42, 43, 224, 376, 377.

⁹⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/17, 19, 123, 243, 248, 253, 366, 396; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/472, 473, 475, 476; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/185, 353, 354, 368.

¹⁰⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/332, 413, 450; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/62.

¹⁰¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/413; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/472, 473.

¹⁰² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/21, 139, 140, 243, 366; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/472, 473; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/334, 335.

¹⁰³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/369, 396, 413, 505.

¹⁰⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/449, 450.

¹⁰⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/16, 24, 383, 394, 525, 526.

en-Nasrâbâdî (ö. 367/978),¹⁰⁶ Mekkî b. Ebî Tâlip (ö. 438/1045) ve Kuşeyrî de (ö. 465/1062)¹⁰⁷ vardır.

Baklî eserinde, bazen faydalandığı eserin ismini vermeden sadece müellifin ismini vererek "*Kâle Cüneyd*", bazen de müellifin ismini vermeden "*Kâle ba'duhüm*" veya "*Kîle*" şeklinde nakiller yapmaktadır.

Baklî'nin, naslara bağlı ve zâhire uygun olarak işârî tefsir anlayışını benimseyen Kuşeyrî ve Gazzâlî gibi âlimlerin aksine, bâtinî yorumlara fazlaca yer verdiği görülmektedir.¹⁰⁸

Ruzbihân Baklî'nin tefsirindeki metodu incelendiğinde sıklıkla ayeti ayetle¹⁰⁹ tefsir ettiği görülmüştür. Bazen de ayetlerin tefsirinde hadis,¹¹⁰ kudsî hadis¹¹¹ ve sahâbe sözü ile¹¹² bazısı kendisine âit, bazısı da Hüseyin b. Mansur el-Haccac¹¹³ ve Ebû Hamza es-Sûfi¹¹⁴ gibi başka mutasavvıflara âit birçok şiire yer vererek ayetleri tefsir ettiği görülmüştür. Yine ayetleri tefsir ederken azda olsa esbâb-ı nüzûl¹¹⁵ ve isrâiliyyât¹¹⁶ türü rivâyetlere yer verdiği tesbit edilmiştir.¹¹⁷

Maşrabu'l-Ervâh¹¹⁸

¹⁰⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/256, 262, 376, 392, 514, 538.

¹⁰⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/21, 248, 252, 379, 414; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/78, 472, 473, 475; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/42, 43, 77, 78, 186, 241, 242, 275, 292.

¹⁰⁸ Özgel, "Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlmî ve Müfessirler", 42.

¹⁰⁹ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/41, 87, 129, 221, 222, 363.

¹¹⁰ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/88, 142, 226, 363, 373, 389, 471; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/154, 166, 178, 181, 377, 379; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/292.

¹¹¹ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/141-368-519.

¹¹² Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/161-164-333-341-362-393-398-417-436-; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/426; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/490.

¹¹³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/332.

¹¹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/225.

¹¹⁵ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/328-437.

¹¹⁶ İsrâiliyyât: Yahûdî ve Hristiyan kaynaklarından aktarılıp Ku'ân tefsirine sokulan gayr-i İslâmî bilgilere denir. Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı), 130. Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/158-160-163; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/62-64-65-69-190.

¹¹⁷ Müfessirin tefsirde ki metodu ile ilgili daha geniş bilgi için, Mehmet Demir'in "*Ruzbihân el-Baklî ve Arâisü'l-Beyân İsimli Tefsirindeki Metodu*" isimli yüksek lisans tez çalışmasından istifade edilebilir.

¹¹⁸ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvâri'l-Mezâr*, 245; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Şahinoğlu, "Baklî", 4/547.

Tasavvuf alanında Arapça olarak yazdığı bu eserin rijinal nushası Diyarbakır Genel Kütüphanesi 1529 numaralı bölümde bulunmakta olan bu eser, Şâhinoğlu tarafından 1974'te Arapça olarak neşredilmiştir.¹¹⁹

Mantku'l-Esrâr bi Beyâni'l-Envâr¹²⁰

Baklî, tasavvuf alanında Arapça olarak kaleme aldığı bu eserini h. 570 yılında Fesâ'da yazmıştır. Müellif bu eserini ruhun cezbe hâlinde iken manen taşkınlığını ifade eden "*şath*"¹²¹ kelimesini izah etmek için yazmıştır. Bu eser "*Şerh-i Şathiyyât*" isimli eserin Arapça redaksiyonudur.¹²²

Şerh-i Şathiyyât¹²³

Baklî, Arapça olarak yazdığı *Mantku'l-Esrâr bi Beyâni'l-Envâr* isimli eserinin zor anlaşılması sebebiyle Farsça olarak yazdığı şerhdir. Müellifin kendisinden önce yaşamış birçok sûfinin cezbe hâlinde söyledikleri şathiyyâtı bir arada toplayarak kaleme aldığı bu eser¹²⁴ arapçasından üç kat daha büyük hacme sahiptir. Bu eserin içerisinde Hallâc'a ait "*Tevâsin*" isimli eserin şerhinin de yer alması "*Şerh-i Tevâsin*" diye isimlendirilmesine de sebep olmuştur.

Risâlatu'l-Üns fî Rûhi'l-Kuds¹²⁵

Baklî'nin tasavvuf alanında Farsça olarak yazdığı bu eser, tarikât erbâbının ulaşması gereken makamların on iki ilim üzere bina edildiğine işaret etmektedir. Müellif bu eseri, on iki fasıl haâlinde ve her faslı da üç kısma bölerek yazmıştır.¹²⁶

¹¹⁹ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 52-55.

¹²⁰ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 245; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5.

¹²¹ Şetahât; Bazı sûfilerin manevi cezbe halindeyken kendi iradeleri dışında söyledikleri, zahirde akla ve şeriate muhalif görünen sözlere denir. Bk. Muhammed Ali el-Tehânevî, *Keşşaf İstilâhât-ı Funûn*, 1862, 735; Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, trc. Lâmi Çelebi (İstanbul, 1289), 6; Gıyaseddin Muhammed b. Celaleddin, *Gıyasü'l-Lugat* (Tahran, t.y.), I: 608; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 70.

¹²² Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 68-69.

¹²³ Sâmi, *Kâmûsu Âlem*, 2320; Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 245; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve Fünûn*, 1042; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin*, 1/496; Şahinoğlu, "Baklî", 4/547; Süleyman Uludağ, "Şerh-i Şathiyyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/568.

¹²⁴ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 243; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 69; Uludağ, "Şerh-i Şathiyyât", 38/568-569.

¹²⁵ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 245; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Şahinoğlu, "Baklî", 4/547.

Abheru'l-Âşikîn¹²⁷

Baklî'nin Farsça olarak kaleme aldığı bu eser, aşkın hâllerinin anlatıldığı, tasavvuf alanında yazılan değerli bir eserdir. Bu eser, ilâhî aşk ile nefsânî aşktan bahsetmesi hasebiyle bu alanda yazılan ilk eserlerden birisi olma özelliğini taşımaktadır. “*Abher*” ortası sarı olan nergis manasınadır. Müellif eserini güzel kokan bir nergise benzettiği için eserine bu ismi vermiştir.¹²⁸

Eser, Muhammed Muîn tarafından Farsça ve Henri Corbin tarafından Fransızca birer önsöz ile beraber 1958 tarihinde neşredilmiştir.¹²⁹

Şerhu'l-Hucub ve'l-Estar fî Makâmâtî Ehli'l-Envâr¹³⁰

Müellif Arapça olarak kaleme aldığı bu eserinde, bir hadiste geçen el-İğâne (kalbin paslanması) manasına gelen kelimeyi konu olarak ele almış ve Allah'a ulaşma yolunda sufinin karşılaşılabileceği altmış altı engeli nasıl aşabileceğine dair izahlarda bulunmuştur.

Seyru'l-Ervah¹³¹

Baklî'nin Arapça olarak yazdığı bu eserde, ruhun yaratılmadan önceki ve sonraki hâlleriyle, insanın yaratılışından bahsedilmektedir. Müellif bu eserinde özellikle yaratıcının insan üzerinde çeşitli tecelli şekillerini düşünerek, insandaki güzelliğin sırrında Tanrı şeklinin izlerini aramaktadır.¹³²

Kitab (Risâlet)'ul-Nukât-Ğaletâtu's-Sâlikîn¹³³

Müellifin Farsça olarak kaleme aldığı bu eser, yukarıda zikrettiğimiz “*Şerh-i Şathiyyât*” isimli eserindeki fihristin, âdetâ özeti mâhiyetindedir. Eserde sufi istilahları

¹²⁶ Geniş bilgi için bkz: Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 73-76.

¹²⁷ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 245; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Şahinoğlu, “Baklî”, 4/547.

¹²⁸ Baklî, *Abheru'l-Âşikîn*, 83.

¹²⁹ Baklî, *Abheru'l-Âşikîn*, 83-107; Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 77-78; M. Nazif Şahinoğlu, “Abherü'l-Âşikîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/306.

¹³⁰ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 245; Şahinoğlu, “Baklî”, 4/547.

¹³¹ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 245; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'Fünûn*, 1011; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Şahinoğlu, “Baklî”, 4/547.

¹³² Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 79.

¹³³ Şirâzî, *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 245; Şahinoğlu, “Baklî”, 4/547.

anlatılmaktadır. Şahinoğlu bu eserin Paris'te Bibl. National'de (Fransa Milli Kütüphanesi) sadece tek bir nüshasının mevcut olduğunu ve bu yazmanın sonunda eserin h. 570 yılında yazıldığını ifade etmektedir.¹³⁴

*Kesfu'l-Esrâr ve Mükâşefâtü'l-Envâr*¹³⁵

Baklı'nın h. 582-585 yıllarında Arapça olarak yazdığı bu eser, kendisinin çocukluk döneminden itibaren tasavvuf hayatını özetleyen âdetâ hatıra defteri mahiyetinde olan kıymetli bir eserdir. Yazma nüshası Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi'nde mevcut olan bu eser, Şahinoğlu tarafından 1971'de “*Ruzbihân el-Baklı ve Kitab Kesf el-Esrâr'ı ile Farsça Bazı Şiirleri*” ismi ile neşredilmiştir.¹³⁶

1.2.6.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Aşağıda sadece isimleri zikredilmekle yetinilen Baklı'ya ait eserlerin nüshaları mevcut olmayıp bu eserler günümüze kadar ulaşmamıştır. Müellife ait bu eserlerin ve yukarıda zikrettiğimiz tüm eserlerinin isimleri, *Şeddü'l-Îzâr*'da geçmektedir.¹³⁷ Ayrıca aşağıda zikri geçen kitaplardan “*Letâifü'l-Beyân fî Tefsîr'il-Kur'ân*” isimli eser, *Şeddü'l-Îzâr*'dan hariç *Mu'cemü'l-Müfessirîn*'de;¹³⁸ *Safvetü'l-Meşâribu'l-Aşk* isimli eser, Çelebi'nin *Keşfüz-zunûn*'unda;¹³⁹ *Maknûn'ul-hadis*, *Hakâik'ul-ahbâr*, *Muvaşşah fî'l-mezâhib*, *Kitabu'l-akâid* ve *Rubâiyyât-ı mineşşîri'l-fârisî* isimli eserler ise müellife ait *Arâis'ul-Beyân* isimli tefsirin mukaddimesinde zikredilmiştir.¹⁴⁰

Letâifü'l-Beyân fî Tefsîr'il-Kur'ân (tasavvuf alanında yazılmış fakat günümüze kadar ulaşamayan tefsiri)

Kitâbu Maknun el-Hadis (hadis şerhi)

Kitâbu'l-Hakâik el-Ahbâr (hadis şerhi)

Kitâbu'l-Muvaşşah fî'l-Mezâhib (fıkıh alanında yazılmış eser)

Kitâbu'l-Akâid (usul hakkında)

¹³⁴ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklı ve Kitab Kesf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 79.

¹³⁵ Sâmî, *Kâmûsu Âlem*, 2320; Şirâzî, *Şeddü'l-Îzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 245; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve 'Fünûn*, 196; Baklı, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirin*, 1/496; Şahinoğlu, “Baklı”, 4/547.

¹³⁶ Şahinoğlu, *Ruzbihân el-Baklı ve Kitab Kesf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*, 80.

¹³⁷ Şirâzî, *Şeddü'l-Îzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*, 244-245.

¹³⁸ Nuvayhid, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, 191.

¹³⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve 'Fünûn*, 1079.

¹⁴⁰ Baklı, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/5.

Kitâbu 'l-İrşad (usul hakkında)

Kitâbu 'l-Menâhic (usul hakkında)

Kitâbu Levâmii 'l-Tevhid (tasavvuf hakkında)

Kitâbu Mesâlikü 't-Tevhid (tasavvuf hakkında)

Kitâbu 'l-İrfan fî Halki 'l-İnsan (tasavvuf hakkında)

Kitâbu Salvâti 'l-Âşikîn (tasavvuf hakkında)

Kitâbu Tuhfeti 'l-Muhibbîn (tasavvuf hakkında)

Kitâbu Salvâti 'l-Kulub (tasavvuf hakkında)

Kitâbu 'l-Safvat Meşâribü 'l-Aşk (tasavvuf hakkında)

Kitâbu Manhâci 'l-Sâlikîn (tasavvuf hakkında)

Kitâbu Makâyîsi 'l-Semâ (tasavvuf hakkında)

Dîvânü 'l-Meârif (tasavvufi şiirleri hakkında)

Rubâiyyât-ı mineşşîri 'l-Fârisî (tasavvufi şiirleri hakkında)¹⁴¹

¹⁴¹ Şirâzî, *Şeddü 'l-İzâr fî Haddi 'l-Evzâr 'an Züvvâri 'l-Mezâr*, 244-245.

2. İKİNCİ BÖLÜM: KUR'AN'DA MÜTEŞÂBİHAT

2.1. Müteşâbih Kelimesinin Anlamsal Çerçevesi

Sözlükte aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilememesi¹⁴² anlamına gelen müteşâbih kelimesi, aynı zamanda teşâbüh mastarından türemiş olup, ismi fâil veznindedir. Teşâbüh ise, iltibasa yani karışıklığa neden olacak derecede bir şeyin diğerine benzemesi anlamına gelir.¹⁴³

Râzî, müteşâbihi şu şekilde tarif eder: “Müteşâbihe gelince iki şeyden birinin diğerine benzemesidir. Öyle ki insan zihni onları birbirinden ayırt etme hususunda âciz kalır. Müteşâbihin kelime anlamı bu olmakla birlikte, bilâhare insanın bilmekten aciz kaldığı her şeye müteşâbih denilmiştir.”¹⁴⁴

Müteşâbih için farklı tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır: Müteşâbih, ifade ettiği manalar farklı olduğu hâlde, zahirde birbirine benzeyen lafızlar ile kendisiyle amel edilmeyen mensuh ayetler, sûre başlarındaki harfler, kıyâmet saatinden bahseden ayetler ile birçok şeye ihtimâli olup anlaşılabilmesi için başka şeye muhtaç olan şeylere denir.¹⁴⁵ Diğer bir tanımda, lafız veya mana yönünden başkasına benzediğinden, tefsiri müşkil olan Kur'an ifadeleriyle¹⁴⁶ ibâresinde şüphe ve ihtimal bulunan lafızlara müteşâbih denilmektedir.¹⁴⁷

Demirci, müteşâbih hakkında yapılan bu tanımların her birerinin müteşâbihin farklı yönlerine işaret ettiğini, fakat hiç birisinin kapsamlı bir tarif olmadığını ifade ettikten sonra şu tarifi yapmıştır: "Müteşâbih; manaları bilinemeyen yahut herhangi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan, ya da birden çok manaya ihtimali olup

¹⁴² Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbâkî Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 537.

¹⁴³ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1886), 286.

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, çev. Suat Yıldırım (Ankara: Akçağ, 1988), 7/280.

¹⁴⁵ Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, ed. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, ts.), 2/69-70.

¹⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 537.

¹⁴⁷ Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman Kâfiyeci - İsmail Cerrahoğlu, *Kitâbü't-Tefsîr Fî Kavâidi'l-İlmi't-Tefsîr* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 60.

bu manalardan birini tercihte zorluk söz konusu olan ayet, kelime ya da harflere denir.”¹⁴⁸

2.2. Muhkem Kelimesinin Anlamsal Çerçevesi

Müteşâbih kelimesinin sözlük ve terim anlamını verdikten sonra, bu kelimenin daha güzel anlaşılabilmesi için Kur’an’da beraber zikredildikleri¹⁴⁹ ve aynı zamanda müteşâbih kelimesinin zıt anlamlısı olduğu için “muhkem” kavramını kısaca izah etmek fâideli olacaktır. Çünkü Zürcânî’nin ifadesiyle “Eşya zıddıyla belirginleşip ortaya çıkar.”¹⁵⁰

Muhkem kelimesi sözlükte: yasaklamak, engellemek manasına gelen “حکم” (hukm) mastarından türemiştir. Aynı zamanda if’âl babından ismi mef’ûldür. Bu sebeple zulme mâni olduğu için yargılayan kişiye “hâkim” denilmiştir.¹⁵¹

Muhkem için farklı tanımlar yapılmıştır. Muhkem: Emir ve nehiyle hükmedilen, helal ve haramı beyan eden şeylerdir.¹⁵² Yine hiçbir şekilde îzah ve tefsire ihtiyaç duymayan ayetler ile¹⁵³ farzları bildiren, vaâd ve vaîd anlamı taşıyan, tekrar edilmeyen, kendisiyle sevap ve azap bildirilen, ilk işitildiği anda manası anlaşılan, nesh edilmemiş ve te’vile ihtimali olmayan ayetler de muhkemdir.¹⁵⁴

Demirci ise muhkemi şu şekilde tarif eder: “Kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılabilir derecede açık olan, nazım ve te’lifi itibariyle herhangi bir ihtilafa yol açmayan ve tek bir anlama delalet eden ayetlerdir.”¹⁵⁵

¹⁴⁸ Muhsin Demirci, *Kur’an’ın Müteşâbihleri Üzerine* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 38.

¹⁴⁹ Âli İmrân 3/7.

¹⁵⁰ Muhammed Abdulazîm ez-Zürcânî, *Kur’an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 1/391.

¹⁵¹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’an*, 2/68; İsfahânî, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 299.

¹⁵² Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’an*, 2/69.

¹⁵³ Celaleddin Abdurrahman ibn Ebî Bekir es-Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur’an*, çev. Sâkıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 1/7; Zürcânî, *Kur’an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi*, 1/390.

¹⁵⁴ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’an*, 2/69; Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur’an*, 1/8.

¹⁵⁵ Demirci, *Kur’an’ın Müteşâbihleri Üzerine*, 39.

2.3. Müteşâbih'e Dair Yorum Farklılıklarına Esas Ayetler ve Değerlendirmeleri

Muhkem ve müteşâbih açısından Kur'an ayetlerinin yerini belirlemede üzerinde durulması gereken üç ayet vardır. Bu ayetlerden Hûd sûresi 1. ayette Kur'an'ın tamamının muhkem olduğu ifade edilmiştir. Şöyle ki:

الرَّ كِتَابٌ أَحْكَمْتُ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلْتُ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

"Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri sağlamaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır."¹⁵⁶

Kur'an'ı Kerim'in tamamının muhkem oluşundan maksat: O'nun yalnızca Allah'ın kelamı olduğu, hiçbir şekilde O'na batılın ve beşer sözünün karışmadığıdır.¹⁵⁷ Yine sağlam bir nazma, güçlü bir metne sahip olmasıdır. Sanki o, asırlara meydan okuyan kendisinde hiçbir çatlak bulunmayan sapasağlam bir bina gibidir.¹⁵⁸ Yine bu ayetle onun sonsuz hakikat ve hikmetleri kuşattığı,¹⁵⁹ murat olunmuştur.

Râzî bu hususu şöyle yorumlar: "Bu manadaki muhkemden murat, Kur'an'ın hak, lafızlarının fasih, manalarının da sahih bir kelimedir. Araplar muhkem yapılan ve çözülmesi mümkün olmayan sağlam akitler hakkında, bu muhkemdir demektedirler. İşte Cenab-ı Hakk'ın Kur'an'ın tamamını muhkem diye vasf etmesinin manası budur."¹⁶⁰

Yine Zümer sûresi 23. ayetle Kur'an'ın tamamının müteşâbih olduğu bildirilmiştir.

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا

"Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi."¹⁶¹

¹⁵⁶ Hûd 11/1.

¹⁵⁷ Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ây'il-Kur'an* (Dimesşk: Daru'l-Kalem, 2012), 7/123.

¹⁵⁸ Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 1/389.

¹⁵⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 1/275.

¹⁶⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)* (Dâru'l-Fikr, 1981), 7/180.

¹⁶¹ ez-Zümer 39/23.

Bu hususu Zürkânî şöyle yorumlamıştır: Kur'an ayetlerinin tamamının müteşâbih olması demek: Kur'an ayetlerinin sağlamlık, güzellik, lafız ve manalarında i'caz sınırına ulaşmış olması gibi durumlarda birbirine benzemesidir. Hatta bu benzerlik öyle bir hâl alır ki ayetler arasında bir farklılık ve üstünlük olduğu anlaşılamaz. Sanki o iki ucu devamlı dönen daire gibidir.¹⁶²

Kur'ân- Kerim'de Âl-i İmrân sûresi 7. ayette bazı ayetlerinin muhkem, bazı ayetlerinin de müteşâbih olduğu ifade olunmuştur. Şöyle ki:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Sana Kitabı indiren O’ dur. Onun (Kur’an)’ın bir kısım ayetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır. Diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te’vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te’vilini ancak Allah bilir; birde ilimde yüksek payeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. Bu inceliği yalnız akılselîm sahipleri düşünüp anlar.”¹⁶³

Kur’an’ın bir bölümünün muhkem olması, Allah’ın muradının Kur’an’da açık ve net bir şekilde ifade edilmesine delalet eder. Diğer bölümünün müteşâbih oluşu ise Kur’an’ın Allah’ın muradına göre delaletinin gizli olması demektir. Yine bu ayette muhkem ve müteşâbih kelimeleri lugat anlamlarında değil de terim anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁴

Demirci, bu hususu şu şekilde izah eder: Âlimler, Kur’an’ın tamamının muhkem olduğunu bildiren ayetle,¹⁶⁵ tamamının müteşâbih olduğunu bildiren ayetteki¹⁶⁶ muhkem ve müteşâbih lafızlarına, lugat anlamlarını dikkate alarak mana vermişlerdir. Âl-i İmrân sûresi 7. ayette geçen söz konusu kelimeleri ise lugat

¹⁶² Zürkânî, *Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi*, 1/389.

¹⁶³ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁶⁴ Zürkânî, *Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi*, 1/390.

¹⁶⁵ Hüd 11/1.

¹⁶⁶ Zümer 39/23.

anlamalarında değil de istilâh (terim) anlamlarında kullanarak söz konusu ayeti, Kur'an ayetlerini tasnif eden bir ayet olarak değerlendirmişlerdir.¹⁶⁷

Yukarıda izah edildiği üzere ilk bakışta aralarında ihtilaf olduğu sanılan muhkem ve müteşâbihle ilgili bu üç ayeti¹⁶⁸ şu şekilde özetlemek mümkündür. İlk bakışta bu ayetler arasında çelişki olduğu zannedilebilir. Oysa Kur'an çelişkiden uzaktır. Dikkatlice incelendiğinde aralarında hiçbir şekilde tezat (çelişki) olmadığı görülür. Her biri ile kastedilen manalar farklıdır. Kur'an'ın tamamının muhkem olmasından maksat, sapasağlam olmasıdır. Tamamının müteşâbih olması yani sağlamlıkta, fesâhat, belâğat ve i'caz yönleriyle ayetlerin birbirine benzemesidir. Bir bölümünün muhkem, diğer bir bölümünün de müteşâbih olması, Allah'ın muradına göre delaleti açık ya da gizli olması yönüyle taksim edilmesidir.

2.4. Âl-i İmrân Sûresi 7. Ayette Öne Çıkan Hususlar

Birincisi: Bu ayetten Kur'an'ın bir bölümünün muhkem, diğer bölümünün ise müteşâbih olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususun izahı yukarıda yapıldı.

İkincisi: Bu ayette muhkem ayetler "*ümmü'l-kitap*" (kitabın anası) olarak nitelendirilmiştir. "*Ümm*" kelimesi sözlükte asıl, kaynak, kendisine başvuru olan şey gibi anlamlarda kullanılır.¹⁶⁹ Bu kelime, lugat anlamlarından olan asıl ve kaynak manalarında kullanılırsa, müteşâbih ayetlerin te'vilinde kendisine müracaat edilecek kaynağın muhkem ayetler olduğu anlaşılır.

Üçüncüsü: Müteşâbihlerin ardına düşenler kınanmıştır. Yukarıda zikri geçen ayette izah edildiği üzere bu kınama, fitne¹⁷⁰ çıkarmak gayesiyle müteşâbih ayetlerin ardına düşenler için söz konusudur. Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir hadiste bu konuya işaret edilmiştir. Söz konusu hadisin manası şudur: Rasulullah (s.a.v) "*Kitabı sana O indirdi.*"¹⁷¹ meâlindeki ayeti okuyunca şöyle buyurdu: "*Kur'an'ın müteşâbihlerinin*

¹⁶⁷ Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 45.

¹⁶⁸ Hûd 11/1; Zümer 39/23; Âli İmrân 3/7.

¹⁶⁹ Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir* (Beyrut, 1985), 143.

¹⁷⁰ Bazı müfessirler fitne kelimesinin Kur'an'da onbeş farklı manada kullanıldığını ifade etmişlerdir. Şirk, küfür, günah, azap, sapıklık, hastalık bu manalardan bazılarıdır. Geniş bilgi için bkz: İbnü'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, 478.

¹⁷¹ Âl-i İmrân 3/7.

ardına düşenleri görürseniz, bilin ki Allah'ın kitabında kastettiği (fesat çıkarmak isteyenler) onlardır. Onlardan uzak durun."¹⁷²

Yine Hz. Ömer döneminde yaşanan şu hadise de bu konuya ışık tutmaktadır. Şöyle ki: Aslen Iraklı olan Subayğ isimli zat müteşâbihlerle ilgili çok soru sorduğundan Mısır Valisi Amr b. el-As tarafından Medine'ye gönderilir. Aynı tutumunu Medine'de dahi devam ettirince, Halife Hz. Ömer tarafından dövülerek cezalandırılır ve memleketi olan Irak'a geri gönderilir. Hz. Ömer bu zat hakkında Irak Vâlisi Musa el-Eş'ari'yi de kimseyle görüşmemesi konusunda uyarmıştır.¹⁷³ Şayet bu zat ilim öğrenme ya da Allah'ın bu ayetlerdeki hikmetlerini anlama maksadıyla bu soruları sorsaydı, elbette ki böyle bir muamele ile cezalandırılmazdı. Çünkü Hz. Ömer de bilmediği pek çok hususu başkalarına soruyordu.¹⁷⁴ Dolayısıyla bu zatın, fitne çıkarmak maksadıyla müteşâbih ayetlerin peşine düştüğü anlaşılmaktadır.

Zemahşerî, bu iki maddeyi birbiriyle ilişkilendirerek şöyle der. "O hâlde kınanmış duruma düşmemek için takip edilecek yol, müteşâbihleri ummu'l-kitap durumunda olan muhkemlere ircâ ederek tefsir etmektir."¹⁷⁵

Dördüncüsü: Müteşâbihlerin anlaşılıp anlaşılabilmesi hususu, vakfı lâzımın (durağın) yerinin tayinine bağlıdır. Şöyle ki: Selef âlimlerin ekserisi, vakıf alâmetinin Lafza-i Celâl (Allah lafzı) üzerinde olması gerektiğini, dolayısıyla mananın burada tamam olup, والراسخون diye devam eden kelimelerin yeni bir cümle olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Böyle olunca ayetin manası: "*Müteşâbihlerin te'vilini (hakiki manasını) ancak Allah bilir. Rusûh sahibi (ilimde derinleşmiş) olanlar ise, biz inandık, hepsi Allah katındandır derler*"¹⁷⁶ şeklindedir. Başta İbn Abbas olmak üzere, Mücâhid (ö. 104/722) ve Dahhâk b. Müzâhim (ö. 106/723) gibi müfessirlerin de içlerinde bulunduğu diğer gruba göre, vakıf (durak) alameti, والراسخون في العلم üzerindedir. Böyle olunca ayetin manası: "*Müteşâbihlerin te'vilini ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir*" şeklindedir.¹⁷⁷

¹⁷² Buhârî, Tefsîru Sûreti Âl-i İmrân I; Müslim, İlim, I; et-Tirmizî, Tefsir, II; Ebû Davûd, Sünne, II.

¹⁷³ Dârimî, Sünen, I, 54; İbn Teymiyye, Mecmu'ul-Fetâvâ, XVII, 394.

¹⁷⁴ Saif Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2016), 44.

¹⁷⁵ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, ts.), 1/412.

¹⁷⁶ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁷⁷ Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 45-46.

2.5. Müteşâbihâtü'l-Kur'an İlmi, Tedvînî ve Bu Alanda Yazılan Eserler

2.5.1. Oluşumu ve Tedvînî (Tarihsel Süreci)

(والمتشابه من القرآن: ما اشكل تفسيره لمشابهته بغيره اما من حيث اللفظ او من حيث المعني)

Müteşâbihâtü'l-Kur'ân: “Lafız veya mana açısından başkasına benzediğinden tefsiri müşkil olan Kur'an ifadelerini”¹⁷⁸ konu alan ilme denir.

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden günümüze kadar geçen zaman diliminde, daha kolay anlaşılabilmesi için âlimler tarafından çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Zaman içerisinde Kur'an üzerine yapılan çalışmalar, Kur'an ilimlerinin¹⁷⁹ ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu sayede bu ilimler Kur'ân-ı Kerîm'in yanlış anlaşılmasını ve yorumlanmasını önlemiş ve daha kolay anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Müteşâbihâtü'l-Kur'ân ilmi de bu ilimler arasındadır.

Bu tarihsel süreçte ilk dönem İslam âlimleri, müteşâbih ayetlerin hakiki manalarını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği görüşünü benimseyip, Allah'ın isim ve sıfatlarına olduğu gibi iman ederek, bu konuda yorum yapmaktan kaçınmışlardır. Buna mukâbil (Halef) diye nitelendirilen İslam âlimleri ise ilimde söz sahibi olanların bu ayetleri anlayabileceği görüşünü benimseyip, müteşâbih ayetleri yorumlamaya çalışmışlardır. Bu ayetlerin te'vili ile alakalı yorumlar hicri ikinci asrın ortalarına kadar şifâhi olarak nakledilmiş, daha sonra müslümanların îtikâdını bozma gâyesiyle yapılabilecek yanlış yorumların önüne geçmek için hicri ikinci asrın ikinci yarısından itibaren yazıya aktarılarak bir araya toplanmaya başlanmıştır.¹⁸⁰

2.5.2. Müteşâbih'ül-Kur'ân Alanında Yazılan Eserler

Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (ö. 385/995) *el-Fihrist* isimli eserinde bu alanda yazılan ilk eserin Mukâtil b. Süleyman'a ait *Müteşâbihü'l-Kur'an* isimli eser olduğunu ifade etmektedir. Daha

¹⁷⁸ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 537.

¹⁷⁹ Tarifi: "Ayetlerin inişi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, icazı, nasihi, mensuhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi açısından Kur'an'la ilgili olan ilimlerdir." Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an*, 2/27.

¹⁸⁰ Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 58.

sonra da Hamza b. Ammâre el-Kûfî (ö. 156/773) ile Nâfî b. Abdurrahman b. Ebi Nuaym el-Medenî'nin (ö. 167/785) bu alanda yazdığı eserleri zikreder.¹⁸¹

Demirci, “*Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*” isimli eserinde müteşâbih alanında yazılan eserleri, matbû, yazma ve kaynaklarda zikredilenler şeklinde üç gruba ayırarak detaylı bir şekilde zikretmiştir.¹⁸²

Bu çalışmada sadece tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu alanda yazılan Türkçe eserler ile akademik çalışmalara yer verdik.

Türkçe Eserler:

Milashî İsmail Hakkı, (ö.1948), *Kur'an'ın Mu'cizeleri ve Müteşâbih Âyetlerin Tefsiri*, İstanbul, 1935.

Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1986.

Muhammed Aydın, *Kur'an-ı Kerim'de Lafzî Müteşâbihler*, İstanbul, Nun Yayıncılık, 1988.

Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Konya, Kitap Dünyası Yayınları, 2016.

Mehmet Tüfekçioğlu, *Kur'an-ı Kerim'de Lafzî Müteşâbih Ayetler*, Eser Kitap Yayınevi, 2017.

Tezler:

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) verileri incelendiğinde şu ana kadar müteşâbih hakkında yirmi bir tane tez çalışmasının tamamlandığı, ayrıca yetmiş sekiz tane makalenin yayınlandığı tesbit edilmiştir. Aşağıda sadece konu ile ilgili yapılan tez çalışmalarına yer verilmiştir.

Ömer Dumlu, *Cüveynî'ye Göre Allah'ın Zat ve Sıfatları ile İlgili Müteşâbih Ayetler*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1985.

¹⁸¹ Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist* (Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsî'l-İslâmî, 2009), 55.

¹⁸² Detaylı bilgi için bakınız: Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 59-62.

Şükrü Özbuğday, *Kur'an-ı Kerim'deki Mana Yönünden Müteşâbih Ayetler ve Bunlarla İlgili Görüşler (Müteşâbihu's-sıfat)*, Marmara Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1986.

Mehmet Akyüz, *Mücmel-Müteşâbih Hadisler ve Açıklama Yolları*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Mehmet Boztaş, *Tefsirlerde Muhkem ve Müteşâbih Kavramı*, Erciyes Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Hakkı Ünsal, *Müteşâbihâtın Bilinebilirliği Sorunu*, Ankara Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Faig Ahmetzade, *Kâdî Abdulcebbar'ın Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımı (Müteşâbihu'l-Kur'an Adlı Tefsiri Bağlamında)*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Mahmut Esmer, *Kelâm İlmi Açısından Müteşâbih Kavramı*, Dicle Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Hatice Güler, *Al-i İmrân Sûresi 7. Ayeti Bağlamında Müteşâbihâtın Kapsamı ve Yorumu Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008.

Turan Erkit, *Sahabe ve Tabiin Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*, Çukurova Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Celil Kiraz, *Şerif Murtaza'nın Emali'sinde Kur'an müşkilleri ve Müteşâbihleri*, Bursa Uludağ Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Doçentlik Tezi, t.y. Yayınlanmış hâli: *Şerif Murtazâ'nın Emâlî'sinde Kur'an Müşkilleri ve Müteşâbihleri*, Celil Kiraz, Bursa: Emin Yayınları, 2010.

Gülsüm Karaca, *Râzî'nin Müteşâbih Ayetleri Yorumlama Yöntemi*, Selçuk Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Selahattin Öz, *Kâdî Abdülcebbâr ve Kâdî Beyzâvî'nin Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımının Mukayesesi*, Marmara Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011.

Tuğba Günal, *Müteşâbih Kavramının Kelam Literatüründeki Anlam ve Değeri*, Ankara Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Zehra Yıldırım, *Mukâtil b. Süleyman'ın Müteşâbih Kabûl Edilen Âyetlere Yaklaşımları*, Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi), Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Osman Bodur, *Müteşâbih Hadislerin Yorumu*, Sakarya Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.

Recep Eren, *İmam Mâtürîdî'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Kerim Özmen, *İmam Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbâr'ın Tefsirlerinde Yüce Allah'a Dair Müteşâbihlerin Yorumu*, Marmara Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.

Muhammed Doğan, *Şî Müfessir İbn Şehrâşûb'un Müteşâbihü'l-Kur'an Adlı Eserinin Usûlü'd-Dîn Açısından Değerlendirilmesi*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Murat Toprak, *Tabâtabâî'nin el-Mizân İsimli Tefsirinde Müteşâbihü'l-Kur'an*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

2.6. Müteşâbih Ayetlerin Çeşitleri

Müteşâbih ayetlerin çeşitleri hususunda âlimler tarafından farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Aşağıda bu hususta bazı âlimlerin tasnifine yer verilmiştir.

Ebû İshak eş-Şâtıbî (790/1388), *el-Muvâfakât* isimli eserinde müteşâbihi mutlak ve izâfi müteşâbih olarak ikiye ayırmıştır. Şöyle ki:

1. Mutlak (Hakiki) Müteşâbih: Beşerin gücü dâhilinde olmayıp hakikat ve mahiyetlerini yalnız Allah Teâlâ'nın bildiği müteşâbihlerdir. Bunlar manalarındaki kapalılığı giderecek herhangi bir delil bulunmadığı için tam olarak anlaşılmayan ayetlerdir. Müctehid her ne kadar üzerinde düşünse de, onlar içinde anlamı muhkem olan bir ayet bulamaz. Bu tür naslara iman dışında herhangi bir mükellefiyet yoktur. Burada müteşâbihattan kastedilen, genel olarak murâd-ı İlâhî'nin tam olarak tespitinin zor olduğu ayetlerdir. Bu sınıfa başta hurûf-ı mukattaa olmak üzere âhiret ahvâlinden bahseden lafızlar, gaybî haberler, haberî sıfatlar ve benzeri hususları ihtivâ eden ayetler girmektedir.¹⁸³

2. İzâfî (Göreceli) Müteşâbih: Haddi zatında bu müteşâbihleri açıklayan ve muhkem olan bir nas vardır. Bunları rusûh sahibi (ilimde derinleşmiş) âlimler anlayabilir. Deliller iyi tahlil edildiğinde bu ayetlerde müteşâbihliğin olmadığı görülecektir.¹⁸⁴ Bu kısımda yer alan müteşâbihler, kastedilen mananın anlaşılmasında bir delile veya hâricî bir açıklamaya ihtiyaç gösteren hafî,¹⁸⁵ müşkil,¹⁸⁶ mücmel,¹⁸⁷ müevvel,¹⁸⁸ mutlak¹⁸⁹ ve âm¹⁹⁰ gibi ayetlerle, garib kelimeler ve dilcilerin manalarında ihtilaf ettikleri lafızlardır. Ayrıca kelâmın kısalığı, uzunluğu veya te'hir, takdim gibi sebeplerden dolayı müteşâbih sayılan ayetler de izâfî müteşâbih olarak değerlendirilir. Yine yaratıcının varlığı ve birliğine işaret eden ve kâinâta dair gerçeklerden bahseden ayetler de aynı şekilde izâfî müteşâbih olarak kabul edilir.¹⁹¹

Ayrıca bazı kelimeler ve tefsir âlimleri ise müteşâbihleri lafzî, mânevî ve izâfî müteşâbih şeklinde üç grupta değerlendirmişlerdir. Kur'an'daki peygamber kıssaları ile aynı konunun farklı sûrelerde değişik lafızlarla ifade edilmesi, bir yerdeki lafız

¹⁸³ Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 68.

¹⁸⁴ Ebû İshak eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, Ter: Mehmed Erdoğan, İstanbul: İz, 1999, c. 3, s. 86-87; Fatih Tok, "Ebû Hanîfe'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı", (ts.), 109.

¹⁸⁵ Hafî: Sıygası itibariyle manası açık olduğu hâlde, ârız olan bir sebepten dolayı mütekellimin maksadına delâlet hususunda kapalı olan lafızdır. Fahrettin Atar, *Fıkıh usûlü* (İstanbul: IFAV), 265.

¹⁸⁶ Müşkil: Manasında kapalılık bulunan veya birden fazla anlama geldiği için hangi anlama delâlet ettiğinde kapalılık bulunan lafza denir. Örneğin, Bakara 2/223. Ayette geçen "ennâ" lafzı hem "eyne" (nerede) hem de "keyfe" (nasıl) anlamlarını ifade ettiğinden müşkil bir lafızdır. Atar, *Fıkıh usûlü*, 266.

¹⁸⁷ Mücmel: Söyleyen tarafından tefsir ve izah olunmadıkça manası anlaşılmayan kapalı lafızdır. Mesela salât, zekat, talak lafızları böyledir. Atar, *Fıkıh usûlü*, 267.

¹⁸⁸ Müevvel: Müşterek lafzın müteaddid manalarından birisi, zanni bir delil ile veya re'y-i gâlip (ictihâd) ile diğer manalara tercih edilirse buna müevvel denir. Atar, *Fıkıh usûlü*, 257.

¹⁸⁹ Mutlak: Husûsî bir lafızdır ki, delâlet ettiği fertlerden her hângi birini ifade eder. Mesela "*Tahrîru ragabe*" (Köle azad etmek) mutlak bir ifadedir. Atar, *Fıkıh usûlü*, 223.

¹⁹⁰ Âm: Delâlet ettiği fertlerin bütünü (sınırsız ve sayısız olarak) içine alan lafızdır. Ricâl (Adamlar), "Nisâ" (kadınlar), "Ulemâ" (Alimler) gibi. Atar, *Fıkıh usûlü*, 238.

¹⁹¹ Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 86.

dizilişinin diğerine uymaması, lafızlar arasında takdim ve tehir yapılması, lafzın farklı yerlerde nekre veya mârifeye biçimine girmesi lafzî müteşâbih örnek olarak verilebilir. Bunun yanında mânevî müteşâbihlerin bir kısmının muhtevâ ve mahiyeti sadece Allah tarafından bilinir. Kur'an'da yirmi dokuz sûrenin başında zikredilen hurûf-ı mukattaa; duyu ve akıl yoluyla bilinmeyen ruh, melek, arş, kürsî, levh, kalem, sûr, sâat, cennet, cehennem gibi varlık ve olayları anlatan ifadeler ve Allah'ın zat ve sıfatlarından bahseden âyetler de mânevî müteşâbihler içinde değerlendirilir. Ayrıca mana ve muhtevâsının bilinmesi bir delile veya yoruma bağlı olan, daha çok insan hayatı ve uygulamalarına dair âyetler izâfî müteşâbih niteliği taşır. İlimde derinleşmiş âlimlerce aklî, dîni, ilmî ve dil bilimi verilerine başvurularak yapılan yorumlar sayesinde bu tür müteşâbihlerin anlaşılabilmesi genellikle kabul edilmiş, ancak yapılan yorumların kesin olmayacağına dikkat çekilmiştir. Âyetlerdeki teşâbüh umum-husus gibi kemiyet, vücûb-needb gibi keyfiyet, nâsih-mensuh gibi zaman, örf ve âdetlerin gerçekleşmesi gibi mekân, namazın şartları gibi durumlar izâfî müteşâbih sınıfına girmektedir.¹⁹²

Yine İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* adlı eserinde müteşâbihâtı kapsamlı bir şekilde ele almıştır. O'na göre âyetler birbiriyle karşılaştırıldıklarında üç kısma ayrılır: Mutlak olarak muhkem, mutlak olarak müteşâbih ve bir yönüyle muhkem diğer bir yönüyle müteşâbih olan âyetlerdir. Müteşâbih olan âyetler de kendi içinde üçe ayrılır: Lafız yönüyle, mana yönüyle, hem lafız hem de mana yönüyle müteşâbih olan âyetlerdir.¹⁹³

Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân* isimli eserinde yukarıda zikrettiğimiz İsfahânî'nin müteşâbih hakkındaki taksimatına da yer verdikten sonra, kendisi de müteşâbih âyetleri üç kısma ayırmıştır.¹⁹⁴

Birinci kısım: Hakikatine beşerden hiçbir kimsenin ulaşamayacağı müteşâbih âyetlerdir. Allah'ın zâtının ve sıfatlarının hakikatinin bilinmesiyle ilgili âyetler, yine kıyametin kopma zamanı ve buna benzer gaybi hadiseler gibi sadece bilgisi Allah'ın kendisinde saklı olan bilgi ve hadiseler¹⁹⁵ bu kısma örnektir.

¹⁹² Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/206.

¹⁹³ Detaylı bilgi için bakınız: İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 539.

¹⁹⁴ Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 1/406.

¹⁹⁵ Müğayyebâtı Hamse (bilinmeyen beş şey) diye ifade olunan hususlar Kur'an'da şu şekilde anlatılır. "Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru yağdıran o'dur. Rahimlerde olanı

İkinci Kısım: İnsanların araştırarak ve okuyarak manalarını anlayabileceği müteşâbih ayetlerdir. Sözü çok kısa veya çok uzun olmasından kaynaklanan, yine kelimelerin tertibinden (dizilişinden) kaynaklanan müteşâbihlik buna örnektir.

Üçüncü kısım: Âlimlerden ancak seçkin olanların anlayabileceği şeylerdir. Safâ ehli (kalpleri temiz) ve ictihad ehli (dinde otoriter) diye tabir edilenlerin, ayetler üzerinde derin bir tefekkürü esnasında kalplerine akan birçok manalar bu kısma örnektir.

Yukarıda müteşâbih ayetler hakkında farklı tasnifler yapılmıştır. Yapılan bu tanım ve tasniflerden şu anlaşılmaktadır. Bazı müteşâbih ayetler vardır ki hakiki manası ancak Allah katında gizlidir. Bunların manasını beşer aklı anlamaktan âciz kalır. Bazı müteşâbihler de vardır ki araştırarak, okuyarak manaları anlaşılabilir. Diğer bir kısım müteşâbih ayetlerde vardır alanında kendilerini kanıtlamış söz sahibi âlimlerin anlayabileceği müteşâbihlerdir.

2.7. Müteşâbih Ayetlerin Muhkeme Kıyasla Miktarı

Muhkem ve müteşâbih ayetlerin Kur'an'da hangisinin daha çok olduğu konusu ilk dönemlerden günümüze kadar İslam âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Hûd sûresi 1. ayete¹⁹⁶ istinâden Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının muhkem olduğunu savunanlar olduğu gibi;¹⁹⁷ Zümer sûresi 23. ayete¹⁹⁸ istinâden, tamamının müteşâbih olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁹⁹ Yine Âl-i İmrân sûresi 7. ayetini²⁰⁰ delil getirerek Kur'an'ın bir kısmının muhkem, diğer bir kısmının da müteşâbih olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu ayetler arasındaki ilişki yukarıda izah edildi.

O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır." Lokman 31/34. Diğer örnekler için bakınız: el-En'âm 6/59; ez-Zümer 39/63; eş-Şûrâ 42/12.

¹⁹⁶ *Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.*

¹⁹⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (Yeni Neşriyat Yayınları, 2014), I/416.

¹⁹⁸ *Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir.*

¹⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ts., 1/309.

²⁰⁰ *"O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih ayetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar."*

Hz. Allah'ın bildiği mutlak müteşâbihlerin yanında, mânalarını mütehasşis âlimlerin anlayabilecekleri nitelikte olan izâfî müteşâbihler de söz konusu edilirse, o takdirde muhkemlere oranla müteşâbihlerin daha fazla olduğu muhakkaktır. Sözde kapalılığı en büyük belâğat şekillerinden biri olarak gören merhum Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) hafî, müşkil ve mücmel olan ayetleri de müteşâbih kapsamına dâhil ederek müteşâbihlerin sayısının oldukça kabarık olduğunu zikreder.²⁰¹

Bu konuyu Demirci “*Kur’an’ın Müteşâbihleri Üzerine*” isimli eserinde şu şekilde özetlemiştir.

Âl-i İmrân sûresi 7. ayeti dikkate alınarak muhkemlere nisbetle müteşâbih ayetler mi daha çok, yoksa muhkem ayetler mi daha çok bu husus tespit edilebilir. Şöyle ki sözü edilen bu ayette muhkemler “*Ümmü’l-kitap*” olarak vasıflandırılmıştır. Ümm” kelimesi ise ana, kaynak ve kendisine başvuru olan asıl gibi anlamlara gelmektedir. Buradan hareketle muhkemler müteşâbihlerin açıklanmasında başvuru olan asıl kaynak konumundadırlar. Yine “*Ümm*” kelimesi aynı zamanda çokluk manasına da gelir. Bu manayı esas aldığımız zaman da muhkem ayetlerin Kur’an’ın çoğunluğunu teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Bu durum, manaları ancak Allah katında gizli olan hakiki müteşâbihlere kıyasla geçerlidir. Çünkü huruf-ı mukattaalar, gaybî haberler ve Allah’ın zat ve sıfatlarından bahseden bu manadaki müteşâbihler Kur’an’da azdır.²⁰²

Buna mukâbil, müteşâbih kavramı genel anlamıyla ele alınırsa yani manalarını sadece Allah’ın bildiği mutlak müteşâbihlerin yanında, manalarını ilimde derinleşmiş âlimlerin anlayabileceği vasıftaki izâfî müteşâbihler de dâhil edildiği zaman, genel anlamda müteşâbihlerin daha çok olduğunu söylemek mümkündür. Fakat söz konusu bu ikinci değerlendirme hiçbir şekilde Kur’an için bir noksanlık olarak değerlendirilmemeli, aksine müteşâbihlerin çok olması Kur’an’ın yorum açısından zenginliğine işaret eder.²⁰³

Netice itibarıyla bu konuda yapılan değerlendirmelerden ortaya çıkan sonuç: gerçek manaları Allah katında gizli olan huruf-ı mukattaalar, gaybî haberler ve Allah’ın

²⁰¹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 2/309.

²⁰² Demirci, *Kur’an’ın Müteşâbihleri Üzerine*, 66.

²⁰³ Demirci, *Kur’an’ın Müteşâbihleri Üzerine*, 66-67.

zat ve sıfatlarından bahseden gerçek müteşâbihlere kıyasla muhkem ayetlerin Kur'an'da daha çok olduğudur. Fakat merhum Elmalılı'nın da ifade ettiği gibi haffi, müşkil ve mücmel ayetleri de müteşâbihlere kattığımız zaman veya Demirci'nin dediği gibi mutlak müteşâbihlerin yanında, manalarını ilimde derinleşmiş âlimlerin anlayabileceği vasıftaki izâfi müteşâbihler de dâhil edildiği zaman, müteşâbihlerin daha çok olduğunu söylemek mümkündür.

2.8. Müteşâbih Ayetlerin Sebep ve Hikmetleri

Müteşâbihât, yukarıda ifade ettiğimiz üzere “manası kapalı olduğu için anlaşılması zor olan, ancak te’vil edilerek anlaşılabilen ayetlerdir.”²⁰⁴ Allah, Kur’an’ı bütün insanlığa rehber (yol gösterici) olarak gönderdiği hâlde, bazı ayetlerinin herkes tarafından anlaşılabilmesinin elbette sebep ve hikmetleri vardır. Bu sebeple müteşâbih ayetlerin Kur’an’da bulunmalarının hikmetleri konusunda İslam âlimleri pek çok görüşler ileri sürmüştür.

Râzî, âlimlerin bu konudaki görüşlerini beş madde hâlinde zikreder. Şöyle ki:

Birincisi: Müteşâbih ayetler ne kadar çok olursa, hakk ve hakikate ulaşmakta o derece zor ve güç olur. Çünkü zahmetsiz rahmet olmaz sözünden hareketle bir konuda meşakkat çoksa onun karşılığı olarak sevap da çoğalır. Nitekim "*Allah içinizden cihat edenlerle sabredenleri imtihandan geçirip ayırt etmeden, sizler cennete gireceğinizi mi sandınız?*"²⁰⁵ ayeti, cihat ve sabır gibi meşakkatli amel ve davranışların Allah katındaki mükafatının daha çok olduğuna işarettir.

İkincisi: Kur’an’ın tamamı muhkem olmuş olsaydı o zaman sadece bir mezhebin görüşüne uygun hâle gelirdi. Böyle olunca da bu tek mezhebin dışındaki diğer mezhepler hükümsüz (bâtıl) olurdu. Bu durum, diğer mezheplerin görüşlerini dikkate almaya ve onlardan istifade etmeye mânî olurdu. Hâlbuki Kur’an’dan tam manasıyla istifade edebilmek, muhkem ve müteşâbihin bir arada bulunmasıyla mümkündür.²⁰⁶

²⁰⁴ Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*, 1/9.

²⁰⁵ Âl-i İmrân 3/142.

²⁰⁶ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)* (Daru'l-fakir, 1981), 7/185-186; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Allah'ın Aşkınılığı*, çev. İbrahim Coşkun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 224-225.

Enver Apa “*Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme*” isimli makalesinde bu maddenin müteşâbihin hikmeti olmaktan uzak olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷

Râzî'nin müteşâbih ayetlerin hikmeti ile ilgili görüşleri şu şekilde devam etmektedir:

Üçüncüsü: Kur'an'da muhkem ve müteşâbih ayetlerin beraberce mevcut olması, insanı ayetler üzerinde tefekkür etmeye, akli delillerden ve diğer ilimlerden yararlanmaya teşvik eder. Böylelikle insanlar, taklid karanlığından kurtulmuş olur, delil ve istidlâlin ışığına kavuşurlar. Fakat Kur'an'ın tamamı muhkem olsaydı, o zaman akli delillere hiçbir şekilde ihtiyaç duyulmazdı. Dolayısıyla insanlar cehâlet ve taklit bataklığı içerisinde mahsur kalırdı.

Dördüncüsü: Kur'an 'da hem muhkem ve hem de müteşâbihin var olması, kişiyi tevîl yollarını, ayetlerin bazısının bazısına tercih edilebilirliğini, aynı zamanda lugat, nahiv, usulu fıkıh gibi pek çok ilmin tahsilini ve tercih edilen görüşlerin metotlarını öğrenmeye teşvik eder. Fakat Kur'an'da müteşâbihler olmasaydı, bu tür ilimlerin tahsiline ihtiyaç kalmayacaktı.

Beşincisi: Kur'an 'da muhkem ve müteşâbih ayetlerin bulunma sebeplerinin en kuvvetlilerinden biri de şudur: Kur'an âlim cahil diye ayırt etmeksizin bütün kitlelere gönderilmiş evrensel bir kitaptır. Dolayısıyla muhatapları arasında ince hakikatlere vâkıf ilim sahipleri olmakla beraber, hiçbir ilmi donanımı olmayan, olaylara yüzeysel bakan avam tabakası da vardır. Öyleyse bilgili bilgisiz diye ayırt etmeksizin bütün insanları muhatap kabul eden bir kitap için en uygun üslup, hem insanların hayal ve vehim ettiklerine delalet eden, hem de doğrudan hakka delalet eden lafızlarla hitap etmesidir.²⁰⁸

Menâhilu'l-İrfân sahibi Zürkânî eserinde, yukarıda zikrettiğimiz Râzî'nin beyan ettiği beş maddeye, şu maddeleri de ilave etmiştir.

²⁰⁷ Enver Apa, “‘Müteşâbih Ayetler’ Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (01 Ağustos 2002), 164.

²⁰⁸ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr (Mefâthû'l-Gayb)*, 1981, 7/185-186; Râzî, *Allah'ın Aşkınılığı*, 224-225.

Altıncısı: Kur'an'da muhkem ve müteşâbihin var olmasının sebeplerinden birisi de bu tür ayetlerin mevcudiyeti Allah'ın kullarına karşı olan rahmet ve merhametinin bir göstergesidir.

Yedincisi: İnsanlar için bir imtihan vesilesidir. Çünkü Allah bu tür ayetler sebebiyle kulların gayba olan imanını ölçer. “Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu te'vil etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek dereceye yükselenler ise: O'na inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. Bu inceliği ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar.”²⁰⁹

Sekizincisi: İnsanın yeteneği ve ilmi seviyesi ne derece çok olursa olsun, Allah'ın sonsuz güç ve kudreti karşısında İnsanoğlunun acziyetini ve cehâletini kanıtlamak için Kur'an'da müteşâbih ayetlere yer verilmiştir.”²¹⁰

Dokuzuncusu: Kur'an'da müteşâbih ayetlerin var oluşunun diğer bir sebebi de, Kur'an'ın mu'ciz bir kelim olduğu ortaya çıkarmaktır. Çünkü bir ayetin müteşâbih olmasına sebep olan kapalılık gibi bir durum, o ayetin belâgatına ve beyan tarzındaki güzelliğe vesiledir.

Onuncusu: Müteşâbih ayetler, Kur'an'ın ezberlenmesini ve korunmasını kolaylaştırmak için gelmiştir. Aksi hâlde Kur'an ciltler hâlinde kalın kitaplardan oluşurdu. O zaman da onu hıfz etmek (ezberlemek) ve muhafaza etmek (korumak) imkânsız hâle gelirdi. Hâlbuki Kur'an, cevâmiu'l-kelîm'dir. Yani az sözle çok mana ifade etme özelliğine sahiptir. Böyle olunca bu özelliği de ortadan kalkmış olurdu.²¹¹

Cerrahoğlu, “*Tefsir Usulu*” eserinde müteşâbihin Kur'an'da bulunmasının fâideleriyle alakalı yukarıda saydıklarımızdan farklı olarak şu maddelere yer verir:

Birincisi: Yine bu ayetler sayesinde dine ve İslam'a zarar vermek için sorulan suallere susturucu mahiyette cevaplar verilmiştir. Böylelikle ilk baştan çıkarılabilecek fesatların önüne geçmek hedeflenmiştir.

²⁰⁹ Âl-i İmrân 3/7.

²¹⁰ el-Bakara 2/32.

²¹¹ Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi*, 1/407.

İkincisi: Eğer Kur'an ayetlerinin tamamı muhkem olsaydı, akli delillere ihtiyaç kalmaz ve akıl dondurulmuş olurdu. Dolayısıyla insanı diğer mahlûkattan ayıran temel özelliklerden birisi olan düşünme kabiliyeti zayıflardı. Hâlbuki insanoğlu bu kabiliyeti sayesinde taklidi terk ederek Kur'an üzerinde tefekkür eder ve onu daha iyi anlamaya çalışır. Çünkü Kur'an'da insana bahşedilen en büyük nimetlerden biri olarak verilen aklın kullanımı sıkça vurgulanmıştır. “*Düşünmezler mi?*”²¹² “*Akletmezler mi?*”²¹³ gibi ifadeler Kur'an'da sık sık rastladığımız ifadelerdir.²¹⁴

Suriyeli âlimlerden merhum Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî'nin (ö. 2013) şu sözleri konuyu özetlemektedir. “Ayetler birer ağaca benzer ki ilk bakışta görünen kısımlarından başka yer altında kalın geniş kökleri, daha da ötelede sayılamayacak kadar kılcalları bulunur. Ayetin üslubu bu köklerin hepsine şâmil olabilir.”²¹⁵

Sonuç olarak Hz. Kur'an, ilk nazıl olduğu günden itibaren günümüze gelinceye kadar farklı dil ve kültürlerle sahip insan gruplarına hitap etmektedir. Kur'an'ın en belirgin i'caz özelliklerinden birisi de taşımış olduğu değerleri aktarma noktasında muhataplarından hiçbirini ihmal etmemesidir. Bu özelliği ile Kur'an öncelikle, aynı dili paylaştığı Araplarla birlikte, bütün insanlığa hitap etmektedir. Bu sayede sıradan insanlar, ayetlerin manasını yüzeysel anlarken, ilim sahibi olanlar kelimelerin köklerine kadar inerek daha zengin manalara ulaşabilmekteler. Dolayısıyla müteşâbih ayetler Kur'an'ın eşsiz dilinin mûcizevî bir örneğidir.²¹⁶

2.9. Teşâbüh'e Sebep Olan Durumlar

Müfessir Muhammed Tâhir İbn Âşûr (ö. 1393/1973) “*et-Tahrîr ve't-Tenvîr*” isimli eserinde Âl-i İmrân sûresi 7. ayetin tefsirini yaparken Kur'an'da müteşâbihin bulunmasının sebeplerini on madde hâlinde saymaktadır.

Kısaca bu maddeler şunlardır:

²¹² el-Bakara 2/219, 231, 242, 266, 269; el-En'âm 6/80; Hûd 11/30.

²¹³ el-Bakara 2/44, 76; Âl-i İmrân 3/65; el-En'âm 6/32.

²¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 133.

²¹⁵ A. Cüneyt Eren, “Kur'ân-ı Kerîm'de Muhkem Ve Müteşâbihin Tespit Ve Değerlendirilmesi (Fâtiha Sûresi Örneği)”, *Turkish Studies* 8/ (2013), 1813.

²¹⁶ A. Cüneyt Eren, “Kur'ân-ı Kerîm'de Muhkem ve Müteşâbihin Tespit ve Değerlendirilmesi (Fâtiha Sûresi Örneği)” 8/ (2013), 1813-1814.

Birincisi: Kur'anda bizim anlayamadığımız sadece Allah'ın kendi ilmine tahsis ettiği mücmel manaların mevcut olması, insanların tamamının veya bazılarının o ayetlerin hakiki manalarını anlama kabiliyetine sahip olmadıkları içindir. Kıyametin ahvâli, ru'yetullah, kelâmullah ve Allah'ın azabının bulut gölgeleri içinde gelmesi²¹⁷ gibi Rubûbiyyet işleri ile ilgili hadiselerden bahseden ayetler bu kısma örnek olarak verilebilir.

İkincisi: Kur'an'da müteşâbih ayetlerin mevcut olmasının bir diğer sebebi de, bu tür ayetler ile Müslümanların uyarılması murat olunmuştur. Her ne kadar te'vil etmek sûretiyle bazı manalara hamletmek mümkün olsa da bu tür ayetleri olduğu gibi kabul etmek gerekir. Hurûf-ı mukattaalar ile Allah'ın arş²¹⁸ ve semâ üzerine²¹⁹ istivâ ettiğini bildiren ayetlerde geçen istivâ lafzı gibi.

Üçüncüsü: Hakikatini kullanılan dilin ifa etmekten âciz kaldığı manalardır ki, bu çeşit müteşâbih ayetler ilim erbabı tarafından da anlaşılmaya uzaktır. Allah'ın "*Rahmân*", "*Raûf*", "*Mütekebbir*" sıfatlarıyla Nur sûresi 35. ayeti örnek olarak verilebilir.

Dördüncüsü: Bazı devirlerde bu tür ayetlerden kastedilen hakiki manayı anlamak zorlaşır. Dolayısıyla müteşâbih ayetlerin mevcudiyeti ilim erbabı katında mu'cize olduğu için bir nevi bu ayetlerin manaları Kur'an'a hapsolür. Bu sebeple nazmın i'câzını anlamak bazen zayıflar. Bazen de ilmi seviye geliştikçe Kur'an'daki bu ayetler de ona paralel olarak anlama kolaylığı arzedecektir.²²⁰

Beşincisi: Genelde Arap dilinde kullanılan mecaz, kinâye gibi hususlar zaman zaman anlama zorluğuna neden olur. Dolayısıyla bu tür ifadeler bazen zahiren ilâhi hitaba zıt gibi görünürler.²²¹

Altıncısı: Kur'an'ın indirildiği dönemde, Araplar arasında çok yaygın olmayan ²²²فَاكْهَةً وَاَبًا ²²³تَخَوْفٍ, ²²⁴لَا وَاِهَ حَلِيمٍ, ²²⁵اَلَا مِنْ غَسَلِيْنٍ gibi ayetlerde geçen bazı kelimeler sahabe tarafından bazen anlaşılammıştır.

²¹⁷ el-Bakara 2/210.

²¹⁸ Tâhâ 20/5.

²¹⁹ el-Bakara 2/29.

²²⁰ Örnek olarak bakınız: Yasin 36/38; Hıcr 15/22; ez-Zümer 39/5; en-Neml 27/88; el-Mü'minûn 23/20; en-Nûr 24/35; Hud 11/7; el-Fussilet 41/11.

²²¹ Örnekler için bakınız: et-Tûr 52/48; ez-Zâriyat 51/47; er-Rahman 55/27.

²²² Abese 80/31.

Yedincisi: Araplar arasında, teyemmüm, zekât ve ribâ gibi hakiki manaları tam olarak anlaşılamayan fakat örfen bilinen bazı şer'i kavramlar da teşâbühe sebep olan durumlardandır.

Sekizincisi: Araplarca bilindiği hâlde, diğer insanların bilmemelerinden dolayı müteşâbih olarak algıladıkları durumlarda, bazen anlama güçlüğüne sebep olmuştur.²²⁶

Dokuzuncusu: Arap âdeti üzerine inip muhatapların anladığı bazı ayetler, daha sonraları bu âdetlerin yok olmasıyla müteşâbih zannedilmişlerdir. Mesela: Bakara sûresi 158,189 ve Mâide sûresi 89. ayetler, Kur'an'ın indiği dönemde yaygın olan bazı âdetleri dile getirmektedir. Sonraki dönemlerde âlimler bunu anlamakta zorluk çekmişlerdir.

Onuncusu: Bazı insanlar, müteşâbih olmadığı hâlde anlayışlarının zayıf olması sebebiyle bazı ayetleri müteşâbih olarak kabul etmişlerdir.²²⁷

²²³ en-Nahl 16/47.

²²⁴ et-Tevbe 9/11.

²²⁵ el-Hâkka 69/36.

²²⁶ Örnekler için bakınız: en-Nisa 4/142; eş-Şûrâ 42/11.

²²⁷ Muhammed el-Fâzil b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr, *Tefsirü't-Tahrir ve't-Tenvir* (Tunus: Dâru Sahnûn, 1997), 3/157-160. Örnekler için bakınız: el-A'râf 7/187; el-İsrâ 17/85; el-Kalem 68/42.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: *ARÂİS'ÜL-BEYÂN'DA* MÜTEŞÂBİHÂT

3.1. Ruzbihân Baklî'nin Müteşâbih Hakkında Genel Görüşleri

Müteşâbih ayetlerin te'vil edilip edilemeyeceği hususu, İslâm âlimleri tarafından geçmişten günümüze kadar en çok tartışma konusu olan hususlardan birisidir. Dolayısıyla tarih boyunca bu konu hakkında farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımların bir sonucu olarak bazı âlimler ilgili ayetlerdeki müteşâbih lafızların delalet ettiği hakiki mananın idrak edilmesinin mümkün olmadığını ileri sürerek, bu lafızların te'vil edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık bazı âlimler ise bu ayetlerin alanında ilmî donanıma sahip ehil kişiler tarafından yorumlanmasının mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Tüm bu ihtilâfların merkezinde daha öncede belirttiğimiz üzere Âl-i İmran sûresinin 7. ayeti vardır.

Tefsirinde müteşâbih konusunu ele aldığımız müfessir Baklî, aşağıda örneklerle detaylı bir şekilde izah edildiği üzere müteşâbih ayetlerin te'vil edilmesi gerektiğini savunan müfessirlerdendir. Çünkü Baklî, Âl-i İmrân sûresi 7. ayeti tefsir ederken ayetin ilgili bölümünü *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* şeklinde ele almıştır. Yani vakıf alâmetinin ayette geçen ilim kelimesi üzerinde olması gerektiğini ifade ederek ayete “*Müteşâbihlerin te'vilini ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir*” şeklinde mana vermiştir.²²⁸ Müfessirin hem ilgili ayeti bu şekliyle ele alması, hem de müteşâbih ayetleri tefsir etmesi, onun bu konuya bakış açısına ışık tutmaktadır.

Baklî, müteşâbihlerin hakiki anlamlarını sadece Hz. Allah'ın ve aşk ehlinde velî kullarının anlayabileceğini ifade etmiştir. Diğer bir ifâde ile bu lafızların hakiki anlamını ancak ledünnî ilimlerin sırlarını,²²⁹ Allah'ın yaratma fiili gibi Rabbânî²³⁰ ilimlerin sırlarını ve âhiret hakkındaki bilgilerin acâipliklerinin sırlarını keşfedenler anlayabilir. Taklid ehli²³¹ ise, tevhidi talep etmek için müteşâbih konulara dalmaktadır.

²²⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/126.

²²⁹ Ledünnî İlim: Kulun çaba ve gayreti bulunmaksızın Allah tarafından bahşedilen ilimdir. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü: Letâifu'l-a'lam fî İşârâtü Ehli'l-ilham*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 399.

²³⁰ Rabbânî: Rabba mensub, Allah adamı anlamına Arapça bir kelime. Velîlere, Rabbânî de denir. Yani, bu manada Rabbânî, Allah dostu, Allah'ı bilen, tanıyan ve ona amelen, fikren yakın olan kimse demektir. İlim ve dinde derinleşmiş, ilmîni hayatına geçirmeye muvaffak olmuş kimselere de, Rabbânî adı verilir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 273.

²³¹ Ehl-i Taklid: Atalarını taklid edenler, âlimlerini taklid edenler, peygamberler taklid edenler olmak üzere üçe ayrılır. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (Trabzon: Kalem yay, 2006), 997.

Fakat onlar hata ehli oldukları için, müteşâbihlerin hakikatinden uzaktırlar. Hata ehli ise, sonradan olan eşyanın hakikatini anlayamazken, hatalı açıklamalar ile Cenâb-ı Hakkın mevcudiyetini nasıl anlasınlar? Bir kişi müteşâbih ayetleri talep ettiği zaman, onların hakikatini anlayamaz ve fitneye düşer. Çünkü Hz. Peygamber “*Allah’ın yarattıkları hakkında düşünün. Fakat zâtını düşünmeyin*”²³² buyurmuştur. "Her kim ki ilmi yakînin²³³ hakikatlerinin denizini geçemezse ve hakikat aynasına²³⁴ bakamazsa, bu hâlde iken müteşâbih ayetleri araştırırsa imanının eseri kaybolur. Müteşâbihlerin manalarında anlayamaz. Çünkü bu müteşâbihleri anlayabilmek, ancak her baktığı şeyde hakkı gören aşk ehlinin sahip olduğu bir makamdır. Tasavvuf ehlinin bazısının "neye baktımsa orada sadece Allah’ı gördüm" demesi bu hususa işaret eder.²³⁵

Yine Baklî, müteşâbihât hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: "Görmüyor musun? Allah, kelîmi olan Hz. Musa’ya kelâmını, habibi olan Hz. Muhammed’e de işaretlerin en güzeli ile hitâbını işittirdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber “*Bana az sözle çok mana ifade etme özelliği verildi*”²³⁶ buyurdu. Bazı âlimler ibâreler (yazılar) umum için, işaretler de husûsi insanlar içindir dediler.”²³⁷

Bu açıklamalarından anlaşılıyor ki Bakli’ye göre müteşâbih lafızların manasını ancak hakikat denizini geçen, hakikat aynasına bakabilen ve her baktığı şeyde Allah’ı gören aşk ehli ile ledünnî ve rabbânî ilimlerin sırlarına vakıf olanlar anlayabilir. Taklid ehli ise müteşâbihlerin hakikatinden uzak olduklarından dolayı müteşâbihlerin peşine düşmekle hata yapmış olurlar ve fitneye düşerler. Dolayısıyla imanlarının eseri kaybolur.

3.2. Arâis’ül-Beyân’da Müteşâbih Ayetlerin Yorumu

Kur’ân-ı Kerîm’de müteşâbih olarak isimlendirilen bazı ayetler vardır ki bunlar lafzındaki kapalılık, benzerlik ve bilinmezlikten dolayı mânaları tam anlaşılamayan ayetlerdir. Yukarıda zikredildiği üzere müteşâbih hakkında birçok taksimat yapılmıştır.

²³² Osman Demir, “Zât”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2013), 43/149.

²³³ Yakîn İlmi: Burhan ve delille elde edilen, ilim ve istidlâl sahibi olanlara mahsus bir ilimdir. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 448-449.

²³⁴ Arşla alâkalı olarak kullanılan Mir’âtü’l-hakâik (Hakikat Aynası) tabiri: Hakikatlerin ilâhî ilimlerin ve rabbânî hikmetlerin tecelli mahalli anlamına gelir. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 124.

²³⁵ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fî Hakâiki’l-Kur’an*, 2008, 1/126-127.

²³⁶ Buhârî, “Cihâd”, 122, “Ta’bîr”, 22, “İ’tişâm”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 6; “Eşribe”, 71.

²³⁷ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fî Hakâiki’l-Kur’an*, 2008, 1/123-124.

Bunlardan birisi Şâtibî'ye ait müteşâbihin mutlak (hakiki) ve izâfî (göreceli) şeklinde iki sınıfa ayrıldığı taksimattır. Mutlak müteşâbihin manalarındaki kapalılığı giderecek herhangi bir delil bulunmadığı için tam olarak anlaşılamayan ayetler olduğunu ve bu sınıfa özellikle hurûf-ı mukatta, âhret ahvâli, gaybî konular ve haberî sıfatlardan bahseden ayetlerin girdiğini "müteşâbih ayetlerin çeşitleri" başlığı altında söylemiştik.

Aşağıda gerçek anlamlarını ancak Allah'ın bildiği mutlak (hakiki) müteşâbihlerden olan başta hurûf-ı mukattaa olmak üzere, Allah'a nispet edilen yed (el), vech (yüz), ayn (göz) gibi zâtî sıfatlar ile istivâ (kaplamak), istihyâ (utanmak), istihzâ (alay etmek), mekr (tuzak kurmak) gibi fiili sıfatlardan oluşan haberî sıfatlar ve semâvî âlemlere dair lafızlar konularına göre tasnif edilip, Kur'an'daki sırasına göre ele alınarak müfessirin yaptığı yorumlar ve bu yorumlara ulaşmadaki yöntemi tesbit edilmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Hurûf-ı Mukattaa

Mukattaa harfleri, Kur'an'ın indirildiği Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar neredeyse her dönemde üzerine dikkatleri çekmiş ve merak konusu hâline gelmiştir. Bu sebeple birçok âlim tarafından üzerine araştırmalar yapılmış, bazen de tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada öncelikle "*hurûf-ı mukattaa*" terkihi anlamsal çerçevede izah edilmiş, daha sonra müellifin *Arâisü'l-Beyân* isimli eserinde bu harfler hakkında yaptığı yorumlar ve bu yorumlara ulaşmada ki te'vil tarzı tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Hurûf-ı mukattaa: Kesilmiş, ayrılmış anlamındaki kat'i kökünden türeyen mukattaa kelimesiyle, harf kelimesinin çoğulu olan hurûf lafzının bir arada kullanılmasıyla oluşmuştur. Söz konusu harfler beraber kullanıldıklarında "bağımsız ve ayrı harfler anlamında huruf-ı mukattaa" diye anılmıştır. Yine bu harflere aynı sebeple "*hurûf-ı tehecci*" adı verildiği gibi, sûrelerin ilk harflerini oluşturduklarından dolayı "*evâilü's-süver*" ve "*fevâtihu's-süver*" isimleri de verilmiştir. Ayrıca ne manaya geldikleri veya bu sûrelerin başında hangi amaçla yer aldıkları kesin olarak bilinmediğinden "*huruf-ı mubheme*" ismiyle de bilinirler.²³⁸

²³⁸ M. Zeki Duman - Mustafa Altuntağ, "Hurûf-ı Mukattaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/401.

Kur'ân-ı Kerîm'de toplam yirmi dokuz sûrenin başında yer alan hurûf-ı mukattalardan sadece Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin başındakiler Medenî olup, diğerleri Mekke'de nâzıl olmuştur. Sûre başlarında bulunan bu harflerin bir kısmı bir harften, bir kısmı iki, bir kısmı üç, bir kısmı dört, bir kısmı da beş harften meydana gelmiştir. Sâd, Kâf ve Kalem sûrelerindeki hece harfleri tek harfli; Mü'min, Fussilet, Şurâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Neml, Tâhâ ve Yâsîn sûrelerindeki hece harfleri iki harflidir. Neml, Tâhâ ve Yâsîn sûreleri hariç diğer yedi sûredeki hece harfleri "Hâ" ve "Mîm" harflerinden oluşmuştur. Bu yedi sûrede tekrarlanan "Hâ-Mîm" lere çoğul olarak "Havâmîm" denmiştir. Hurûf-ı mukattaa on üç sûrede ise üç harften oluşmuştur. Bunlardan Bakara, Âli İmran, Ankebût, Rûm, Lokman ve Secde sûrelerinde "Elif-Lâm-Mîm" terkinde iken; Yunus, Hûd, Yusuf, İbrahim ve Hicr sûrelerinde "Elif-Lâm-Râ" şeklinde; Şuarâ ve Kasas sûrelerinde ise bu harfler "Ta-Sîn-Mîm" şeklindedir. Yine bu harfler A'râf sûresinde "Elif-Lâm-Mîm-Sâd" şeklinde, Râd sûresinde ise "Elif-Lâm-Mîm-Râ" şeklinde dört harften oluşmaktadır. Meryem sûresinde ise "Kâf-Ha-Yâ-Ayn-Sâd" şeklinde beş harften oluşmuştur.²³⁹

3.2.2. Baklî'nin Hurûf-ı Mukattaa Hakkında Genel Görüşleri

Mutlak (hakiki) müteşâbihlerden olan hurûf-ı mukattaa hakkında Baklî'nin yaptığı yorumlardan bazıları şöyledir:

"Şu müteşâbih harfler Kitab'ın aslıdır. Kur'an kendi lisânı ile sûreler içerisinde bu harfleri tefsir ve tercüme eder. Çünkü Kur'an, rubûbiyyet²⁴⁰ vasıflarının tamamını toplar ve mu'ceme harflerinde gizlenen haberleri, ancak ârif olan kişilerin anlayabileceğini apaçık bir lisan ile haber verir."²⁴¹

Yine tefsirin farklı bir yerinde bu ifadelere anlamsal açıdan çok yakın olan şu açıklamalara yer verilmiştir: "Şu rumuzlar açık ve muhkem olan kitabın ayetleridir. Onlar, kendisini ancak idrak ehlinin²⁴² anlayabileceği hikmetlerin incelikleridir. Onlar, Allah'ın kendilerine şeref, fazilet ve irşattan nasıplendirerek hidayet ettiği kişilerdir."²⁴³

²³⁹ Duman - Altuntağ, "Hurûf-ı Mukattaa", 18/401.

²⁴⁰ Rubûbiyyet: Mevcûdâtın muhtaç olduğu isimleri iktizâ eden bir mertebenin adıdır. Alîm, Semî, Basîr, Kayyûm, Kadîr, Mürîd, Melik ve buna benzer isimler hep bu isim altına girer. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 823.

²⁴¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/274.

²⁴² İdrâk üç mertebedir: Birincisi hissîdir. Bir sûreti, hayalde belirmeden önce görme hissi yoluyla almaktır. Bu idraklerin en zayıfı, hakiki lezzetten en uzak olanıdır. İkincisi hayâldir. Bir şeyin hayalde

Yine *Tefsîr-u Arâis'de*, Baklî'nin hurûf-ı mukattaa hakkındaki genel görüşlerini ortaya çıkaran şu ifadelerine yer verilir: Allah peygamberlerin kıssalarını, eski zamanlarda meydana gelen hadiseleri yine şerîat, hakikat ve esrârından olan bazı şeyleri, habibine bildirmek istediği zaman teheccî harfleriyle bunlara işaret eder. Allah Teâlâ şeriatıyla bu harfleri peygamberine mahsus kılmayı murat etti. Fakat Allah, peygamberinin ümmetinin ekserisine bu harfleri öğretmedi. Onlara hıtâbındaki murâdını bildirmek için uzun sûreler ile tâbir etti. Ancak sahâbe, tâbiûn ve geçmiş evliyâ ve âlimlerden bazıları Allah'ın bu sırlarına muttalî olabilirler. Huruf-ı mukattaa, Kur'an sûrelerinin manalarının rumûzu (şifresi) dur. Bu rumuzları ancak Rabbâniyyûn (Allah'ın seçkin kulları) olanlar ve Allah'ın sâdik kullarından kendilerine haber verilenler anlayabilir. Bu harflerin manalarında bütün semâvî kitapların ilimleri derc (toplamak) edilmiştir. Niteki Hz. Peygamber (a.s) bir hadîs-i şerifinde şöyle buyurur: "*Muhakkak Hz. Allah, Âdem peygambere teheccî harflerini verdide, o harflerden her bireri, Allah'dan kendisine verilen bir kitap oldu.*"²⁴⁴

Ayrıca Baklî, Muhammed b. İsâ el-Hâşimî'nin (ö. 318/930) hurûf-ı mukattaa hakkında bizzat İbn Atâ'dan (ö. 309/922) işittiği şu açıklamalarına yer vermiştir: "Allah harfleri yaratınca onları kendisi için sır kıldı. Daha sonra Hz. Âdem'i yaratınca bu harflerde gizlediği sırları ona öğretti, fakat meleklerle öğretmedi."²⁴⁵

Yine Baklî, Hüseyin b. Mansur el-Hallac'ın (ö. 309/922) bu hususla alakalı şu sözünü nakleder: "Her şeyin ilmi Kur'an'dadır. Kur'an'ın ilmi de sûre başlarındaki harflerde gizlidir."²⁴⁶

Konuyla ilgili bir başka yerde şu bilgiler yer almaktadır: "Dostlar arasında hurûf-ı müfredât (mukattaa) ile karşılıklı konuşma âdeti mevcuttur. Bunun sebebi, konuşulan hususu ve sırları başkalarından gizlemek ve örtmek içindir. Yine bunun gibi Sünneti İlâhi (Allah'ın âdeti) huruf-u mukattaa gibi rumuz ve işaretler ile hususi

sabit olarak var olmasıdır. Üçüncüsü aklîdir. Bir şeyin arazlardan sıyrılırken, sûretinin zâta intikal etmesidir. Hakiki idrak, külli ittisal (de denilen bu merteye) arzulan şeylerin en şereflişidir. Çünkü o, zâtn bekasıyla bâkîdir. Beş duyu ise güzelliği ve rûhânî işleri ancak, hissî mazharlarını (duyulardaki görünümelerini) aldıktan sonra işitmek, görmek, koklamak, dokunmak ve tatmak sûretiyle idrak edebilir. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 412.

²⁴³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/119.

²⁴⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/412. Bu hadis rivâyetini İbn Tâhir, Tezkiratü'l-Mevzûât isimli eserinin 168. Sayfasında zikretmektedir.

²⁴⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/413.

²⁴⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/413; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/62.

sevdiklerine hitap etmektir. Bu harfler Hz. Allah'tan enbiyâ ve evliyâ kullarının büyüklerine, onları şerefliendirmek ve diğler mahlûkata karşı üstünlüklerini ifade etmek içindir. Kim Allah'a yakınlaşırsa işaret onunla beraber daha nahif, ince; rumuz onunla beraber daha derin ve incedir. Görmüyor musun? Allah, Kelîm'i olan Hz. Musa'ya kelâmını en güzel ibarelerle işittirdi. Habibi olan Hz. Muhammed'e de en güzel işaretlerle hitâbını işittirdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber "Bana az sözle çok mana ifade etme özelliği verildi"²⁴⁷ buyurdu.²⁴⁸

Netice olarak müfessir Baklî'nin genel anlamda huruf-ı mukatta hakkındaki görüşlerinden anlaşılan şudur: Bu harfler Kur'an'ın aslıdır. Bulunduğu sure içerisinde tefsir edilmişlerdir. Allah bu harfler ile yemin etmektedir. Bu harfler Allah ile habibi arasındaki sırların sandığıdır. Ayrıca bu harflerin manasını sadece Hz. Allah'ın enbiyâ ve evliyâ kulları içerisinde seçtiği kişiler anlayabilir. Allah Geçmiş ümmetlerin kıssalarını, geçmişte yaşanan bazı olay ve mesajları bu harfler vasıtasıyla peygamberine haber vermiştir. Sünneti İlâhî, hurûf-u mukattaa gibi rumuz ve işâretler ile husûsî (özel) sevdiklerine hitap etmektir. Yine bu harfler, Kur'an sûrelerinin manalarının rumûzudur. Gerçek muradını yalnız Hz. Allah bilir. Her şeyin ilmi Kur'an'da, Kur'an'ın ilmi de sûre başlarındaki harflerde gizlidir. Bu harflerin manalarında bütün semâvî kitapların ilimleri toplanmıştır.

3.2.3. Baklî'nin Hurûf-ı Mukattaaları Te'vili ve Te'vil Yöntemi

Aşağıda müfessir Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsirinde mutlak müteşâbihlerden olan hurûf-ı mukattaa hakkında yaptığı yorumlar, onun bu konuya bakış açısını ve te'vil yönteminide içine alacak şekilde sistemleştirilerek farklı bir perspektifle ele alınmıştır. Bu bağlamda müfessirin söz konusu ayetleri tefsir ederken bazen harflere şifresel anlamlar yüklediği, bazen harfler ile devamında gelen ayetleri ilişkilendirerek aralarında anlamsal bir bağ kurduğu, bazen önceki âlim ve mutasavvıflardan nakilde bulunarak onlardan etkilendiği ve bazende harflere işârî anlamlar yükleyerek yorumladığı tesbit edilmiştir. Aşağıda Baklî'nin hurûf-ı mukattalara verdiği anlamlar ve bu anlamlara ulaşma yöntemleri örneklerle açıklanmıştır.

²⁴⁷ Buhârî, Cihâd, 122, Ta'bir, 22, İ'tişâm, 1; Müslim, Mesâcid, 6; Eşribe, 71.

²⁴⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/123-124.

3.2.3.1. Harflere Şifresel Anlamlar Yükleme

Şifreci yaklaşım, haruf-ı mukattaayı bir sır ya da şifre olarak telakki ederek, bu harflerdeki gizlenen anlamların ne olduğuna dair çıkarımlarda bulunan yaklaşımdır. Buna göre hurûf-u mukattaadan her biri, belli kelimelerin anahtarı veya kısaltması olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴⁹

Arâisü'l-Beyân'da bu harfler tek tek incelendiğinde Baklî'nin bu harflere Kuşeyrî'nin *Letâifinde* olduğu gibi şifresel anlam yükleyerek te'vil ettiği görülmüştür. Dolayısıyla Baklî bu harflere, mana açısından delalet ettiği lafızların kısaltılmış hâli olabileceğine işaret ederek anlamlar vermiştir. Aşağıda bunlar ile ilgili örnek ve açıklamalar yapılmıştır.

Elif (الف) Harfine Yüklediği Anlamlar

Hurûf-ı mukattaa, Arap alfabesindeki on dört harften²⁵⁰ meydana gelmiş olup tekrarlarıyla birlikte toplam yirmi dokuz sûrenin başında yer almaktadır. Bu harfler Kur'an-ı Kerîm'de on üç sûrenin başında elif harfiyle başlamaktadır. Bu on üç sûrenin altı tanesi "*Elif-Lâm-Mîm*",²⁵¹ bir tanesi "*Elif-Lâm-Mîm-Sâd*",²⁵² ve "*Elif-Lâm-Mîm-Râ*"²⁵³ ve beş tanesi "*Elif-Lâm-Râ*"²⁵⁴ şeklinde geçmektedir.

Müfessir Baklî, Bakara sûresinde "*Elif-Lâm-Mîm*"²⁵⁵ terkinin ilk harfi olan "*Elif*" harfini, Allah'ın zâtının vahdâniyeti (tek olmak)²⁵⁶ ve ferdâniyeti (bir olmak) şeklinde te'vil ederek, "*Elif*" harfine bu lafızların işaret ettiği "*ehad*" (tek olmak) anlamı yüklemiş olabileceği mümkündür.²⁵⁷ Çünkü "*Elif*" harfi, "*ehad*" lafzının ilk harfidir. Yine Baklî, "Allah bu harf ile zâtının sırrından peygamberlerinin ruhlarına tecelli etti. Onları beşer arasından sıyırıp aldı ve zâtının nurundan onları giydirdi. Sonra onlara mucize gösterme hususunda ayrıcalık gösterdi"²⁵⁸ şeklinde anlam vererek

²⁴⁹ Duman - Altuntağ, "Hurûf-ı Mukattaa", 18/403.

²⁵⁰ Bu harfler: Elif, hâ, râ, sîn, sâd, ayn, kâf, kef, lâm, mîm, nûn, hê ve yê harfleridir.

²⁵¹ el-Bakara 2/1; Âl-i İmrân 3/1; el-Ankebût 29/1; er-Rûm 30/1; Lokmân 31/1; es-Secde 32/1.

²⁵² el-A'râf 7/1.

²⁵³ er-Râ'd 13/1.

²⁵⁴ Yunus 10/1; Hûd 11/1; Yusuf 12/1; İbrahim 14/1; Hicr 15/1.

²⁵⁵ el-Bakara 2/1.

²⁵⁶ Vahdet: Arapça, birlik demektir. Gerçek mânâda bir olan Cenab-ı Hak'tır. Sûfiler, uykuya vahdet derler. Bu sebeple uyuyan için, vahdette, vahdet ediyor, vahdete çekildi gibi ifâdeler kullanılır. Kesrette vahdet: Çoklukta birlik, yani halkın içinde, kalabalığın ortasında, tek ve bir olan Allah'ı unutmamak, Onu hatırlamak ve zikretmek demektir. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 355.

²⁵⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/27.

²⁵⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/28.

bu yorumundan "*Elif*" harfinin, peygamberlerin ruhları anlamına gelen "*ervâhal-Enbiyâ*" kelimesine işaret ettiğini anlayabiliriz.

Yine Baklî, Âl-i İmrân sûresindeki²⁵⁹ hurûf-ı mukattaanın tefsirinde, "*Elif*" harfinin Allah'ın vahdâniyyetinin noksanlıklardan münezzehe olduğuna ve ezeli olması sebebiyle hades (sonradan olan şeyler)'in vasıflarından uzak olduğuna²⁶⁰ ve Allah'ın tek olduğuna delalet eder"²⁶¹ şeklindeki açıklamaları bu harf ile yine "*ehad*" kelimesini murat ettiği düşüncesini kuvvetlendirir. Yine bu sûrenin izahında "*Elif*" harfine, Allah'ın ezeli olması²⁶² anlamı verdiği görülmüştür.

Baklî, Ankebût sûresinin²⁶³ başındaki hurûf-ı mukattaanın izahında "Allah'ın ehli tefriden²⁶⁴ olan müferidînin kalplerine kendisinin ezeli ve tek oluşunu yerleştirmek için bu harf ile yemin ettiğini"²⁶⁵ ifade ederek, bu harfin hem "*ezel*" kelimesine, hem de kaplamak anlamına gelen "*istivâ*" kelimesine işaret ettiğini anlayabiliriz.

Rum sûresinde²⁶⁶ "âşıkların kalplerinin Allah'a kavuşma arzusu"²⁶⁷ anlamı verilerek "*Elif*" harfi ile "*iştîyâk*"; Lokmân sûresinde de²⁶⁸ âriflerin ülfeti (muhabbet)²⁶⁹ manası verilerek "*ülfet*;" Secde sûresinde²⁷⁰ "*i'lâm*" (bildirmek)²⁷¹ yani Allah Teâlâ'nın "*Elif*" harfiyle mahlukâta kendi nefsinin bildirmesi²⁷² anlamlarının murat edildiği anlaşılabilir.

²⁵⁹ Âl-i İmrân 3/1.

²⁶⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/123.

²⁶¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/124.

²⁶² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/124.

²⁶³ el-Ankebût 29/1.

²⁶⁴ Tefrîd: Hudûsun (yaratılmanın) ortadan kalkmasıyla, hakiki münferidin (gerçek tekliğin sahibi olan Allah'ın) ferdâniyyet (teklik) hakikatlerinin mevcûdiyeti sayesinde kıdem tek hale gelmesidir. Bazıları demişlerdir ki: "Mü'minlerden Allah'ı tevhid eden çoktur, ama muvahhidlerden O'nu tefrîd eden azdır. "Tecrîd, tefrîd ve tevhîd aynı manaya gelen değişik lafızlardır. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1031.

²⁶⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/99.

²⁶⁶ er-Rûm 30/1.

²⁶⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/110.

²⁶⁸ Lokman 31/1.

²⁶⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/119.

²⁷⁰ es-Secde 32/1.

²⁷¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/127.

²⁷² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/127.

A'râf sûresinin başında yer alan "*Elif-Lâm-Mîm-Sâd*"²⁷³ harflerinin tefsirinde Baklî, "*Elif*" harfinin Hz. Âdem'e işaret ettiğini ifade etmiştir. Çünkü Âdem isminin ilk harfi elifdir. Bu sebeple bu harf, Hz. Âdem'in yaratılışına, meleklerle arz edilmesine, cennete girip oradan çıkarılmasına ve sahip olduğu ilme delalet eder.²⁷⁴ Yine: "Hz. Allah "*Elif*" harfiyle, Hz. Peygambere kendi zâtının ezeli oluşunu ve nefsinin vahdâniyyetinin ictimâ ve iftiraktan münezzehe olduğunu, yine mahlukâtın tamamının "*Elif*" harfinden sudûr ettiğini bildirdi. Çünkü Allah Teâlâ "*Elifi*" harflerin tamamı için çıkış mahalli kıldığı gibi, kendi zâtını da mevcudâtın tamamı için sudûr mahalli kılmıştır. Ayrıca Allah, bu harf ile esrâr ve envârının sırlarından haber verdi. Bu harflerin tamâmında evvelîn ve âhirînin ilmi vardır. Sonra bu gizli bilgilere "*Elif*" harfi ile peygamberine işaret etti."²⁷⁵ Yapılan bu açıklamalardan Baklî'nin "*Elif*" harfine, *ilk harfi olması sebebiyle "Âdem"*, yine Allah'ın zâtının ezeli oluşu ve mahlukâtın tamamının bu harfdan sudûr etmesi gibi anlamlar yüklediği görülmektedir.

Baklî, Yunus sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Râ*"²⁷⁶ harflerinden "*Elif*" harfini yukarıda bazı sûrelerde geçtiği gibi Allah'ın birliği anlamında yorumlamıştır. Ayrıca vahdâniyyetini tasdik eden kullarının kalplerine bu harf vasıtasıyla Allah'ın tecelli ettiğini; sıddık kulları için nimeti ve ikinci Âdem olarak bilinen Hz. Nuh'a hitab²⁷⁷ gibi anlamlara da te'vil ettiği görülmüştür.

Yine "*Elif*" harfinin, Hûd sûresinde²⁷⁸ Allah'ın ülûhiyetine,²⁷⁹ Yusuf sûresinde tevâhidin Allah'a ait olduğuna işaret ettiğini anlayabiliriz.²⁸⁰

İbrahim sûresinde²⁸¹ ise Baklî bu harfi şöyle yorumlamıştır: "*Elif*" üç harflidir ve evliyânın kalplerindeki ülfete işaret eder. "Sanki Cenâb-ı Hak الرlafızlarıyla "ben ezelde velî kullarım için rahmetim" demektedir."²⁸² Baklî'nin bu açıklamalarından elif harfiyle "*ülfet*" anlamı ve zamir olan "انا" (ben) lafzının murat edildiği anlaşılabilir.

²⁷³ el-A'râf 7/1-2

²⁷⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/412.

²⁷⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/412-413.

²⁷⁶ Yûnus 10/1.

²⁷⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/62.

²⁷⁸ Hûd 11/1-2.

²⁷⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/104.

²⁸⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/145.

²⁸¹ İbrâhîm 14/1.

²⁸² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/251.

Hicr sûresine²⁸³ gelindiğinde, Baklî bu harfi farklı bir şekilde şöyle te'vil etmiştir: Cenâb-ı Hak varlık denizini (kâinât) Allah lafzının içindeki "*Elif*" gibi açıkladı. Dolayısıyla Lafzatullah'ın içindeki "*Elif*" Allah'a işaret ettiği gibi varlık denizindeki eşyalarda Allah'ın varlığının isbâtıdır.²⁸⁴ Baklî'nin burada "*Elif*" harfine "*Lafzatullah*" anlamı yüklediği görülmüştür.

Yine Baklî, Ra'd sûresinin başında geçen "*Elif-Lâm-Mîm-Râ*"²⁸⁵ lafızlarını tefsir ederken "Allah Teâlâ'nın "*Elif*" harfinde nefsi ve vahdâniyyeti için ulûhiyyet ve enâniyyet sınırlarını vaz etti" ve yine "*Elif*" Allah'ın ulûhiyyet sınırlarının gizlendiği bir sandıktır. Bu sandık ancak tevhîd hakkında enâniyyet ehli için açılır²⁸⁶ şeklindeki açıklamalarından Baklî'nin "*Elif*" harf ile "*ulûhiyyet*" ve "*enâniyyet*" lafızlarını kast etmiş olabileceği anlaşılabilir.

Netice itibariyle yukarıda verilen bilgiler ışığında Baklî'nin "*Elif*" harfine "*ehad*", "*ulûhiyyet*", "*enâniyyet*", "*ezelî olmak*", "*istivâ*" (kaplamak), "*iştîyâk*" (kavuşma arzusu), "*ülfet*" (muhabbet), "*î'lâm*" (bildirmek), "*Âdem*" (a.s), "*Lafzatullah*" ve mütekellim zamiri olan "*ene*" (ben) gibi farklı anlamlarda da te'vil etme gayreti içerisinde olduğu tesbit edilmiştir.

Lâm (ﻻ) Harfine Yüklendiği Anlamlar

Müfessir Baklî, Bakara sûresinde "*Elif-Lâm-Mîm*"²⁸⁷ harflerinden ikinci harf olan "*Lâm*" harfini, Allah'ın sıfatlarının ezelî olması, sıfatlarının sonsuz olması ve sıfatlarının sırrının ancak o sıfatların Allah'ın sıfatı olduğunu kabul eden kimse için inkişâf etmesi²⁸⁸ şeklinde te'vil ederek bu harf ile başlangıcı olmamak anlamına gelen "*ezelî*" lafzına işaret etmiştir. Yine "Allah Lâm harfi ile sıfâtının sırrından âriflerin kalplerine tecelli etti ve onları kirlerinden (günahlarından) arındırıp sıfâtının nûru ile

²⁸³ el-Hicr 15/1.

²⁸⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/274.

²⁸⁵ er-Ra'd 13/1.

²⁸⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/216-217.

²⁸⁷ el-Bakara 2/1.

²⁸⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/27.

giydirdi. Sonra da onları kerâmet ile kuvvetlendirdi"²⁸⁹ şeklindeki açıklamalarından Baklî'nin "*Lâm*" harfine "*âriflerin kalbi*"²⁹⁰ anlamı yüklediği anlaşılabilir.

Âl-i İmrân sûresinde²⁹¹ "*Lâm*" harfinin gayb âlemi ile ilgili ince bilgilere²⁹² Allah'ın celâl, cemâl ve lütfuna delalet ettiği ifade edilerek "*Lâm*" harfi ile "*letâif*",²⁹³ "*celâl*", "*cemâl*" ve "*lütuf*" lafızlarının murat edildiği mümkündür.²⁹⁴

Baklî, Ankebût sûresinde²⁹⁵ "*Lâm*" harfine, "Allah sadece kendisine yönelip doğru yolda olan âşıkların Cemâlullah'a olan arzularına işâreten bu harf ile yemin etti"²⁹⁶ şeklinde; Rûm sûresinde ise²⁹⁷ "Allah dostları ve âşıkların ruhlarının Cemâl-i İlâhiye'ye olan hayranlıklarına işaret etti"²⁹⁸ şeklinde anlamlar vererek yine bu lafzı "*Camâlullah*" anlamında te'vil ettiği anlaşılabilir.

Lokmân sûresinin²⁹⁹ tefsirinde ise Baklî "*Lâm*" harfinin, "ihanda bulunma hususunda gayret edenlerin Allah'ın lutfuna erecekleri"³⁰⁰ anlamına geldiğini ifade ederek bu harfe "*lütuf*" anlamı yüklediği görülmüştür.

"*Lâm*" harfine, Secde sûresinde³⁰¹ "*lüzum*" (ihtiyaç) anlamı verilmiştir. Dolayısıyla Allah, kullar üzerine ibâdetin lüzumuna bu harf ile işaret etti³⁰² anlamı ortaya çıkar.

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece A'râf sûresinin başında yer alan "*Elif-Lâm-Mîm-Sâd*"³⁰³ harflerinin bir parçası olan "*Lâm*" harfine Baklî, Allah'ın tecelli etmesi³⁰⁴ anlamı vermiştir.

²⁸⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/28.

²⁹⁰ Tecelli: Arapça, açık ve zahir olmak demektir. Kaşanî ve Cürcanî'ye göre; gaybden gelen ve kalbde ortaya çıkan nurlara tecelli denir. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 336.

²⁹¹ Âl-i İmrân 3/1.

²⁹² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/123-124.

²⁹³ Letâif: Halin inceliğinden kalbe gelen bir işaretlerdir. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 579.

²⁹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/124.

²⁹⁵ el-Ankebût 29/1.

²⁹⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/99.

²⁹⁷ er-Rûm 30/1.

²⁹⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/110.

²⁹⁹ Lokman 31/1.

³⁰⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/119.

³⁰¹ es-Secde 32/1.

³⁰² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/127.

³⁰³ el-A'râf 7/1.

³⁰⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/412-413.

Baklî, Yunus sûresinde geçen "*Elif-Lâm-Râ*"³⁰⁵ harflerinin bir parçası olan "*Lâm*" harfini, Allah'ın ezeli (başlangıcı olmaması) oluşu; ezeli³⁰⁶ pınarlarından âriflerin ruhlarına tecelli etmesi; Allah'a yakın olan kullar için iltifâtı ve Yâ Latîf³⁰⁷ gibi anlamlarda te'vil ederek bu harfe içerisinde lamın bulunduğu "*ezeli olmak*", "*tecelli etmek*", "*iltifât*" ve "*latîf*" lafızlarına işaret ettiğini anlamak mümkündür.

Baklî "*Lâm*" harfine, Hûd sûresinde³⁰⁸ "geçmişte kullar üzerine yükümlülüğü vacip olan ibadetlerin tamamının lüzumu";³⁰⁹ Yusuf sûresinde³¹⁰ ehli tecrîd³¹¹ (inzivâyâ çekilenler)'in bilinmezliği,³¹² İbrahim sûresinde Allah'ın velî kulları;³¹³ Hicr sûresinde ise nefî (olumsuzluk) anlamları vermiştir.³¹⁴

Yine Baklî, Ra'd sûresinin başında geçen "*Elif-Lâm-Mîm-Râ*"³¹⁵ lafızlarını tefsir ederken şu ifadelere yer vermiştir: "Allah, zâtının ezeli oluşunun sırlarını "*Lâm*" harfinde gizledi. Bu harf Allah'ın cemâlinin ve ezeli oluşunun sırlarının gizlendiği bir sandıktır."³¹⁶ Bu açıklamalardan "*Lâm*" harfinin "*ezeli olmak*" ve "*cemâl*" lafızlarına işaret ettiği anlaşılabilir.

Sonuç olarak yukarıda verdiğimiz örnekler incelendiğinde Baklî'nin şifresel yaklaşımla "*Lâm*" harfi ile içerisinde lamın bulunduğu "*cemâl*", "*celâl*", "*letâif*", "*lütuf*", "*kulûp*" (kalpler), "*tecelli*", "*iltifât*", "*latîf*", "*lüzûm*" ve nefî edâtı olan "*Lâ*" lafızlarını murat ettiği anlaşılabilir.

Mîm (ميم) Harfine Yüklelediği Anlamlar

³⁰⁵ Yûnus 10/1.

³⁰⁶ EZEL: Ezel öncesizliği ifade eder. Kadim, aynı anlamı karşılamakla birlikte, Allah'tan başkası için de kullanılır. Ezel ise sadece Allah için kullanılır. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 104.

³⁰⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/62.

³⁰⁸ Hûd 11/1.

³⁰⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/104.

³¹⁰ Yûsuf 12/1.

³¹¹ Tecrîd: Kalblerin beşerî bulanıklıklardan arındığında, ulûhiyyet şâhidleriyle başbaşa kalmasıdır. Meşâyıhtan birine tecrîdin ne olduğu sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Kulun kendisinden zâhir olan her şeyden kesilmesi, cereyân eden her şeyde, geriye sadece Hakk'ın kalmasıdır. Tecrîd, kalb ve sırdan masıvayı kaldırmaktır. Tecrîd, tefrîd ve tevhid aynı manaya gelen değişik lafızlardır. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1031.

³¹² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/145.

³¹³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/251.

³¹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/274.

³¹⁵ er-Ra'd 13/1.

³¹⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/216-217.

"Mîm" harfi, Kur'an-ı Kerîm'de "Elif-Lâm-Mîm"; "Elif-Lâm-Mîm-Sâd"; "Elif-Lâm-Râ"; "Elif-Lâm-Mîm-Râ"; Ta-Sîn-Mîm"; Ta-Sîn ve "Hâ-Mîm" şeklindeki hurûf-i mukattaaların bir parçası olarak karşımıza çıkar.

Baklî, "Mîm" harfini Bakara sûresinde³¹⁷ Allah'ın mülkü;³¹⁸ Âl-i İmrân sûresinde³¹⁹ mülkünün acâipliği, velî kullarına olan ezeli muhabbeti, mülkü;³²⁰ Ankebût sûresinde³²¹ tevhîd denizinde boğulup Allah aşkıyla yanan âşıkların muhabbeti;³²² Rûm sûresinde³²³ Allah dostları ve âşıkların ruhlarının Cemâl-i İlâhiye'ye olan hayranlıkları;³²⁴ Lokman sûresinde³²⁵ Allah dostlarının kalplerindeki muhabbet nurunun alâmeti; ³²⁶ Secde sûresinde³²⁷ meleke (kâbiliyet) ve hem sıkıntı hem de genişlik anında mahlukâtın kulluğa meyli;³²⁸ A'râf sûresinde³²⁹ Musa (a.s)'nın sûrede anlatılan kıssası;³³⁰ Ra'd sûresinde³³¹ muhabbetinin sırlarının kendisinde gizlendiği, Allah'ın ezeli muhabbetinin konulduğu sandık³³² anlamlarında te'vil ettiği görülmüştür.

Yine Mü'min sûresinde "Hâ-Mîm"³³³ terkinin bir parçası olan "Mim" harfine Baklî, hususi muhabbetinin kaynağı;³³⁴ Fussilet sûresinde³³⁵ ise şân-şeref anlamına gelen "mecd" lafzına işaret ettiğini ifade etmiştir. Böyle olunca ayetin anlamı: şerefime yemin ederim ki, şu tenzîl (Kur'an) kullarıma rahmet ve muhabbetim ile indirdiğim kelimdir" şeklinde anlaşılabilir.³³⁶

³¹⁷ el-Bakara 2/1.

³¹⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/27. Mülk: Görünür âlem demektir.Kâşânî, *Tasavvuf sözlüğü*, 538.

³¹⁹ Âl-i İmrân 3/1.

³²⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/124.

³²¹ el-Ankebût 29/1.

³²² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/99.

³²³ er-Rûm 30/1.

³²⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/110.

³²⁵ Lokman 31/1.

³²⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/119.

³²⁷ es-Secde 32/1.

³²⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/127.

³²⁹ el-A'râf 7/1.

³³⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/412-413.

³³¹ er-Ra'd 13/1.

³³² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/216-217.

³³³ el-Mü'min 40/1.

³³⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/227.

³³⁵ el-Fussilet 41/1.

³³⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/241-242.

Zuhruf sûresinde³³⁷ "muhabbet";³³⁸ Duhan sûresinde³³⁹ "Muhammed";³⁴⁰ Câsiye sûresinde³⁴¹ "muhabbet meydanı";³⁴² Ahkâf sûresinde ise³⁴³ Allah'a kavuşmayı arzu edenlerin sırlarını himâye etmek (korumak) anlamları verilmiştir.³⁴⁴

Baklî, Şûrâ sûresinin başındaki "Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kâf"³⁴⁵ harflerinin bir parçası olan "Mîm" harfini tefsir ederken bu harflerin, Allah ile habibi arasında sır olup, Allah'ın bu harflerle, zâtının sıfatının ve fiillerinin sırlarından habibine haber verdiğini, yine bu harfin Allah'ın ezeli muhabbetine ve cemâlinin ebedi oluşuna delalet ettiğini ifade etmiştir.³⁴⁶ Devamında Cenâb-ı Hak bu harfler ile yemin ederek sanki "Mîm" harfiyle "Ey Sevgili! Ey Muhammed! Şerefime, cemâlime, mülküne, sana ve ümmetinden velî kullarıma olan muhabbetime yemin olsun ki" demek istiyor.³⁴⁷

Yukarıda verdiğimiz örneklerde Baklî'nin "Mîm" harfine şifresel yöntemle "mülk", "muhabbet", "muhabbet meydanı", "melekût", "muhibbîn", "meleke", Musa (a.s.)'ın kıssası, "mahbûb", "mecd" (şân şeref), "Muhammed" gibi anlamlar yüklediği anlaşılabilir.

Sâd (صاد) Harfine Yüklelediği Anlamlar

"Sâd" harfi Kur'an-ı Kerîm'de A'râf sûresinde "Elif-Lâm-Mîm-Sâd"³⁴⁸ harflerinin, Meryem sûrelerinde ise "Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd"³⁴⁹ harflerinin bir parçasıdır. Yine Sâd sûrelerinin³⁵⁰ başında ise tek başına zikredilmektedir.

Baklî, A'râf sûresinde "Sâd" harfinin bu sûre içerisinde zikri geçen Hz. Lut, Hûd, Salih, Şuayb ve Nuh peygamberlerin kıssalarına, belâ ve musibetler karşısında göstermiş oldukları sabra, Allah'a olan muhabbetlerine, söz ve davranışlarının

³³⁷ ez-Zuhruf 43/1.

³³⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/275.

³³⁹ ed-Duhân 44/1.

³⁴⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/285.

³⁴¹ el-Câsiye, 45/1.

³⁴² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/292. Meydân: Arapça, geniş alan demektir. Tasavvufta, kâinat anlamındadır. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 234.

³⁴³ el-Ahkâf 46/1.

³⁴⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/296.

³⁴⁵ eş-Şûrâ 42/1-2.

³⁴⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/258.

³⁴⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/259.

³⁴⁸ el-A'râf 7/1.

³⁴⁹ Meryem 19/1.

³⁵⁰ Sâd 38/1.

doğruluğuna (sıdk) delalet ettiğini ifade etmiştir.³⁵¹ Dolayısıyla bu sûrede "*Sâd*" harfine "*kıssa*", "*sabır*" ve "*sadâkat*" (doğruluk) anlamları yüklenmiştir.

Yine Meryem sûresinde Sâd harfine, Allah'ın müminlere yaptığı vâdinde ve verdiği haberlerde sâdik olduğu³⁵² anlamı verilmiştir.

Baklî, Sâd suresinde bu ayeti te'vil ederken şu açıklamalara yer vermiştir: Bu harf Allah'ın habibine işaret ettiği hazinelerdendir. Yine bu harf ile Allah'ın ilahlık vasfı, Rasûlüne olan sevgisinin hakikati ve vuslat (kavuşma) makamındaki yüksek menziller murat olunmuştur. Hz. Allah, zâtının hazinelerinin anahtarı olan bir sıfatı ile yemin etmiştir. İbn Atâ'nın bu harf hakkında ariflerin kalplerindeki dürüstlüğe ve saflığa işaret vardır dediği nakledilmiştir. Yine Kuşeyrî bu harf hakkında şu yorumda bulunmuştur: Sâd harfî Hz. Allah'ın صادق (sâdik), صبور (sabûr), صمد (samed) ve صانع (yaratan) isimlerinin anahtarıdır. Allah bu isimler ile Kur'an'a yemin etmiştir."³⁵³

Ayrıca Baklî'nin Sâd suresinin başında bu harf hakkında açıklamalarda bulunurken sıklıkla "*Sâd*" harfiyle başlayan kelimeler seçerek merâmını ifade etmesi onun şifresel yaklaşımla harflere anlam yüklediğinin âdeta kanıtı gibidir. Bunlar: "*sâdefe*" (karşılaşmak), "*visâl*" (kavuşmak), "*savlet*" (saldırı), "*sadamât*" (çarpmak), "*sıfat*", "*sâra*" (olmak), "*sahârâ*" (çöller), "*saf*", "*sâhib*", "*savâik*" (yıldırımlar), "*vasf*", "*sudûr*" (göğüsler), "*sabır*", "*tasdik*", "*sıdk*" ve "*safâ*" gibi lafızlardır.³⁵⁴

Râ (ﺭ) Harfine Yüklelediği Anlamlar

"*Râ*" harfî, Kur'an'da Yûnus,³⁵⁵ Hûd,³⁵⁶ Yûsuf,³⁵⁷ İbrâhîm³⁵⁸ ve Hicr³⁵⁹ sûrelerin başındaki "*Elif-Lâm-Râ*" harfleri ile Ra'd sûresinin başında geçen "*Elif-Lâm-Mîm-Râ*"³⁶⁰ harflerinden bir parçadır. Baklî, Yunus sûresinde³⁶¹ "*Râ*" harfine, Allah'ın

³⁵¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/412-413.

³⁵² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/449-450.

³⁵³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/184-186.

³⁵⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/184-186.

³⁵⁵ Yûnus 10/1.

³⁵⁶ Hûd 11/1.

³⁵⁷ Yûsuf 12/1.

³⁵⁸ İbrâhîm 14/1.

³⁵⁹ el-Hicr 15/1.

³⁶⁰ Er-Ra'd 13/1.

³⁶¹ Yûnus 10/1.

Rab olduğu; muhibbîn³⁶² sınıfından olan kullarının sırlarına tecelli etmesi; günahlarından tevbe edenler için Allah'ın rahmeti ve Yâ Rahîm anlamları vermiştir.³⁶³ Bu açıklamalardan "Râ" harfinin "Rab", "sır", "rahmet" ve "Rahîm" gibi lafızlara işaret ettiğini anlamak mümkündür.

Yine Baklî, Hûd sûresinin başında geçen "Elif-Lâm-Râ"³⁶⁴ terkinin bir parçası olan "Râ" harfine Allah'ın zât ve sıfatlarına şahit olan kullarının râhata (mükâfat) erecekleri;³⁶⁵ Yusuf sûresinde³⁶⁶ Ehli tefrîd (Allah'ın vahdâniyyetini kabul edenler)'in Allah yolunda oldukları;³⁶⁷ İbrahim sûresinde³⁶⁸ Allah'ın rahmeti;³⁶⁹ Hicr sûresinde³⁷⁰ Allah'ın rubûbiyyetini ve ru'yet nurunun elbet zâhir olacağı;³⁷¹ Ra'd sûresinde³⁷² ise bu harfe Allah'ın rubûbiyyeti ve rubûbiyyet nurunun konulduğu bir sandık³⁷³ şeklinde anlamlar yüklediği görülmüştür. Dolayısıyla Baklî'nin bu açıklamalarından "Râ" harfine "rahata ermek", "rahmet", "rubûbiyyet" ve "ru'yet nurları" gibi anlamlar verdiği anlaşılabilir.

Kâf (ك) Harfine Yüklediği Anlamlar

"Kâf" harfi Mushafta sadece Meryem sûresinin başında geçmektedir: "Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd. Bu, Rabb'inin Zekerîyyâ kuluna olan rahmetini, bir anıdır."³⁷⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsirinde bu harfe, Allah'ın varlığının ezeli ve ebedî olması; Allah'ın mahlûkatına ve onların ihtiyaçlarına kâfi gelmesi, affetme hususunda son derece Kerîm olması şeklinde anlamlar vererek³⁷⁵ bu harf ile "Kefâ" ve "Kerîm" lafızlarını murat ettiği anlaşılabilir.

Hâ (ه) Harfine Yüklediği Anlamlar

³⁶² Muhib: Arapça, seven demektir. Tasavvuf yolunu ve o yolda gidenleri seveni ifade eder. Tasavvuf yolunu seven, fakat o yola girmemiş kişiye muhib derler. Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 238.

³⁶³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/62.

³⁶⁴ Hûd 11/1.

³⁶⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/104.

³⁶⁶ Yûsuf 12/1.

³⁶⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/145.

³⁶⁸ İbrâhîm 14/1.

³⁶⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/251.

³⁷⁰ el-Hicr 15/1.

³⁷¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/274.

³⁷² Yûnus 10/1.

³⁷³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/216-217.

³⁷⁴ Meryem 19/1-2.

³⁷⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/449-450.

"Hâ" harfi Mushafta Meryem³⁷⁶ ve Tâhâ³⁷⁷ sûrelerinin başındaki mukattaa harflerinin bir parçası olarak geçmektedir. Baklî, Meryem sûresinde zikri geçen harfin tefsirinde İbrahim b. Şeybân'dan nakilde bulunarak "Hâ" harfinin, Allah'ın mahlûkatına özellikle dalâlet (sapıklık) içerisinde olanlara ve günahkârlara hidâyete erdirici olduğuna işâret³⁷⁸ etmiştir.

Yine Tâhâ sûresinde Baklî "Hâ" harfine "يا هادياً" nuru ile insanları hidâyete erdiren anlamı vermiştir.³⁷⁹ Her iki sûrede yapılan açıklamalardan bu harfin "hidâyet" lafzına delaleti anlaşılabilir.

Yâ(يا) Harfine Yükleği Anlamlar

"Yâ" harfi, Meryem³⁸⁰ ve Yâ-sîn³⁸¹ sûrelerinin başındaki mukattaa harflerinin bir parçasıdır. Baklî, Meryem sûresinin başında geçen "Yâ" harfinin, ey manasına gelen harfi nidâ olduğunu, yine Allah'ın kudretinin mahlûkatı üzerinde olduğu manalarını vermiştir.³⁸² Yâsîn sûresinin başında geçen "Yâ" harfinin Allah'ın ezeli kudretine³⁸³ ve mîsâk gününe delalet ettiğini ifade etmiştir. Buradan Baklî'nin "Yâ" harfi ile "Ey", "Yedü'l-Kudret" (kudret eli) ve "yevmü'l-mîsâk" (anlaşma günü) gibi lafızlara işâret ettiğini anlamak mümkündür.

Tâ (ط) Harfine Yükleği Anlamlar

"Tâ" harfi Kur'an'da "Tâhâ",³⁸⁴ "Tâ-Sîn-Mîm"³⁸⁵ ve "Tâ-Sîn"³⁸⁶ terkipleriyle başlayan sûrelerin bir cüzüdür.

Baklî Tâhâ sûresinde bu harfi yorumlarken "tavaf"; "târâ" (uçmak); "tûbâ" (müjde); "Yâ Mutahhir" (insanları günahlarından ve kirlerinden arındıran); "tâhir"

³⁷⁶ Meryem 19/1.

³⁷⁷ Tâhâ 20/1.

³⁷⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/449-450.

³⁷⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/472-473.

³⁸⁰ Meryem 19/1.

³⁸¹ Yâsîn 36/1.

³⁸² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/449-450.

³⁸³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/165.

³⁸⁴ Tâhâ 20/1.

³⁸⁵ eş-Şuarâ 26/1-2; el-Kasas 28/1-2.

³⁸⁶ en-Neml 27/1-2.

(temiz) ve Kuşeyrî'nin ifadesiyle "kulun kalbinin Allah'tan gayrısından temizlenmesi" gibi anlamlar verdiği görülmüştür.³⁸⁷

Yine Baklî, Şuarâ sûresinde³⁸⁸ hurûf-ı mukattanın bir cüzü olan "*Tâ*" harfini te'vil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: "*Tâ*" harfi iki hadesten (sonradan olma vasfı) ve kıdemin (ezeli olmanın) tahâretidir. Yine "*Tâ*" harfi talebinde samimi olanların neşesi ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin ifadesiyle tevbe edenlerin rahmet meydanındaki neşesi anlamındadır. Diğer bir görüşe göre, "*Tâ*" harfi Tuğba ağacı ve âşıkların sevinci anlamlarına gelir. Kuşeyrî, "*Tâ*" harfinin Allah'ın izzet ve şerefine temiz olduğuna ve ilahlığında noksanlıklardan münezzehtir olduğuna delalet ettiğini ifade etmiştir. Bu açıklamalar dışında bazı âlimler, "*Tâ*" harfine tevhid ehlinin sırlarının temizliği anlamı vermişlerdir.³⁸⁹

Kasas sûresinde³⁹⁰ *Tefsîru Arâisü'l-Beyân'da* Baklî bu harfleri: Allah'ın muhibbînin sırlarına ve senâ sıfatıyla mukarrabînin kalplerine muttalî olması anlamında yorumlamıştır.³⁹¹

Neml sûresinin başında geçmekte olan "*Tâ*" harfine Baklî, Kuşeyrî'den nakilde bulunarak Hz. Allah'ın noksan sıfatlardan münezzehtir olduğuna delalet ettiğini ifade etmiştir.³⁹²

Yukarıda zikrettiğimiz bu açıklamalardan "*Tâ*" harfinin "*tavaf etmek*", "*târa*" (uçmak), "*tûbâ*" (müjde); "*tâhir*", "*mutahhir*", "*taleb*", "*tuba ağacı*", "*tahâret*" (temizlik) gibi anlamlara geldiği anlaşılabilir.

Sîn (سین) Harfine Yüklendiği Anlamlar

"*Sin*" harfi Kur'ân-ı Kerîm'de "*Tâ-Sîn-Mîm*",³⁹³ "*Tâ-Sîn*",³⁹⁴ "*Yâ-Sîn*" ve "*Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kâf*",³⁹⁵ ile başlayan sûrelerin başında zikredilir.

³⁸⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/472-473.

³⁸⁸ eş-Şuarâ 26/1-2.

³⁸⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/42-43.

³⁹⁰ el-Kasas 28/1-2.

³⁹¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/77-78.

³⁹² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/58.

³⁹³ eş-Şuarâ 26/1-2; el-Kasas 28/1-2.

³⁹⁴ en-Neml 27/1-2.

³⁹⁵ eş-Şûrâ 42/1-2.

Baklî, Şuarâ sûresindeki hurûf-ı mukattaanın bir cüzü olan "Sîn" harfine, burhân³⁹⁶ aynalarında inkişâf (açığa çıkan) eden sıfatların yüceliği; Allah dostlarının surûru; âriflerin vuslat³⁹⁷ meydanındaki surûru; Sidre-i Müntehâ; Allah dostlarının ve ariflerin sevgiliye olan surûru; Allah'ın kudretinin sonsuzluğu ve kalplerin selâmeti gibi anlamlar takdir etmiştir.³⁹⁸

Kasas sûresinde ise bu harfleri, Allah'ın muhibbîninin sırlarına ve senâ sıfatıyla mukarrabîn³⁹⁹ kalplerine muttalî olması anlamında yorumlamıştır.⁴⁰⁰

Yine Baklî, "Tâ-Sîn. Bunlar Kur'an'ın, apaçık bir Kitab'ın âyetleridir"⁴⁰¹ meâlindeki Neml sûresinin başındaki mukattaa harfini te'vil ederken sadece Kuşeyrî'den nakilde bulunarak, "Sîn" harfinin Allah'ın izzetinin yüceliğine;⁴⁰² Yâ-Sîn sûresinde ise ilahlığının yüceliğine delalet ettiğini ifade etmiştir.⁴⁰³

Baklî Şûrâ sûresinde⁴⁰⁴ hurûf-ı mukattaayı te'vil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: "Sîn" harfi Allah'ın sırlarına ve vechinin parlaklığına delalet eder. Ayrıca "Şîn" harfinin noktaları kaldırılarak "Sîn" oldu. Dolayısıyla ayette "Sîn" harfiyle "Şîn" murat olundu. Böyle olunca sûredeki "Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kâf" mukattaa harflerinden "Hâ" harfi Allah'ın ezeli mevcudiyetine; "Mîm" harfi cemâlinin ebedi oluşuna, geri kalan harflerde aşk (عشق) anlamına gelir.⁴⁰⁵ Cenâb-ı Hak bu harfler ile yemin ediyor. Şöyle ki: "Sîn" harfiyle "Ey sırlarımın sahibi olan zât! şânıma,

³⁹⁶ Burhân: Arapça, kesin delil demektir. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber (a.s) ile tartışan inançsızların, ondan iddiasını ispat etmek üzere, şüpheleri ortadan kaldıracak açıklıkta ve itirazlara mahal vermeyecek kesinlikte burhan (delil) istediklerinden bahseder. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 56.

³⁹⁷ Vuslat: Arapça, ulaşmak, varmak demektir. Bir şeyin bir şeye ulaşması, bir şeye irtibat kurmak, sonra onda yoğunlaşmak anlamında ele alınabilir. "Allah'ın birleştirmesini emrettiğini birleştirenler..." (Râd/21) ayetindeki vuslat, bir insanın bir insana ihsanda bulunarak, onunla irtibat sağlaması anlamındadır. Allah, bir kuluna Rabbanî fetihten bulununca, kulun arzu ettiği şeylere ulaşması halinde, ona vuslata erdi denir. Muhyiddin Arabî vuslatı; kaybolanı, bulunmayı elde etmek, diye tanımlar. Vuslat, ontolojik manada değildir. Hz. Peygamber (s) bile, Miraç Gecesinde Allah'la ontolojik manada vuslata erememiş, Allah ile arasında "Kâbe kavseyin" mesafesi kalmıştır. Peki, Allah ile birleşseydi ne olurdu? Hâşâ Allah olurdu. Bu da mümkün değil muhaldir. Tasavvuftaki vuslatı, bu çizilen sınırlar içinde değerlendirmekte yarar görüyoruz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 366.

³⁹⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/42-43.

³⁹⁹ Mukarrabûn: Arapça, yakınlaştırılanlar demektir. Allah'a yakın olan velîlere denir. Peygamberler ve melekler hakkında da kullanılır. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 239.

⁴⁰⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/77-78.

⁴⁰¹ en-Neml 27/1-2.

⁴⁰² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/58.

⁴⁰³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/165.

⁴⁰⁴ eş-Şûrâ 42/1-2.

⁴⁰⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/258.

kudsiyyetime (noksanlıklardan uzak olaması) ve sermediyyetime (sonsuz-ebedî) oluşuma yemin olsun ki" demektir. İbn Tâhir "*Sîn*" harfinin seyyid; Ebu Bekir Verrâk ise bu harfin Allah'ın şânına delalet ettiğini söylemişlerdir.⁴⁰⁶

Tefsîr-u Arâis'de verilen bütün bu bilgilerden "*Sîn*" harfinin "*surûr*" (sevinç), "*Sidre-i Müntehâ*", "*sonsuzluk*", "*selâmet*", "*sır*", "*seyyit*", "*senâ*" (parlaklık), "*sermedî*" (sonsuz), "*sebkâ*" ve "*kudsi*" gibi içerisinde "*Sîn*" harfinin geçtiği lafızlara işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Hâ (حَا) Harfine Yüklediği Anlamlar

Kur'ân'ı Kerîm'de "*Hâ-Mîm*" mukattaa harfî ile başlayan sûreler sırasıyla Mü'min,⁴⁰⁷ Fussilet,⁴⁰⁸ Şûrâ,⁴⁰⁹ Zuhruf,⁴¹⁰ Duhân,⁴¹¹ Câsiye⁴¹² ve Ahkâf⁴¹³ sûreleridir. Bu sûrelere topluca حواميم denir.⁴¹⁴

Baklî, Mü'min sûresinde "*Hâ-Mîm*" terkinin bir parçası olan "*Hâ*" harfine, ezeli cennetlerinden akan bir pınar anlamı takdir etmiştir.⁴¹⁵

Yine Baklî, Fussilet sûresinde şu açıklamalarda bulunmuştur: Şu Kur'ân, en büyük sevgiliden (habîb) en büyük sevgiliye (mahbûb) indirilmiştir. Allah bu harflerle yemin etmiştir. Böyle olunca ayetin anlamı "hayatıma (mevcûdiyyetime), sana olan muhabbetime ve şânıma yemin ederim ki, şu tenzîl (Kur'an) ezeli ve ebedî rahmet ve merhamet pınarlarımdan indirdiğim kelimedir" anlamına gelmektedir. Ayrıca Sehl et-Tüsterî "*Hâ-Mîm*" harflerini, ileride olacak şeylerin kendisinde yazılı olduğu Levhi Mahfuz'daki Allah'ın takdiri şeklinde yorumlamıştır. Kuşeyrî ise bu harfler hakkında "*Hâ*" harfî, hayat ve hakk manasınadır. Allah bu harflerle, mevcudiyetine ve şânına yemin ederek "şu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah tarafından indirilmiştir" demektir.⁴¹⁶

⁴⁰⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/259.

⁴⁰⁷ el-Mü'min 40/1.

⁴⁰⁸ el-Fussilet 41/1.

⁴⁰⁹ eş-Şûrâ 42/1-2.

⁴¹⁰ ez-Zuhruf 43/1.

⁴¹¹ ed-Duhân 44/1.

⁴¹² el-Câsiye, 45/1.

⁴¹³ el-Ahkâf 46/1.

⁴¹⁴ Duman - Altuntağ, "Hurûf-ı Mukattaa", 18/401.

⁴¹⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/227.

⁴¹⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/241-242.

Şûrâ sûresinde Yüce Allah meâlen şöyle buyurur: “*Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kâf. Azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder.*”⁴¹⁷ Baklî, bu ayetin te'vilinde şu açıklamalara yer vermiştir: Bu harfler, Allah ile habibi arasında sırdır. Allah bu harflerle, zâtının sıfatının ve fiillerinin sırlarından habibine haber vermiştir. Hâ harfi Allah'ın ezeli mevcudiyetine⁴¹⁸ delalet eder. Yine Cenâb-ı Hak bu harfler ile yemin ediyor. Şöyle ki: Hâ harfiyle Ey Habibim! mevcûdiyyetime yemin olsun ki; O mutlak galip, O hüküm ve hikmet sahibi Allah sana da, senden evvelkilere de işte böyle vahyeder. Yine Hz. Allah, habibim muhakkak bu harfler ile senden evvelki peygamberlere, halis kullarıma ve velî kullarıma nasıl işaret ettimse, sana da işaret ettim demektedir. İbn Tâhir, “*Hâ*” harfi Allah'ın “*hâkim*” (hükmedici) olduğuna; Ebu Bekir Verrâk bu ise Allah'ın “*hilmine*” delalet eder demişlerdir. Böyle olunca ayetin manası: Hilmime, mülkûme, ilmime, şerefime ve kudretime yemin olsun ki, Rubûbiyyetimi bilen hiçbir kimseye azap etmem. Hüsnu zannım onunla beraberdir. En güzel dönüş banadır demektedir.⁴¹⁹

Zuhruf sûresinde “*Hâ*” harfine “*hayat*” manası takdir edilmiştir. Böyle olunca ayetin manası “benim seninle, senin de benimle olan irtibât ve muhabbetimize yemin olsun ki şu apaçık olan bir kitaptır” şeklinde olur.⁴²⁰

Duhan sûresinde hurûf-ı mukattaanın bir parçası olan “*Hâ*” harfi, Allah'ın sadece Hz. Peygamber'e tahsis ettiği vahye işarettir. Vasıtasız olan bu hususi vahiy, sırlar içerisindeki sırları haber vermektedir. Dolayısıyla Allah ile habibi arasındaki bu sırlara, Hz. Peygamber hariç, diğer mahlûkattan hiçbir kimse muttalî olamaz.⁴²¹

Son olarak Baklî, Câsiye sûresinin başında “*Hâ*” harfinin “*hayat denizi*”;⁴²² Ahkâf sûresinde ise Allah'a kavuşmayı arzu edenlerin sırlarını himâyeye etmek (korumak) manasına işaret ettiğini söylemiştir.⁴²³

Netice itibariyle Kur'ân'ı Kerîm'de Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye ve Ahkaf sûrelerinin başında geçen “*Hâ-Mîm*” ayetlerinin ilk harfi olan “*Hâ*”

⁴¹⁷ eş-Şûrâ 42/1-2.

⁴¹⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/258.

⁴¹⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/259.

⁴²⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/275.

⁴²¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/285.

⁴²² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/292.

⁴²³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/296.

harfine Baklî'nin, Allah'ın ezeli cennetlerinden akan bir menbâ, "hidâyet", "himmət", "Hâdî", "hayy", "hayat", "vahiy", "hayat denizi", "habib", "hukm", "hakk", "Levh-i Mahfûz", "himâye", "hamd" ve "hâkim" gibi anlamlar verdiği tesbit edilmiştir.

Ayn(عين) Harfine Yüklelediği Anlamlar

"Ayn" harfi Meryem ve Şûrâ sûresinin başındaki mukattaa harflerinin bir cüzüdür. Baklî Meryem sûresinde geçen "Ayn" harfini, Allah'ın ilmi ve kullarının bütün hallerini bilmesi⁴²⁴ şeklinde te'vil etmiştir.

Şûrâ sûresinin başında geçen "ayn" harfi ise Allah'ın ezeli ilmi, zâtının mevcudiyeti ve âşıkların aşkı anlamına gelir.⁴²⁵ Cenâb-ı Hak bu harfler ile yemin ediyor. Şöyle ki Ey Aziz! Ey Ârif! Ey Âlim olan zât! şânımın ululuğuna ve ilmimin sonsuzluğuna yemin olsun ki⁴²⁶ demektir. Yine İbn Tâhir "Ayn" Allah'ın ilmine, Ebu Bekir Verrâk ise ilminin yüceliğine delalet eder⁴²⁷ demişlerdir.

Bu açıklamalardan Baklî'nin bu harfe yukarıdaki örneklerde olduğu gibi içerisinde "Ayn" harfinin bulunduğu "ilim", "aşk", "Aziz", "Ârif", "Âlim", "Âli" (yüce), "uluv" ve "izzet" gibi anlamlar yüklediğini düşünmek mümkündür.

Kâf (ق) Harfine Yüklelediği Anlamlar

"Kâf" harfi, Şûrâ sûresinde mukattaa harflerinin bir parçası olarak ve Kâf sûrelerinde ise münferiden tek başına geçmektedir.

Baklî, Şûrâ sûresinde bu harfin Hz. Allah'ın mevcudiyetinin ezeli ve kadim olduğuna işaret ettiğini;⁴²⁸ Yine Cenâb-ı Hak bu harfler ile yemin ederek Ey Aşık! Ey Sâdik! Ezeli güç ve kudretime yemin olsun ki, O mutlak galip, O hüküm ve hikmet sahibi Allah sana da, senden evvelkilere de işte böyle vahyeder⁴²⁹ demektir. Yine Baklî, İbn Tâhir ve Ebu Bekir Verrâk'dan nakilde bulunarak "Kâf" harfinin Allah'ın kudretine delalet ettiğini ifade etmiştir. Böyle olunca mana: hilmime, mülkûme,

⁴²⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/449-450.

⁴²⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/258.

⁴²⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/259.

⁴²⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/259.

⁴²⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/258.

⁴²⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/259.

ilmime, şerefime ve kudretime yemin olsun ki, Rubûbiyyetimi bilen hiçbir kimseye azap etmem. Hüsnu zannım onunla beraberdir. En güzel dönüş banadır demektedir.⁴³⁰

Baklî, Kâf sûresinin ilk ayeti olan "*Kâf*" harfini ise şöyle te'vil etmiştir: Allah bu harf ile zatına ve sıfatına yemin etmiştir. "*Kâf*" harfi, Esmâ-i Hüsnâ içerisinde kendisinde kâfın bulunduğu her bir harften kinâyedir. Örneğin: "*Kadîm*", "*Kâdir*", "*Bâkî*", "*Kayyum*", "*Kavî*", "*Kâhir*", "*Muktedir*" ve "*Garib*" isimleri gibi. Cenâb-ı Hak bu harfle, âriflerin gönüllerine yakın olduğuna, arştaki her bir zerre üzerindeki kıyâmına, yine melekût âlemindeki yapraklara, Kur'an'ın kendisiyle yazıldığı kaleme yemin ediyor. Diğer bir ifadeyle Cenâb-ı Hak, "Ey enbiyanın, evliyânın, âriflerin ve siddıkların göz nuru olan Ey Muhammed! Sana olan gurbîyyetime⁴³¹ (yakınlık) yemin olsun ki" demektedir. Hz. Allah "*Kâf*" dediği zaman bunun ile kendi zâtının, sıfatının ve fiillerinin bütün manalarını sırlarını habibine bildiriyor. Bu harf Allah ile Habibi arasında bir şifredir. Sehl et-Tüsterî, Allah'ın bu harfle, kuvvet ve kudretime yemin ettiğini ifade etmiştir. Son olarak Baklî, İbn Atâ'nın "*Kâf*" harf hakkında, "Allah bu harfle habibinin kalbinin kuvvetine yemin etti. Çünkü o kalp hitâbı yani Kur'an'ı taşıdı" şeklindeki sözlerini nakletmektedir.⁴³²

Bütün bu açıklamardan Baklî'nin "*Kâf*" harfine "*Kıdem*", "*Kadîm*", "*Kâdir*", "*Bâkî*", "*Kayyûm*", "*Kavî*", "*Kâhir*", "*Muktedir*", "*Karib*", "*Âşık*", "*Ey Sâdık*", "*Kudret*", "*Kalem*", "*Kıyam*", "*Kurbîyyet*", "*Kuvvet*", "*Mukarrabîn*", "*Kasem*" (yemin) gibi özellikle içerisinde Kâf harfinin geçtiği isim ve lafızlara işaret ettiğini anlıyoruz.

Nûn (ن) Harfine Yüklelediği Anlamlar

Hurûf-ı mukattaadan olan "*Nûn*" harfi Kur'an'ı Kerîm'de sadece Kalem sûresinin başında geçmektedir: "*Nûn. Kaleme ve (yazı yazarların) yazmakta oldukları şeylere andolsun ki, (Habibim) sen, Rabbinin nimeti sayesinde bir mecnun değilsin.*"⁴³³

Baklî, Kalem sûresinin başında geçen "*Nûn*" harfinin Allah'ın isimlerinden bir isim olup Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet ettiğini, yine "*nur*", "*nîrân*" (ateş),

⁴³⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/259.

⁴³¹ Kurb hali: Allah'ın kula yaklaşmasını kalbiyle müşahede eden kulun halidir. Kul Allah'a itaat ve gizli açık O'nun zikrine devam etmek suretiyle O'nun huzurunda bütün himmetini toplayarak Allah'a yakınlaşır. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 565.

⁴³² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/331-332.

⁴³³ el-Kalem 68/1-2.

"nusret" (yardım) ve "nazar" (bakmak) gibi anlamlara geldiğini ifade etmiştir. Şöyle ki "nur" manasına geldiği zaman şu anlam ortaya çıkar: Şehâdet gününde meydana çıkacak olan Allah'ın vechinin nuru veya ezelden beri mevcut olan Allahın inâyetinin nurudur. "Nîrân" (ateş) anlamında kullanıldığı zaman, Allah dostlarının kalplerinin yanması manası anlaşılır. "Nusret" (yardım) anlamında kullanıldığı zaman: Allah'ın Peygamber, velî ve sıddık kullarına yardımı anlamına gelir. Son olarak "nazar" manası kastedildiği zaman: Canâb-ı Hakk'ın, dostlarının kalplerine nazar etmesi anlamına gelir. Ayrıca üç sûrenin başındaki harfler yani "Elif-Lâm-Râ", "Hâ-Mîm" ve "Nûn" harfleri bir araya gelince الرحمن (er-Rahmân) diye okunduğunu ve Câfer-i Sadık (r.a.)'ın bu harf hakkında Allah'ın ezeli nuruna delalet ettiğini nakletmiştir.⁴³⁴

Yukarıda yapılan açıklamalardan "Nûn" harfinin *Arâisü'l-Beyân'da* "nur", "nîrân" (ateşler), "nazar" (bakmak), "nusret" (yardım) gibi içerisinde "Nûn" harfinin geçtiği lafızlara işaret ettiğini görmekteyiz.

3.2.3.2. Harfleri ayetlerle ilişkilendirmesi

Baklî'nin hurûf-ı mukattaaları tefsir etme yöntemlerinden bir diğeri, sonrasında gelen ayetler ile ilişkilendirerek ve aralarındaki anlam bütünlüğünü dikkate alarak te'vil etmesidir. Çünkü Baklî bu konuda *Arâisü'l-Beyân'da* şu ifâdelere yer verir: "Şu müteşâbih harfler Kitab'ın aslıdır. Kur'an kendi lisânı ile sûreler içerisinde bu harfleri tefsîr ve tercüme eder. Çünkü Kur'an, rubûbiyyet vasıflarının tamamını toplar ve mu'ceme (mukattaa) harflerinde gizlenen haberleri, ancak ârif olan kişilerin anlayabileceğini bir lisan ile haber verir."⁴³⁵ Baklî'nin bu ifadelerinden hurûf-ı mukattaaların gerçek anlamlarına, bulunduğu sûre içerisinde işaret edildiği anlaşılmaktadır.

Bu hususa *Arâisü'l-Beyân'dan* şu örnekler verilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de A'râf sûresinin başında Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "*Elif-Lâm-Mîm-Sâd. (Bu sûre yahut Kur'an) onunla (halkı) uyarman için, müminlere de bir öğüt olmak üzere sana indirilen bir Kitap'tır. Artık bundan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın.*"⁴³⁶

⁴³⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/443-444.

⁴³⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/274.

⁴³⁶ el-A'râf 7/1-2.

Baklî, bu ayetlerin tefsirinde şu açıklamalara yer vermiştir. Allah peygamberlerin kıssalarını, eski zamanlarda meydana gelen hadiseleri yine şerîat, hakikat ve esrârından olan bazı şeyleri, habibine bildirmek istediği zaman mukattaa harfleriyle bunlara işaret eder. Allah Teâlâ bu harfler ile şerîatını peygamberine mahsus kılmayı murat etti. Fakat Allah, peygamberinin ümmetinin ekserisine bu harfleri öğretmedi. Onlara murâdını bildirmek için uzun sûreler ile açıklamada bulundu.⁴³⁷ Devamında "*Elif*" harfinin Hz. Âdem'e; "*Lâm*" harfinin Allah'ın tecelli edeceğine; "*Mîm*" harfinin Musa (a.s.)'nın sûrede anlatılan kıssasına; "*Sâd*" harfinin ise bu sûre içerisinde zikri geçen Hz. Lut, Hûd, Salih, Şuayb ve Nuh peygamberlerin kıssalarına, belâ ve musibetler karşısında göstermiş oldukları sabra, Allah'a olan muhabbetlerine, söz ve davranışlarının doğruluğuna (sıdk) delalet ettiğini ifade etmiştir.⁴³⁸

Sonuç olarak "*Elif-Lâm-Mîm-Sâd*" harfleriyle başlayan A'râf sûresinin içeriği incelendiğinde, on bir ilâ yirmi beşinci ayetler arasında İblis'in Hz. Âdem ile Havvâ'yı nasıl aldattığı, yine elli dokuz ilâ doksan dördüncü ayetler arasında Hz. Nuh, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb peygamberlerin kıssaları ve yüz üçüncü ayetten itibaren Hz. Musa'nın kıssasının anlatıldığı görülmektedir. Dolayısıyla sûrenin bütünü göz önünde bulundurulduğunda, hurûf-ı mukattaa ile sûre içerisinde isimleri zikredilen peygamberlerin kıssalarına işaret edilerek aralarında anlam bütünlüğü açısından bir ilişkinin kurulduğu gözlemlenmiştir.

Yine Baklî, Secde sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*."⁴³⁹ Hurûf-ı mukattaa'sını te'vil ederken devamındaki "*Bu Kitab'ın indirilmesi ki, onda hiçbir şüphe yoktur, âlemlerin Rabbindendir*"⁴⁴⁰ ayetiyle anlam yönünden ilişkilendirerek Allah tarafından kulu Hz. Muhammed'e kitabını indirmesini, havâs⁴⁴¹ için işaret, avâm⁴⁴² için ise ibâre olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴³

⁴³⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/412. Bu hadis rivâyetini İbn Tâhir, Tezkiratü'l-Mevzûât isimli eserinin 168. Sayfasında zikretmektedir.

⁴³⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/412-413.

⁴³⁹ es-Secde 32/1-2.

⁴⁴⁰ es-Secde 32/1-2.

⁴⁴¹ Havâs: Arapça, seçkinler özel kişiler demektir. Tasavvuf yoluna girmiş, Allah'a vasil olmaya yönelmiş kişi. Gerçeğe vuslata erene de, Ahassu'l-Havas, Hâssü'l-Hâs denir. Bunun mukabili avamdır. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 142.

⁴⁴² Avam: Arapça, halk, cumhur demektir. İlim ve marifet ehli olmayan, derece bakımından düşük kimseler hakkında kullanılan terim. Her ne kadar, soylu soplulu da, olsa tasavvufi olgunluk eğitiminden

Baklî Tâhâ sûresinde “*Tâhâ. Biz, Kur’an’ı sana güçlük çekesin diye değil, ancak Allah’tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik*”⁴⁴⁴ meâlindeki bu ayetleri te’vil ederken "Muhakkak bu hurûf-ı mûceme, Allah ile Habibi arasındaki sırların sandığıdır. Bu sırlara ondan başkası muttalî olamaz. Ancak ilâhi sır⁴⁴⁵ ilimlerinden kalbinde doğan manalar kadarıyla anlayabilir" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Devamında “*Kur’an’ı sana güçlük çekesin diye indirmedik*”⁴⁴⁶ ayeti gelir. Bu ayetle huruf-ı mukattaa te’vilinin ilişkisi bulunduğunu düşünen Baklî şöyle söylemiştir: Sonra Allah ekvânın (kâinâtın) dahi taşıyamayacağı rubûbiyyet satvelerinin ağırlıkları altında olan nebisine lütufta bulunarak onun kulluk yükünü Tâhâ 20/2. ayeti inzâl etmekle hafifletti.⁴⁴⁷

Yine baklî, Şuarâ sûresinin bir ve ikinci ayetlerini⁴⁴⁸ te’vil ederken öncelikle “*Tâ-Sîn-Mîm*” harflerinin işaret ettiği anlamları açıkladıktan sonra devamında gelen “*İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helak edeceksin!*”⁴⁴⁹ meâlindeki ayetin tefsirinde şu açıklamalarda bulunmuştur: Allah Teâlâ nebisinin ümmetine olan kemâl-i şefkatini haber veriyor: Nebisi onun sevgiyle dolu itaatkâr bir sevgili, sadık bir dost haricinde, yeryüzünde kimse kalmasın istiyordu. Ancak Allah Teâlâ: Senin onları imana hidayet hırsın benim onlar üzerine geçmişteki hükümümü kaldırmayacak buyurmuştur. Baklî bu konuda: “Bu da iman ve marifetin kesbi⁴⁵⁰ değil özel bir mevhibe olduğunun açıklamasıdır” demiştir.⁴⁵¹

Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber’in ümmetine olan arzusu, sevgisi, onların tamamını kazanma derdi kendi çalışmasının bir ürünü değil, “*mîm*” harfinin de te’vil edildiği şekliyle ezelde kalbine yerleştirilen bahâdan olan Allah’ın mecd (şan-şeref)

geçmemiş nefsinin hastalıklarını iyileştirmemiş kişiler avam sayılır. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 35.

⁴⁴³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur’an*, 2008, 3/127.

⁴⁴⁴ Tâhâ 20/1-3.

⁴⁴⁵ Sır: nefsin hâtırının hissetmediği (farkına varmadığı), Hakk’ın gaib kıldığı şeydir. Sufî tolululuğu şöyle der: “İki tür sır vardır: Hakk için sır ki bu Hakk’ın vâsıtasız olarak muttalî kıldığı şeydir. Diğeri halk için sır ki bu da Hakk’ın bir vâsıtayla muttalî kıldığı şeydir. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 908.

⁴⁴⁶ Tâhâ 20/2.

⁴⁴⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur’an*, 2008, 2/472-473.

⁴⁴⁸ eş-Şuarâ 26/1-2.

⁴⁴⁹ eş-Şuarâ 26/3.

⁴⁵⁰ Kesb: Arapça, kazanmak, çalışmak demektir. Tasavvufta tembelliğe yer yoktur. Her sufi, mutlaka bir sanatla uğraşır, alın terinin ürününü yer, helâle rağbet eder. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 201.

⁴⁵¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur’an*, 2008, 3/43.

sıfatının bir tezâhürüdür. Dolayısıyla huruf-ı mukattaa yorumuyla devamındaki ayet arasında böyle bir anlam ilişkisinin varlığı da tesbit edilmiş olur.

Kasas sûresinde Allah (c.c.) şöyle buyurdu: “*Tâ-Sîn-Mîm. Bunlar (hakikatleri) apaçık bildiren Kitab'ın ayetleridir.*”⁴⁵² *Tefsîru Arâisü'l-Beyan'da* Baklî bu harfleri: Allah'ın muhibbînin sırlarına ve senâ sıfatıyla mukarrabînin kalplerine muttalî olması anlamında yorumlamıştır. Onun bu yorumu devamındaki ayetle daha anlamlı hâle gelmektedir. Çünkü Firavun'un yeryüzünde kibirlendiğinden bahsedilmektedir. Yani Hz. Musa'nın da Firavun'un da kalplerine muttalî olanın Allah olduğu vurgulanmıştır.

Son olarak Baklî, Kalem sûresinin ilk ayetlerini⁴⁵³ birbirleriyle ilişkilendirerek şöyle te'vil etmiştir: “*Nûn*” harfi Allah'ın sıfatlarına; “*Kalem*” ise fiillerine işaret eder. Yine “*Nûn*” harfi Allah'ın zâtı; “*Kalem*” ise sıfatlarıdır.⁴⁵⁴

Yukarıda verdiğimiz örneklerde Baklî'nin açıklamalarına bakıldığında, hurûf-ı mukattaaaları devamında gelen ayetlerle irtibat kurarak açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

3.2.3.3. Önceki Âlim ve Mutasavvıflardan Etkilenmesi

Baklî, bütün müfessirlerde olduğu gibi özellikle kendisinden önceki sufi müfessirlerden sıklıkla nakiller yaptığı görülmüştür. Baklî'nin en çok yorumlarından etkilendiği şahıslar arasında Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) ve Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'yi (ö. 465/1062) sayabiliriz.

Aşağıda Baklî'nin alıntı yaptığı örnekler, bizâtihi Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* ve Tüsterî'nin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserlerinde yerinde görülmek sûretiyle açıklanmıştır.

Örneğin Baklî, Neml sûresinde “*Tâ-Sîn. Bunlar Kur'an'ın, apaçık bir Kitab'ın âyetleridir*”⁴⁵⁵ meâlindeki ayeti tefsir ederken Kuşeyrî'den nakilde bulunarak, “*Tâ*”

⁴⁵² el-Kasas 28/1-2.

⁴⁵³ el-Kalem 68/1-2.

⁴⁵⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/443.

⁴⁵⁵ en-Neml 27/1-2.

harfinin, Hz. Allah'ın noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna; "Sîn" harfinin ise izzetinin yüceliğine delalet ettiğini söylemiştir.⁴⁵⁶

Yine Kasas sûresinin başındaki hurûf-ı mukattaanın⁴⁵⁷ te'vilinde Baklî bu harfleri: Allah'ın muhibbînin sırlarına ve senâ sıfatıyla mukarrabînin kalplerine muttalî olması anlamında yorumlamıştır. Daha sonra Kuşeyrî'nin bu harfler hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Tâ" harfi âriflerin kendilerini Allah'tan başkasına ibadetten, kalplerini de Allah'tan başkasına tâzimden, yine vecd hâlindekilerin ruhlarını gayrullaha muhabbetten ve müvahhidînin sırlarını Allah'tan başkasının şahitliğinden temizlemeleridir."⁴⁵⁸

"Sâd. O şanlı, şerefli Kur'an'a yemin ederim ki, (hâl) kâfir olanlar (ın iddia ettikleri gibi değildir.) Bilakis (onların dışı boş) bir onur, (içi ise tam) bir tefrika içindedirler."⁴⁵⁹ Baklî meâlini verdiğimiz bu ayetin tefsirinde yine Kuşeyrî'den nakilde bulunarak "Sâd" harfinin Allah'ın صادق (sâdık), صبور (sabûr), صمد (samed) ve صانع (yaratan) isimlerinin anahtarı olduğunu ve Allah'ın bu isimler ile Kur'an'a yemin ettiğini ifade etmiştir.⁴⁶⁰

Yine Fussilet sûresinde "Hâ-Mîm. (Kur'an) Rahmân ve Rahîm tarafından indirilmiş bir kitaptır"⁴⁶¹ meâlindeki ayetlerin izahında Baklî, hem Tüsterî'den hem de Kuşeyrî'den birebir alıntı yapmıştır. Şöyle ki Tüsterî "Hâ-Mîm" harflerini, ileride olacak şeylerin kendisinde yazılı olduğu Levhi Mahfuz'daki Allah'ın takdiri şeklinde yorumlamış;⁴⁶² Kuşeyrî ise bu harfler hakkında: "Hâ" harfinin "hayat" ve "hakk" anlamına, "Mîm" harfinin ise "mecd" (şân-şeref) anlamına gelip, Allah'ın bu harflerle, mevcudiyetine ve şânına yemin ederek şu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah tarafından indirilmiştir, şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁴⁶³

⁴⁵⁶ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, ed. İbrahim Besyûnî (Kâhire, 1971), 3/23; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/58.

⁴⁵⁷ el-Kasas 28/1-2.

⁴⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1971, 3/53; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/77-78.

⁴⁵⁹ Sâd 38/1-2.

⁴⁶⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1971, 3/245; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/186.

⁴⁶¹ el-Fussilet 41/1.

⁴⁶² Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, ed. Abdurraûf Sâd - Sâd Hasan Muhammed Ali (Dâru'l-Haram, 2004), 237; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/241-242.

⁴⁶³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1971, 3/319; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/241-242.

Yine Zuhruf sûresinde “*Hâ-Mîm. Apâşikâr (şu) Kitab'a and ederim ki, hakikat biz onu anlayasınız diye Arapça bir Kur'an kıldık*”⁴⁶⁴ meâlindeki ayeti te'vil ederken müellif, önce Hz. Allah'ın “*Hâ*” harfiyle “*hayat*”, “*Mîm*” harfiyle de “*muhabbet*” manasını murat ettiğini, böyle olunca ayetin manasının “benim seninle, senin de benimle olan irtibât ve muhabbetimize yemin olsun ki şu apaçık olan bir kitaptır” şeklinde yorumda bulunduktan sonra Tüsterî ve Kuşeyrî'den bu harfler hakkında nakilde bulunmuştur. Tüsterî, Cenab-ı Hakkın bu harflerle dalâletten hidâyeti, şerden hayrı, suadânın (iyi insanlar) saâdetini ve şakî (günahkâr) olanların da şekâvetini beyan ettiğini söylemiştir.⁴⁶⁵ Kuşeyrî de bu harflerle ilgili: “*Hâ*” harfinin Allah'ın hayat sahibi olduğuna; “*Mîm*” harfinin ise O'nun şânına ve şerefine delalet ettiğini söylemiştir. Devamında Hz. Allah'ın bu harflerle yemin ederek “Hayatıma ve mülkûme yemin olsun ki, rahmetimle mümin kullarıma haber verdiğim apaçık olan şu Kur'an, hak ve doğrudur”⁴⁶⁶ demek istediğini ifade etmiştir.

Yine Kâf sûresindeki hurûf-ı mukattaadan olan “*Kâf*” harfinin⁴⁶⁷ te'vilinde Baklî Tüsterî'den alıntı yaparak, “Allah'ın bu harfle, kuvvet ve kudretine yemin ettiğini”;⁴⁶⁸ Kalem sûresinde⁴⁶⁹ ise yine Tüsterî'den alıntı yaparak “*Nûn*” harfinin Allah'ın isimlerinden bir isim olduğunu e şu üç sürenin başındaki harfler yani “*Elif-Lâm-Râ*”, “*Hâ-Mîm*” ve “*Nûn*” harfleri bir araya gelince الرحمن (er-Rahmân) diye okunduğunu⁴⁷⁰ ifade etmiştir.

Yukarıda Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* isimli eserinden yapılan nakiller yerinde incelendiğinde, Baklî'nin bu rivâyetleri birebir naklettiği görülmüştür. Yine Tüsterî'den yaptığı alıntılar *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserinde incelendiğinde Kalem sûresi hariç, rivâyetlerin birebir orijinal hâlini naklettiği görülmüştür. Fakat Kalem sûresinde rivâyetin birebir nakledilmeyip bazı lafızlarda değişikliğe gidilerek kastedilen mana hiç bozulmadan anlam olarak alıntı yaptığı tesbit edilmiştir.

⁴⁶⁴ ez-Zuhruf 43/1.

⁴⁶⁵ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 241; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/275.

⁴⁶⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1971, 3/361; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/275.

⁴⁶⁷ Kaf 50/1-3.

⁴⁶⁸ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 256; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/331-332.

⁴⁶⁹ el-Kalem 68/1-2.

⁴⁷⁰ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 465; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/443-444.

Baklî, bunlardan başka aşağıda isimlerini saydığımız âlim ve mutasavvıflardan da alıntı yapmıştır. Bu zatlar arasında: İbn Abbas (ö. 68/687),⁴⁷¹ Câfer-i Sâdik (ö. 148/765),⁴⁷² İbn Tâhir (ö. 280/893),⁴⁷³ Ebû Bekir Verrâk (ö. 280/893),⁴⁷⁴ Cuneyd-i Bağdâdî (ö. 298/911),⁴⁷⁵ Huseyin b. Mansûr el-Hallâc,⁴⁷⁶ İbn Atâ, Muhammed b. İsâ el-Hâşimi,⁴⁷⁷ Ebu Bekir Muhammed b. Musa el-Vâsitî (ö. 320/932),⁴⁷⁸ Muhammed b. Ali et-Tirmizî (ö. 320/932)⁴⁷⁹ ve İbrahim b. Şeybân (ö. 330/941)⁴⁸⁰ gibi birbirinden kıymetli âlimler vardır. Buda gösteriyor ki Baklî, *Arâisü'l-Beyân'da* hurûf-ı mukattaaları tefsir ederken kendilerinden nakil yaptığı zatlardan etkilenmiştir. Dolayısıyla Baklî'nin birçok âlimden nakilde bulunmasından, bu harflerin ifade ettiği anlamların sadece kendisinin takdir ettiği anlamlar ile sınırlı olmadığı ve kendilerinden alıntı yaptığı zatlardan görüşlerini de benimsediği anlaşılmaktadır.

3.2.3.4. İşârî Anlamlar Yükleme

Baklî'nin hurûf-ı mukattaaları tefsir etme hususunda tesbit ettiğimiz metodlarından biriside, içerisinde bulunduğu o anki mânevî hâlin bir yansıması olarak tamamen tasavvufi tarzda, zühd ve takva ağırlıklı, sufilerin anlayabileceği şekilde işârî anlamlar yüklemesidir. Baklî'nin şu sözleri, harflere işârî anlamlar yüklediğini te'yid etmektedir. Şöyle ki:

"Muhakkak şu hurûf-ı mûceme, Allah ile Habibi arasındaki sırların sandığıdır. Bu sırlara ondan başkası muttalî olamaz. Ancak ilâhî sır ilimlerinden kalbinde doğan manalar kadarıyla anlayabilir"⁴⁸¹ Yine "şu rumuzlar açık ve muhkem olan kitabın ayetleridir. Onlar, kendisini ancak idrak ehlinin anlayabileceği hikmetlerin incelikleridir. Onlar, Allah'ın kendilerine şeref, fazilet ve irşattan nasıplendirerek hidayet ettiği kişilerdir."⁴⁸² Yine "Bu harfler, Allah ile habibi arasında sırdır. Allah bu

⁴⁷¹ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/186.

⁴⁷² Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/28; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/444.

⁴⁷³ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/259.

⁴⁷⁴ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/259.

⁴⁷⁵ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/42.

⁴⁷⁶ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/413; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/62.

⁴⁷⁷ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/413; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/473.

⁴⁷⁸ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/473.

⁴⁷⁹ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/473.

⁴⁸⁰ Örnekler için bakınız: Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/450.

⁴⁸¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/472-473.

⁴⁸² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/119.

harflerle, zâtının sıfatının ve fiillerinin sırlarından habibine haber vermiştir. Muhakkak sûre başlarındaki bu harfler, Allah'ın şifreleridir. Ehlerinden başka herkesden bu sırları gizlemiştir.⁴⁸³

Konuyla ilgili bazı örnekler:

Örneğin Baklî, “*Elif, Lâm, Mîm. Bu o Kitaptır ki kendinde (Allah katından gönderilmiş olduğunda) hiç şüphe yoktur. (O) takva sahipleri için doğru yolun ta kendisidi.*”⁴⁸⁴ meâlindeki Bakara sûresi bir ve ikinci ayetler ile ilgili olarak Allah'ın “*Elif*” harfi ile zâtının sırrından peygamberlerinin ruhlarına tecelli ettiğini, onları beşer arasından sıyırıp alarak zâtının nurundan onları giydirdiğini, sonra onlara mucize gösterme hususunda ayrıcalık gösterdiğini ifade etmiştir. Yine Allah'ın “*Lâm*” harfi ile sıfatının sırrından âriflerin kalplerine tecelli ettiğini, onları kirlerinden (günahlarından) arındırıp sıfatının nûru ile giydirdiğini, sonrada onları kerâmet ile kuvvetlendirdiğini ifade etmiştir. Daha sonra “*Mîm*” harfi ile ise Allah, ezeli sırrından velî kullarının akıllarına tecelli edip, onları şehvî duygularından arındırarak, ayetleri vâsıtasıyla kudretinin nûru ile nurlandırdığını ve onları kerâmetiyle şereflendirdiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁵ Bu açıklamalar içerisinde Allah'ın peygamber ârif ve velî kullarının kalplerine tecelli etmesi ve onları beşer arasından alarak zâtının nuruyla giydirmesi gibi ifadeler, Baklî'nin manen içerisinde bulunduğu sufi dünyanın fertlerine hitap eden tarzda, tasavvufî ağırlıklı işârî açıklamalar olduğunu düşünmekteyiz.

Yine A'râf sûresinin başında geçen “*Elif-Lâm-Mîm-Sâd. (Bu sûre yahut Kur'an) onunla (halkı) uyarman için, müminlere de bir öğüt olmak üzere sana indirilen bir Kitap'tır. Artık bundan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın*”⁴⁸⁶ mâlindeki ayetleri yorumlarken Baklî'nin yaptığı açıklamalar işârî ağırlıklı anlamlar taşımaktadır. Şöyle ki: Allah, mahlukâtın tamamının bu elif harfinden sudûr ettiğini bildirdi. Çünkü Allah Teâlâ elifi harflerin tamâmı için çıkış mahalli kıldığı gibi kendi zâtını da mevcudâtın tamamı için sudûr mahalli kılmıştır. Ayrıca Allah, bu harf ile esrâr ve envârının sırlarından haber verdi. Bu harflerin tamâmında evvelîn ve âhirînin ilmi vardır. Sonra bu gizli bilgilere “*Elif*” harfi ile peygamberine işaret etti. Daha sonra

⁴⁸³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/258.

⁴⁸⁴ el-Bakara 2/1-2.

⁴⁸⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/27-28.

⁴⁸⁶ el-A'râf 7/1-2.

sırların açığa çıkması için "Elif" den sonra "Lâm" harfini getirdi. Daha sonra da bu hitâbını "Mîm" harfi ile ve sonrasında "Sâd" harfi ile beyan etti.⁴⁸⁷

Kur'ân'ı Kerîm'de المر⁴⁸⁸ mukattaa harfî sadece Ra'd sûresinin başında geçmektedir. Baklî, zikri geçen "Elif-Lâm-Mîm-Râ. Bunlar, Kitab'ın ayetleridir. Sana Rabbinden indirilen haktır, fakat insanların çoğu inanmazlar"⁴⁸⁹ ayetini te'vil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: Cenâb-ı Hak husûsî fiillerinden umûmî fiillerine tecelli etmeyi murat etti de bu iki fiil arasında zâtının, sıfâtının, esrârının ve gaybî haberlerin doğruluğunu beyan etmek için harfler îcat etti. Allah ulûhiyet sırlarını "Elif" harfinde; zâtının ezeli oluşunun sırlarını "Lâm" harfinde; muhabbetinin sırlarını "Mîm" harfinde ve rubûbiyetinin sırlarını da "Râ" harfinde gizledi. Diğer bir ifade ile "Elif" Allah'ın ulûhiyetinin sırlarının gizlendiği; "Lâm" Allah'ın cemâlinin ve ezeli oluşunun sırlarının gizlendiği; "Mîm" Allah'ın ezeli muhabbetinin; "Râ" harfi ise Allah'ın rubûbiyet nurunun konulduğu bir sandıktır. Devamında da "biz bu harfler ile Kur'an'ın sırlarına ve hitâbın alâmetlerine işaret ettik" şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁹⁰ Sonuç olarak yukarıda olduğu gibi bu sûrenin başındaki mukattaa harflerinin te'vilinde de Baklî'nin sufilerin anlayabileceği tarzda işârî anlamlar verdiği görülmüştür.

Şuarâ sûresinin başındaki mukattaa harflerinin⁴⁹¹ izahında, Baklî şu açıklamalara yer vermiştir: "Tâ" harfi iki hadesten (sonradan olma vasfî), kıdemin (ezeli olmanın) tahâretidir. "Sîn" harfi, burhan aynalarında açığa çıkan (inkişâf eden) sıfatların yüceliği anlamındadır. "Mîm" harfi ise İrfan ehlinin kalplerinde behâ (güzellik) vasfıyla zuhur eden Allah'ın mecdinin (şân-şeref) "Mîmi"dir.⁴⁹²

Yine Baklî, Sâd sûresinin ilk ayetlerinin⁴⁹³ te'vilinde bu harfin Allah'ın habibine işaret ettiği hazinelerden olduğunu, yine bu harfle Allah'ın ilahlık vasfî, Rasûlüne olan sevgisinin hakikati ve vuslat (kavuşma) makamındaki yüksek menzillerin murat olduğunu,⁴⁹⁴ Mü'min sûresinde⁴⁹⁵ hurûf-ı mukattaa hakkında "Hâ" harfine, ezeli bahçelerinden akan bir menbâ, "Mîm" harfine ise hususi muhabbetinin

⁴⁸⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/412-413.

⁴⁸⁸ er-Ra'd 13/1.

⁴⁸⁹ er-Ra'd 13/1-2.

⁴⁹⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/216-217.

⁴⁹¹ eş-Şuarâ 26/1-2.

⁴⁹² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/42-43.

⁴⁹³ Sâd 38/1-2.

⁴⁹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/184-186.

⁴⁹⁵ el-Mü'min 40/1.

kaynağı olduğu;⁴⁹⁶ Duhan sûresinde ise "Hâ" harfinin, Allah'ın sadece Hz. Peygamber'e tahsis ettiği vahye, "Mîm" harfinin Hz. Muhammed'e işaret ettiğini ifade etmiştir. Daha sonra vasıtasız olan bu hususi vahyin, sırlar içerisindeki daha nice sırları haber verdiğini, dolayısıyla Allah ile habibi arasındaki bu sırlara, Hz. Peygamber hariç, diğer mahlûkattan hiçbir kimsenin muttalî olamayacağı⁴⁹⁷ yönünde yaptığı tüm bu açıklamaların işârî anlamlar taşıdığını düşünmekteyiz.

Son olarak Kur'ân-ı Kerîm'de sadece Şûrâ sûresinin başında geçmekte olan "Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kâf"⁴⁹⁸ terkiibini açıklarken Baklî, "Şîn" harfinin noktaları kaldırılarak "sîn" olduğunu, dolayısıyla ayette "Sîn" harfiyle "Şîn" murat olunduğunu ifade ettikten sonra Böyle olunca mana "Hâ" harfi Allah'ın ezeli mevcudiyetine; "Mîm" harfi cemâlinin ebedi oluşuna delalet eder. Kalan harflerde âşıkların aşkı anlamına gelir.⁴⁹⁹

Yukarıda verdiğimiz örneklerde Baklî'nin yaptığı yorumlar dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu harflere tasavvufî tarzda, sadece ehlinin anlayabileceği işârî anlamlar yüklediği tesbit edilmiştir.

3.2.3.5. Değerlendirme

Yukarıda müfessir Baklî'nin mutlak müteşâbihlerden olan huruf-ı mukattaalara yaptığı yorumlar ve bu yorumlara ulaşmadaki metoduna bakıldığında şu hususların öne çıktığı görülmektedir.

Öncelikle Baklî'nin hurûf-ı mukattaaları te'vil ederken şifreci yaklaşımla harflere anlam yüklediği görülmüştür. Yani bu harflerden her birininin, bazı lafızların kısaltması olduğuna işaret ederek anlamlar vermiştir.

Yine Baklî bazen de harfler ile devamındaki ayetleri ilişkilendirerek aralarında anlamsal bir bağ kurmuştur. Dolayısıyla harflerin anlamlarının sûre içerisinde tefsir edildiğine işaret etmiştir.

⁴⁹⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/227.

⁴⁹⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/285.

⁴⁹⁸ eş-Şûrâ 42/1-2.

⁴⁹⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/258.

Yine özellikle Tüsterî ve Kuşeyrî gibi önceki âlim ve mutasavvıflardan sıklıkla nakilde bulunarak, onların görüşleri doğrultusunda harfleri te'vil etmiştir. Dolayısıyla bazen onların görüşlerinden etkilendiği görülmüştür.

Son olarak kendisinin meşhur bir sufi, tefsirinde işârî alanda yazılan ilk tefsirlerden olması sebebiyle ve yukarıda verdiğimiz örnekler ışığı altında, Baklî'nin bu harfleri zaman zaman işârî anlamlar vererek te'vil ettiği tesbit edilmiştir. Örneğin: "*Eliî*" Allah'ın ulûhiyetinin sırlarının gizlendiği; "*Lâm*" Allah'ın cemâlinin ve ezeli oluşunun sırlarının gizlendiği; "*Mîm*" Allah'ın ezeli muhabbetinin; "*Râ*" harfi Allah'ın rubûbiyet nurunun konulduğu bir sandıktır⁵⁰⁰ şeklindeki açıklamaları; yine Sâd harfinin Allah'ın habibine işaret ettiği hazinelerden olduğunu, yine bu harfle Allah'ın ilahlık vasfı, Rasûlüne olan sevgisinin hakikati ve vuslat (kavuşma) makamındaki yüksek menzillerin murat olunduğu,⁵⁰¹ Mü'min sûresinde⁵⁰² "*Hâ*" harfine, ezeli bahçelerinden akan bir menbâ, "*Mîm*" harfine ise hususi muhabbetinin kaynağı⁵⁰³ şeklinde yaptığı yorumlar bu kısımda mütâlaa edilebilir.

3.2.4. Haberî Sıfatlardan Allah'ın Zâtına İzâfe Edilen Lafızların Yorumu

Kur'an'da varlığı bilinen müteşâbih ayetlerin bir kısmını haberî veya müteşâbih sıfatlar teşkil etmektedir. Haberî Sıfatlar: Sözlük anlamları bakımından yaratılmışlara ait özellikler taşıyan, bu açıdan selbî sıfatlar⁵⁰⁴ içinde mütâlaa edilmesi gereken, fakat naslarda Allah'a nisbet edildikleri için ilâhî sıfatlar içinde yer alan kelime veya kavramlardır. Bunların yed, vech, ayn, istivâ, nüzûl, ityân gibi bir kısmı ayetlerde, isba' (parmak), kadem (ayak), dıhk (gülme) gibi bir kısmı da âhad hadislerde yer almıştır.⁵⁰⁵

Aşağıda haberî sıfatlardan olan lafızları, Allah'ın zâtına izafe edilen ve fiilleriyle ilgili lafızlar şeklinde iki gruba ayırarak Baklî'nin bunlar hakkında yaptığı yorumları açıklamaya çalıştık.

⁵⁰⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/216-217.

⁵⁰¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/184-186.

⁵⁰² el-Mü'min 40/1.

⁵⁰³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/227.

⁵⁰⁴ Selbî Sıfatlar: Allah'ı zâtına layık olmayan niteliklerden ve yarattıklarına benzemekten tenzih etmeyi gerektiren sıfatlar olup O'nun ne olmadığını ifade eder ve tenzihi olarak da anılır. Bu sıfatların tam bir listesini yapmak mümkün olmamakla birlikte esaslarını oluşturanlar şu şekilde belirlenmiştir: Vücut, vahdaniyyet, kıdem, bekâ, muhâlefetün İi'l-havâdis, kıyam bi-nefsihi. İlyas Çelebi, "Sıfat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/104.

⁵⁰⁵ Çelebi, "Sıfat", 37/105.

3.2.4.1. Nefs

Nefis kelimesi sözlükte "ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zât, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular" gibi anlamlara gelir.⁵⁰⁶

Bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette geçmektedir. Bu ayetlerden bazılarında "*ruh*" anlamında kullanıldığı gibi,⁵⁰⁷ bazılarında "*zât ve öz varlık*" anlamında da kullanılmıştır.⁵⁰⁸

Nefis kelimesinin Allah'a izafe edilerek kullanıldığı ayetler: "*Allah nefisine/kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor,*"⁵⁰⁹ "*O, merhamet etmeyi nefisine kendine farz kıldı,*"⁵¹⁰ "*Seni, kendim için elçi seçtim*"⁵¹¹ meâlindeki ayetlerdir.

"*Allah nefisine/kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor*"⁵¹² meâlindeki ayeti Baklî, "Allah seçkin kullarını düşmanlarına muhabbet beslemeleri neticesinde kendisinden uzak olacaklarına dair ikaz ediyor" şeklinde tefsir ettikten sonra bu ayetle ilgili olarak İbn Atâ, Vâsitî, Câfer-i Sâdık ve Kuşeyrî gibi âlimlerin yorumlarına yer vermiştir. Şöyle ki İbn Atâ bu ayeti, "Allah kendi zâtını bilenleri ikaz ediyor. Rabbini tanımayanlardan bu hitap zaittir" şeklinde izah etmiştir. Vâsitî bu ayet hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: Allah kullarını emirlerine itaat etmeleri hususunda ikaz ediyor. Çünkü bunda O'nun rubûbiyyetini cezbeden bir durum vardır. Yine bu hitap, ekâbire yapılan bir ikazdır. Çünkü Allah kendisini bilmeyenleri bu şekilde ikaz etmez. Allah onları hatalı ve hileli davranışlarından dolayı onlar üzere zâtını isbat etmek sûretiyle korkuttu. Câfer-i Sâdık ise bu konuda, *والله رءوف و يحذركم الله نفسه*, ekâbire; *والله رءوف بالعباد* lafzı ise esâğıra yapılan hitaptır dedi.⁵¹³ Ayrıca Kuşeyrî *والله رءوف بالعباد* lafzı ise esâğıra yapılan hitaptır dedi.⁵¹⁴ Bu açıklamalardan ayette geçen "*nefs*" kelimesine Allah'ın zâtı anlamı verildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁰⁶ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 501; Süleyman Uludağ, "Nefs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 37/526.

⁵⁰⁷ el-En'am 6/93.

⁵⁰⁸ Uludağ, "Nefs", 37/526.

⁵⁰⁹ Âl-i İmrân 3/28, 30.

⁵¹⁰ el-En'am, 6/12, 54

⁵¹¹ Tâhâ 20/41.

⁵¹² Âl-i İmrân 3/28, 30.

⁵¹³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/139-140.

⁵¹⁴ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, ed. İbrahim Besyûnî (Kâhire, 1971), 1/233; Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/140.

Baklî, “*Seni, nefsim için elçi seçtim*”⁵¹⁵ meâlindeki ayeti, Allah burada Musa peygamberi kendisine elçi seçtiğini ifade buyurarak, kendi zâtına izafe etmiştir. Bunu da A'raf sûresi 144. ayeti ile te'kit etmiştir.⁵¹⁶

“*Nefs*” kelimesinin Allah'ın zâtına nisbet edildiği “*O, merhamet etmeyi nefesine farz kıldı*”⁵¹⁷ ayetinde ise müfessir her hangi bir açıklama yapmamıştır.⁵¹⁸

Netice itibariyle Baklî'nin, yukarıda izah edilen ayetlerde Allah'a izafe edilen “*nefs*” lafzına, Allah'ın zâtı anlamı verdiği görülmüştür.

3.2.4.2. Ruh

Ruh kelimesi sözlükte “gitmek, geçmek, (hava) rüzgârlı olmak, (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak” anlamlarına gelen r-v-h kökünden isimdir. Bu lafız terim olarak genellikle “canlılarda hayatı sağlayan unsur” veya “Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan şey” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵¹⁹

Ruh kelimesi Kur'an'da toplam yirmi bir yerde zikredilir. Bunların dördü “*ruh*”,⁵²⁰ dördü “*ruhu'l-kuds*”,⁵²¹ biri “*ruhu'l-emin*”⁵²² şeklinde, geri kalan on iki tanesi de çeşitli terkiplerle Allah'a izafe edilmiştir.⁵²³

Kur'ân-ı Kerîm'de “*ruh*” lafzının Allah'a izafe edildiği ayetlerden birisi “*Allah, Âdem'i önce çamur hâlindeki topraktan şekillendirmiş, ardından ona ruhundan üflemiş*”⁵²⁴ meâlindeki ayettir. Allah'a izafe edilen “*ruh*” lafzını Baklî tefsirinde te'vil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: Allah, zât ve sıfatının nuru ile Hz. Âdem'i giydirdi. Melekler Hz. Allah'ın bir emri ile yaratıldı. Âdem ise Allah'ın zât ve sıfatlarının tecellisiyle yaratıldı. Bunun sonucunda Hz. Âdem'de Allah Teâlâ'nın cemâl ve celâl sıfatı gözükür. O, dünya âleminde Allah Teâlâ'nın aynasıdır. O'nu gören onda

⁵¹⁵ Tâhâ 20/41.

⁵¹⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/491.

⁵¹⁷ el-En'âm, 6/12, 54.

⁵¹⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/348.

⁵¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 35/187.

⁵²⁰ el-Meâric 70/3-4; Nebe 78/38; Kadr 78/4.

⁵²¹ el-Bakara 2/87, 253; el-Mâide 5/110; en-Nahl 16/102.

⁵²² eş-Şuarâ 26/193.

⁵²³ Yavuz, “Ruh”, 35/187.

⁵²⁴ el-Hicr 15/28-30; Sad 38/71-72.

Allah'ın eserini görür.⁵²⁵ Özetle Baklî, ayette geçen "*ardından ona ruhundan üflemiş*"⁵²⁶ cümlesini, "Allah zât ve sıfatının nuru ile Hz. Âdem'i giydirdi" şeklinde işârî anlam yükleyerek te'vil ettiği görülmüştür.

Yine Baklî, "*ruh*" lafzının Allah'a izafe edildiği "*Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın*"⁵²⁷ meâlindeki ayet hakkında özetle şu açıklamalarda bulunmuştur: Bu ayet ile Allah Teâlâ, Hz. Âdem'in melekler üzerine faziletini beyan etmiştir. Çünkü Hz. Âdem'in ruhu, Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarının tamamıyla tecelli etmesi neticesinde meydana gelmiştir. Yine Allah, Hz. Âdem'i zâtının nuruyla nurlandırarak ve sıfatlarıyla muttasıf kılmak sûretiyle onu mükemmel bir şekilde yarattığını ifade buyurmuştur.⁵²⁸ Bu açıklamalardan ayette geçen "*ruh*" lafzını Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarının tamamıyla tecelli etmesi ve Hz. Âdem'i zâtının nuruyla nurlandırması şeklinde te'vil edildiği görülmüştür.

Sonuç olarak "*ruh*" kelimesinin Allah'a izafe edildiği ayetlerde zikredilen "*ruhundan üfledi*" ifadesini, Allah'ın zât ve sıfatlarının tecelli etmesi ve zâtının nuruyla nurlandırması şeklinde anlamak mümkündür.

3.2.4.3. Nûr

Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri olan "*nûr*" lafzı, sözlükte "aydın ve ışıklı olmak" anlamına gelen n-v-r kökünden türemiştir. Ayrıca nesne ve hâdiselerin hakikatini ortaya çıkarıp aydınlatan şeye de nûr denir. Allah'a nisbet edildiğinde ise nurlandıran, her şeyi aydınlatan ve nûr kaynağı gibi anlamlara gelir.⁵²⁹

Nûr kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi dördüncü sûresinin adıdır. Bunun sebebi 35. ayetinin, "*Allah göklerin ve yerin nurudur*" diye başlaması ve ayette "*nûr*" kelimesinin iki defa Allah'ın zâtına nisbet edilmesidir. Yine "*Yeryüzü rabbinin nûruyla*

⁵²⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/287.

⁵²⁶ el-Hicr 15/28-30; Sad 38/71-72.

⁵²⁷ Sâd 38/71.

⁵²⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/198-199.

⁵²⁹ Bekir Topaloğlu, "Nûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 38/243.

*aydınlanır*⁵³⁰ ayetinde ve farklı sürelerde geçen ayetlerde⁵³¹ "nûr" lafzı: hem Allah lafzına hem de O'na ait zamire izafe edilerek kullanılmıştır.⁵³²

Baklî *Arâisü'l-Beyân* isimli eserinde "Allah, göklerin ve yerin nûrudur"⁵³³ ayetini te'vil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: "Allah bütün âlemleri her şeyiyle ezeli nûruyla yaratmıştır. Diğer bir ifade ile kâinat, Allah'ın zât ve sıfatının nûruyla nurlanmıştır. "Allah dilediği kimseyi kendi nûruna eriştirir"⁵³⁴ ayeti sebebiyle âriflerden kerem sahipleri için kâinat aynasında Allah'ın ezeli sıfatlarının zuhur ettiği bilinmiş olur."⁵³⁵ Baklî'nin bu açıklamalarından Allah'a izafe edilen "nûr" lafzını Allah'ın ezeli nûru ve zât ve sıfatlarının nûru şeklinde anlamak mümkündür.

Yine "Arz Allah'ın nûru ile aydınlanır"⁵³⁶ ayeti hakkında Baklî: Allah Teâlâ, peygamberlerin ve âriflerin ruhlarının arzına tecelli eder. Yine siddık ve mukarrabûn sınıfından olanların kalplerine de tecelli eder. Allah aşkıdan gözü hiçbir şey görmeyen âşıkların gözlerine Allah'ın cemâlinin nûru zâhir olur. Sonra mahşer yeri Allah'ın nuru ile aydınlanır. Tüsterî bu ayet hakkında, Kıyamet gününde mü'minlerin kalpleri, Allah'ın birliğini kabul ettiklerinden ve peygamberin sünnetine tâbi olduklarından dolayı aydınlanır şeklinde yorumlamış,⁵³⁷ Kâsım ise bu ayeti: Arz Allah'ın velî kullarıyla aydınlanır. Çünkü evliyâullah yeryüzünde Allah'ın nuru, ziyaret mercii, kulların yardımcısı ve mahlukâtın sığınağıdır⁵³⁸ şeklinde îzah etmiştir. Yine yukarıda yapılan açıklamalara bakıldığında Baklî'nin ayette zikri geçen "nûr" lafzını, Kıyamet gününde Allah'ın cemâlinin nûru ile mahşer meydanının aydınlanması ve evliyâullah sebebiyle yeryüzünün aydınlanması şeklinde anlamak mümkündür.

Yine konuyla ilgili Tevbe sûresinde geçen "Onlar Allah'ın nûrunu ağızlarıyla üfleyip söndürmek istiyorlar"⁵³⁹ meâlindeki ayeti Baklî, "Onların hasenelerinin nûrunu ve alınlarında güneş gibi parlayıp beliren nurlarını söndürecekler? Söndüremezler. Çünkü bu nûrun aslı, vahdâniyyet âlemlerinde ve ezellilik semâlarında sabittir. Allah'ın

⁵³⁰ ez-Zümer 39/69.

⁵³¹ et-Tevbe 9/32; es-Saff 61/ 8.

⁵³² Topaloğlu, "Nûr", 38/243.

⁵³³ en-Nur 24/35.

⁵³⁴ En-Nur 4/35.

⁵³⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/10-12.

⁵³⁶ ez-Zümer 39/69.

⁵³⁷ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 235.

⁵³⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/224.

⁵³⁹ et-Tevbe 9/32; es-Saff 61/8.

nûru, nûr üzere ziyadeleşir. Çünkü Allah ve sıfatları için bir son yoktur⁵⁴⁰ şeklinde te'vil ederek ayette geçen "*Allah'ın nûru*" ifadesiyle, müminlerin işledikleri iyiliklerin nûru ve alınlarında parlayan nûr anlamını murat etmiş olabileceği mümkündür.

Saf sûresindeki "*İsterler ki Allah'ın nûrunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlayacak!*"⁵⁴¹ ayetinde zikri geçen "*nûr*" ifadesi hakkında *Arâisü'l-Beyân'da* şu açıklamalara yer verilmiştir: Sonradan yaratılan bir şey, ezeli ve ebedî olan Allah'ın nûrunu nasıl söndürmeye gücü yeter? Onlar Allah'ın nûrunu söndürmekten uzaktırlar. Yerden göğe hiçbir zerre yoktur ki, Allah'ın nûru ile dolmasın. Bu sebeple Allah'ın nûru, zorba ve zâlim olanları yener. Âriflerin ve muvahhidînin gözlerini de aydınlatır.⁵⁴² Burada Allah'ın nûrunun ezeli ve ebedî olduğuna işaret edilmiş, ayrıca yerden göğe her tarafı bu nûrun doldurduğu ifade edilmiştir.

Netice itibariyle teşbih içerikli ifadelerden olan "*nûr*" lafzını müfessir Baklî Allah'a izafe edildiği ayetlerde, Allah'ın zât ve sıfatlarının nûru, ezeli nûru, müminlerin iyiliklerinin karşılığı, alınlarında parlayan nûr ve yeryüzündeki Allah'ın velî kulları gibi anlamlarda te'vil ettiği görülmüştür.

3.2.4.4. Ru'yetullah

Sözcük anlamı "görmek" olan ru'yet kelimesi, tasavvuf terimi olarak "mü'minlerin Ahiret'te Allah'ı görmesi" anlamında kullanılır. Kur'an'da "*ru'yetullah*" terkibi geçmemekle birlikte inanmayanların dünyada iken peygamberlerden kendilerine Allah'ı gösterme isteklerinden söz edilir. Hadislerde ise bu terkip yerine "*ru'yet-i Rabb*" tabiri kullanılır.⁵⁴³

Ruzbihân Baklî ilgili ayetlerde "*ru'yetullah*" hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

"*Gözler onu idrak edemez. Ama O, gözleri idrak eder.*"⁵⁴⁴ Gözler Allah'ı idrak edemez. Ancak Allah'ın celâlini görerek istifade eden gözler O'nu idrak edebilir. Ehli

⁵⁴⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/13.

⁵⁴¹ Saf 61/8.

⁵⁴² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/422.

⁵⁴³ Temel Yeşilyurt, "Ru'yetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/311.

⁵⁴⁴ el-En'âm 6/103.

dünya Allah'ı nasıl idrak etsin? Allah'ın azameti ve kudreti zâhir olunca bütün mevcûdâtın mevcûdiyyeti yok olur. وهو يدرك الابصار Allah, mahlukâta benzemekten münezzehtir. Bizzat zâtıyla değil de sıfatlarının nûrunun, gözleri kaplamasıyla bu olay gerçekleşir. Çünkü Allah, ilminin ve şânının yüceliğiyle beraber zâtının latîf olması sebebiyle mahlukâtını mutâlaa etmekten münezzehtir. لا تدركه الابصار ayeti hakkında Ebu Yezid'in şöyle dediği rivâyet olunur: Allah gözlerden gizlendiği gibi, kalplerden de gizlenir. Eğer tecelli ederse, kalp de göz de birdir. Yine bazı âlimler tarafından وهو يدرك الابصار ayeti hakkında, Allah o bakışlara tecelli etmek sûretiyle o gözlere muttâlî olur⁵⁴⁵ denildi. Baklî'nin bu açıklamalarından ru'yet olayının dünyada iken mümkün olmadığı, ahirette ise Allah'ın bizzat zâtıyla değil de sıfatlarının nuruyla bakışlara tecelli edeceği şeklinde anlamak mümkündür.

Yine konuyla ilgili diğer bir ayet: “*Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır*”⁵⁴⁶ ayetidir. Burada ifade edilen durum, murâkabe ve halvet hâlinde Allah'ın mevcûdiyyetini sıfatlarıyla beraber anlamaya çalışmaları sebebiyle kalpleriyle Allah'ın yakınlığını müşâhede etmeleridir. Yine Allah'ın cemâlinin nurunu keşfederek idrak etmeleridir. Çünkü Allah'ı azamet sıfatlarıyla görmüş olsalar helak olurlar. Ayette geçen "حسنی" kelimesini müellif şu şekilde açıklamıştır: Allah'ın onlara ihsanı onların ruhlarını, cemâlinin güzellikleriyle güzelleştirmesidir. Allah'ın güzelliği, ezeli olan cemâlinin güzelliğindedir. Allah onlara cemâlini ve güzelliğini keşfetmelerine izin verir. Bundan sonra nimetini ziyadeleştirir. "وزيادة الحسنی" ifadesi ise müellife göre, Allah'ı müşâhede etmeleri ve bu esnada O'nun ile beraber olup O'na kavuşmaları anlamına gelir. Yine "حسنی" kelimesi Allah'ın cemâlini seyretmek; "زيادة" lafzı ise O'nun sıfatlarıyla muttasıf olmaları anlamındadır. Yine "حسنی" muhabbet anlamına; "زيادة" ise marifet anlamına gelir. Vâsitî "زيادة" kelimesinin Allah'ı seyretmeleri anlamına geldiğini ifade etmiştir. Kuşeyrî ise "حسنی" nin ru'yete; "زيادة" nin ise bu ru'yetin devamlılığına ihtimâli olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁷ Baklî'nin yukarıda yaptığı yorum ve nakillerden bu ayette geçen "حسنی" lafzını, kullarının Allah'ın cemâlinin güzellikleriyle güzelleşmeleri, cemâlini seyretmeleri ve O'na olan muhabbetleri; "زيادة" lafzını ise Allah'ı müşâhede etmeleri, O'nun sıfatlarıyla muttasıf olmaları ve bu ru'yetin devamlılığı şeklide te'vil ettiği şeklinde anlamak mümkündür.

⁵⁴⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/388.

⁵⁴⁶ Yûnus 10/26.

⁵⁴⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/78; Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, ed. İbrahim Besyûnî (Kâhire, 1971), 2/91.

Yine konuyla ilgili diğere bir ayette, "*O gün rablerine bakan parlak yüzler vardır*"⁵⁴⁸ buyrulur. Baklî, bu ayetin te'vilinde özetle şu açıklamalarda bulunmuştur: Allah cemâlinin seyredilmesini müjde, sevinç ve parlaklık kaynağı olarak vasıfladı. Çünkü onlar Allah'tan râzı oldukları hâlde O'nu görürler. Bu esnada kalplerinden ve yüzlerinden korku ve endişe kaybolmuş olduğu hâlde O'na bakarlar. Yüzleri mutlu, neşeli ve sevinçli bir hâl alır. Bu durum, Cemâl-i İlâhî'nin güzelliğinden kaynaklanan bir hâldir. Bu ayet, bir topluluğun uyanıklık ve bolluk içerisinde Allah'ı göreceklere delâlet eder. Onlar celâl, azamet ve kibriyâ vasfı ile Allah'ı ilk gördüklerinde Allah'ın cemâlinin tesirinden neredeyse helak olacak hâle gelirler. Yüzleri şaşkınlık ve hayret içerisinde olur. Bu durumda Allah'ın nûrunu veya nûru vesilesiyle bizzat Allah'ı görürler.⁵⁴⁹ Bütün bu açıklamalar, müminlerin ahirette Allah'ın nûrunu veya nûru vesilesiyle bizzat kendisini göreceklere anlamına gelmektedir.

Özetle Baklî'nin yukarıda zikredilen yorumlarına bakıldığında müteşâbihâtın temel konularından biri olan "*ru'yetullah*" hadisesini ilgili ayetlerde, kalpleriyle Allah'ın yakınlığını müşahede etmek, cemâlinin nurunu keşf ederek idrak etmek, Allah'ı müşahede etmek, cemâlini seyretmek ve Allah'ın sıfatlarının nûrunun gözleri kaplaması şeklinde te'vil ettiği sonucuna varılmıştır.

3.2.4.5. Vechu'llah (Allah'ın Yüzü)

Sözlükte "yüz, çehre, zât" gibi anlamlara gelen "vech" lafzı tasavvuf terimi olarak, "bir şeye varlık ve gerçeklik kazandıran Hakk'ın yüzü anlamında" kullanılır. Bu lafız bazı ayetlerde⁵⁵⁰ Allah veya Rab kelimeleriyle beraber "*vechu'llah*" (Allah'ın yüzü) ve "*vechü'r-rab*" (Rabbin yüzü) şeklinde kullanılmıştır. Bu ifadeleri, müfessirler müteşâbihattan kabul etmiş ve "Allah'ın zâtı, kendisi, varlığı, murâdı, rızâsı, hoşnutluğu ve kıblesi" gibi anlamlar vermişlerdir.⁵⁵¹

Baklî'nin müteşâbihâtın temel meselelerinden biri olan "*vechu'llah*" lafzını nasıl yorumladığına dair ayetlerden bazı örnekler:

⁵⁴⁸ el-Kıyâme 75/22-23.

⁵⁴⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/470-471.

⁵⁵⁰ el-Bakara 2/115, 272; er-Ra'd 13/22; el-Kasas 28/88; er-Rûm 30/38, 39; er-Rahmân 55/27; ed-dehr 76/9.

⁵⁵¹ Süleyman Uludağ, "Vechü'l-Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/584.

"Vech" lafzının Allah'a izafe edildiği örneklerden biri Bakara sûresinde geçen "Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır"⁵⁵² ayetidir. *Arâisü'l-Beyân'da* bu ayet hakkında şu açıklamalara yer verilmiştir: Esrarlı bakışlarla nereye dönerseniz Allah'ın nurunu görürsünüz. Nasıl ki Hz. İbrahim kâinâta baktığında "bu benim Rabbimdir" dediyse, aynı şekilde bu ayet, yeryüzünde Allah'ın müşahede edilebileceğine işaret eder. Yine bu ayet, akıl gözüyle bakanın Allah'ın delillerini kabul edeceğine; ruh gözüyle bakanın da Allah'ın sıfatlarını kabul edeceğine işaret eder.⁵⁵³ Baklî'nin bu açıklamalarından "vechu'llah" ifadesini Allah'ın nuru şeklinde te'vil ettiğini anlamak mümkündür.

Konuyla ilgili diğer bir ayet "*Rablerinin vechini elde etmek için sabredenler*"⁵⁵⁴ meâlindeki ayettir: Müfessir bu ayeti, örtüsünü kaldırıp Allah'ın ezeli nurunu görebilmek için O'ndan başka her şeye sabredenler şeklinde izah etmiştir.⁵⁵⁵ Dolayısıyla Baklî, burada zikri geçen "*Rablerinin vechi*" ifadesini, Allah'ın ezeli nûru olarak yorumlamıştır.

"O'nun vechinden başka her şey yok olacaktır."⁵⁵⁶ Hakikat (kıyamet) vukû bulunduğu zaman, bütün mahlukât yok olur. Ancak Allah'ın zâtı kalır. Çünkü O, zıt olan ve eşi benzeri olan her şeyden uzaktır.⁵⁵⁷ Baklî'nin bu açıklamasından "*Rabbin vechi*" ifadesini, Allah'ın zâtı şeklinde te'vil ettiği anlaşılmaktadır.

Vech lafzının Allah'a izafe edilerek zikredildiği diğer bir ayet, Rahmân sûresinde geçen "*Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin vechi bâki kalacaktır*"⁵⁵⁸ ayetidir. Müfessir Baklî bu ayeti şöyle te'vil etmektedir: Bekânın hakikati, ezeli (evveli olmamak) ve ebedî (sonu olmayan) içindir. Allah dünya ve ehlini fâni olarak yaratmak sûretiyle kendisinin ezeli ve ebedî olduğunu onlara bildirdi. Çünkü fenâyâ dâhil olmadan bekâyâ dâhil olan kişi, bekânın hakikatini anlayamaz. Cüneyd'e *كل من عليها فان* ayetinden sorulunca şöyle cevap verdi. Fenâ tarafında yani dünyada olan kişi fânidir. Allah'ın burada celâlini ve vechinin ebedî oluşunu zikretmesi âşıkların, âriflerin ve Allah dostlarının kalplerini tesellî ve

⁵⁵² el-Bakara 2/115.

⁵⁵³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/59.

⁵⁵⁴ er-Ra'd 13/22.

⁵⁵⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/237.

⁵⁵⁶ el-Kasas 28/88.

⁵⁵⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/98.

⁵⁵⁸ Er-Rahmân 55/26-27.

rahatlatmak içindir. Diğer bir ifadeyle Allah'ü Teâlâ kullarına sanki şöyle sesleniyor: Ben sizin için ebedî olanım. Dünyadaki amellerinizden dolayı, mükâfat olarak benim cemâlîmi seyretmeyi hak ettiniz. Perdesiz bir şekilde ve ebedî olarak cemâlîmi seyrederek gözleriniz âdeta kamaşacak. Ey âşıklar! Benim ebedî oluşumla sevinin ve bana kavuşacağınızdan dolayı ferahlayın. Burada ince manalar ve peygambere işaret vardır. Şöyle ki: Kullarım benim tecelli edişimden faydalanacaklar. Habibim vechimi seyretmek senin için ebedîdir. Vechimi hususi olarak sana gösterdim. Daha sonra vechimi görmeye âşık kullarım sana tâbî oldular. İlk defa vechimi seyredecek olan sensin. Senden sonra diğer kullarım seyredecekler. Bu ayette hususi olarak vech lafzı, Allah'ın özel kullarına özel bir sıfat olduğu için zikredilmiştir.⁵⁵⁹

Sonuç olarak Vech lafzının Allah'a izafe edildiği ayetler incelendiğinde Baklî'nin "*vechullah*" ifadesini: Allah'ın ezeli nûru, celâlî, cemâlî ve hususi kullarına ikram ettiği özel bir sıfat şeklinde yorumladığı anlaşılmaktadır.

3.2.4.6. Ayn (Göz)

Ayn lafzı sözlükte: "göz, su kaynağı, çeşme, bir şeyin kendisi, zatı ve aslı" gibi anlamlara gelip, çoğulu uyûn, a'yün ve a'yândır. Bir tasavvuf terimi olarak ise: "bütün varlıkların kendisinde zuhur ettiği Allah'ın zâtı, her şeyi Allah'ta ve Allah'tan görme hâli" olarak tarif edilir.⁵⁶⁰ Bu lafız Kur'an'da bir ayette müfret,⁵⁶¹ dört ayette ise cemî kalıbında أعين (a'yün)⁵⁶² olarak geçmekte olup, Allah'a nisbet edildiğinden müteşâbih sıfatlardan sayılmaktadır.⁵⁶³

Allah'a isnat edilen "*a'yün*" lafzının Baklî tarafından nasıl yorumlandığını ilgili ayetlerden bazılarını inceleyerek görelim:

"*Ayn*" lafzı ilk olarak Hud sûresinde Allah'a râci zamire muzâf şekilde zikredilir. "*Ey Nuh! Gözümüzün önünde ve vahyimize göre gemiyi yap.*"⁵⁶⁴ Bu ayette "*ayn*" lafzına işaret vardır. Allah'ın ilmindeki hakiki sanatların kendisiyle görülebilmesi için rubûbiyyet gözü, ezeli gözlerden mecaz yapılmıştır. Allah'ın ezeli

⁵⁵⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/376-377.

⁵⁶⁰ Hayrettin Karaman, "Ayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/257.

⁵⁶¹ Tâhâ 20/39.

⁵⁶² Hud 11/37; el-Mü'minün 23/27; et-Tûr 52/48; el-Kamer 54/14.

⁵⁶³ Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 160.

⁵⁶⁴ Hûd 11/37.

mülkünün ve ilminin bir mührü olarak nakşetmesi üzerine sen de aynı şekilde nakşederek gemi yap demektir. Diğer bir ifadeyle, Ben ezelde nasıl o geminin yapılmasını murat etmişsem, aynı şekilde benim gözümle o gemiyi yap demektir. Bu ayette "*a'yün*" kelimesinin zikredilmesi, zâtının hakiki nurlarının kaynağı olan sıfatlarına işârettir. Yani geminin inşâsında bizim murat ettiklerimizi kendisiyle görebilsin diye sıfatlarımın gözleri ile onun gözünü vasıfladık. Bu durum şu kuds-i hadiste mevcuttur. "Ben bir kulumu sevdiğim zaman onun işiten kulağı, gören gözü olurum."⁵⁶⁵ Bizim gözetim ve korumamızda ol. Çünkü benden başkasına yönelen kişi, o yöneldiği şey sebebiyle bizden uzaklaşır.⁵⁶⁶ Bu ayette zikri geçen "gözümüzün önünde" ifadesini Baklî, "ezelî ilmimizin bir mührü olarak, ezelde o geminin nasıl yapılmasını murat etmişsem" şeklinde yorumlayarak, müteşâbih konulardan olan ve Allah'a izafe edilen "*a'yün*" lafzını gerçek anlamda kullanmayıp teşbih ve tecsimden kaçınarak mecâzî anlamda te'vil ettiği görülmüştür.

"*Muhakkak sen gözlerimizin önündesin.*"⁵⁶⁷ Müellif bu ayeti şöyle yorumlamıştır: Habibim seni saptırmaktan muhafaza ediyoruz. Biz seni zât ve sıfatlarımızın tamamıyla, yine aşk ve muhabbet sıfatlarımızla görüyoruz. Sen bizim muhabbetimizin makamındasın. Burada "*a'yün*" lafzının kullanılması, yüzde olmayan bütün gözlerden daha şerefli bir bakış olduğu içindir. انت بأعين demek: sen bizim sıkıntılardan koruduğumuz bir hâl üzeresin. Yine bu ifade Şüphesiz Hz. Peygamber, müşahede makamındadır demektir. İbn Atâ bu ayete şu manayı vermiştir: Habibim sen bizim muhafazamız altındasın. Kim ki kendini Allah'a adarsa o kişi Allah'ın himâyesinde olur. Allah'ın himayesinde olan O'nun gözetiminde olur. O'nun gözetiminde olan ise, her şeyden uzaklaşır ve Allah'a kavuşur.⁵⁶⁸ Özetle Baklî, "*Muhakkak sen gözlerimizin önündesin*"⁵⁶⁹ ayetini sen bizim muhabbetimizin ve müşâhedemizin makamındasın ve yine sen bizim sıkıntılardan koruduğumuz bir hâl üzeresin şeklinde te'vil ederek ayette Allah'ın zâtına izafe edilen "*a'yün*" lafzına muhabbet makamı, müşahede makamı ve korumak gibi anlamlar verdiği anlaşılmaktadır.

⁵⁶⁵ Buhârî, Rikak 38.

⁵⁶⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/117-118.

⁵⁶⁷ et-Tûr 52/48.

⁵⁶⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/353-354.

⁵⁶⁹ et-Tûr 52/48.

"Ayn" lafzının Allah Teâlâ'ya isnat edildiği diğer bir ayet, Kamer sûresindeki "Gemi bizim gözlerimiz önünde akıp gidiyordu"⁵⁷⁰ ayetidir. İbn Atâ bu ayetle ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: Arzdaki Allah'ın gözleri ifadesi; İbrahim, Musa, İsa ve Hz. Muhammed'dir. Çünkü onlar ile Allah arasında hiçbir vasıta yoktur. Onlar Allah'ın fiillerine şahittirler. Müfessir Baklî bu ayette geçen "a'yün" lafzını, inâyetimiz ve himâyemizle gemi akıp gidiyordu şeklinde te'vil etmiştir.⁵⁷¹

Netice itibarıyla zikri geçen ayetlerde Allah'ın zâtına isnat edilen müteşâbih sıfatlardan olan "ayn" lafzı müfessir tarafından gözetlemek, korumak, muhabbet makamı şeklinde te'vil edilmiş, ayrıca Allah'ın arzdaki gözleri ifadesi ile İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed a.s. murat edilmiştir.

3.2.4.7. Yedu'llah (Allah'ın Eli)

Lugatte "el" anlamına gelen "yed" lafzı mecaz ve kinâye yoluyla "güç-kudret, mülkiyet, hâkimiyet, nimet-lutuf, yardım-destek" gibi anlamlara gelir. Bu kelime بيدك (biyedike), بيدالله (biyedillâh), ييدالله (yedullah) ve بيديه (biyedihî) şeklinde toplam sekiz yerde müfret,⁵⁷² üç yerde ييداه (yedâhü) ve بيديه (biyedeyye) şeklinde tesniye⁵⁷³ ve bir yerde de ايدينا (eydînâ) şeklinde cemî (çoğul)⁵⁷⁴ olmak üzere toplam on iki ayette Allah'a nisbet edilerek zikredilmiştir.⁵⁷⁵

Ayrıca bu lafız bazı hadislerde de Allah'a nisbet edilir.⁵⁷⁶ Örneğin: müminin sadaka olarak verdiği bir hurmayı Uhud Dağı büyüklüğüne ulaşıncaya kadar elinde çoğalttığı, Allah'ın Hz. Âdem'i eliyle yarattığı, yine Tevrat'ı eliyle yazdığı ve Allah'ın her iki elinin de sağ olduğu şeklinde ifadeler yer almaktadır.⁵⁷⁷

Teşbih içerikli ifadelerden olan "yed" lafzının Allah'a isnat edildiği ayetler Kur'an'daki sırasına göre ele alınıp müfessir Baklî'nin açıklamalarına yer verilmiştir.

⁵⁷⁰ el-Kamer 54/14.

⁵⁷¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/368.

⁵⁷² Âli İmrân 3/26, 73; el-Hadîd 57/29; el-Mâide 5/64; el-Fetih 48/10; el-Mü'minûn 23/88; Yâsin 36/83; el-Mülk 67/1.

⁵⁷³ el-Mâide 5/64; Sâd 38/75.

⁵⁷⁴ Yâsin 36/71.

⁵⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Yed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/373.

⁵⁷⁶ Müslim, İmâre 18

⁵⁷⁷ Yavuz, "Yed", 43/373.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah şöyle buyurur: "*Hayır yalnız senin elindedir.*"⁵⁷⁸ Müfessir bu ayeti şöyle te'vil etmiştir: Muhakkak sen her şeye kâdirsin. Dilediğin şekilde yaparsın. Hayır sendendir. Yani kullar kulluğunu izhâr etmeden önce seçmek, tercih etmek sendendir.⁵⁷⁹ Baklî'nin bu ayet hakkında yaptığı açıklamalardan "*yed*" lafzıyla Allah'ın zâtı ve kudretini murat ettiğini anlamak mümkündür.

Konuyla ilgili diğer bir ayet şu şekildedir: "*Yahudiler, Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır) dediler. Hay kendi elleri bağlanası ve söyledikleri (bu söz)den dolayı mel'un olası (insanlar)! Hayır, (Allah'ın) iki elide açıktır.*"⁵⁸⁰ *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsir incelendiğinde, Müfessir Baklî'nin, ayetin ilk bölümünde geçen "*yedullah*" lafzı ile ilgili her hangi bir yorum yapmadığı görülmüştür. Fakat aynı ayetin devamında geçen "*(Allah'ın) iki elide açıktır*" cümlesini ise şöyle te'vil etmiştir: Bu ayette Allah, "*yed*" lafzıyla temsil ve tasvir yoluyla ebedî ve ezeli oluşuna işaret etmiştir. Allah'ın ezellik elinden maksat: bilgisi ve muhabbeti ile siddik ve velî kullarını ezelde seçmesidir. Allah'ın lütuf eli: ezeli olan geniş rahmeti ile inâyet ve saâdet ehlini kuşatmasıdır. Allah'ın kahr eli ise: günahkâr insanları azabı ile kuşatmasıdır. Allah bazı toplulukları, lütuf terâzisi ile yükseltir. Bazılarını da kahr terâzisi ile alçaltır. Hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurur: "*Allah'ın eli doludur. Gece ve gündüz yaptığı cömertçe lutûflar; O'nun elindeki tüketmez. Gökleri ve yeri yarattığı gündün beri neler verdiğini görmüyor musunuz?*" Ayrıca Baklî, bu ayet hakkında Kuşeyrî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah'ın kudreti tamdır. Dilemesi etkilidir. Nimeti bol ve eksiksizdir. İrâdesi karardır."⁵⁸¹ Baklî'nin bu açıklamalarından ayette geçen "*yed*" lafzının temsil ve tasvir yoluyla Allah'ın ebedî ve ezeli oluşuna işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Yine Yâsîn sûresinde "*Her şeyin mülk ve tasarrufu (ve kudreti) kendi elinde bulunan (Allah)'ın şânı ne kadar yücedir*"⁵⁸² buyrulur. Bu ayette geçen "*yed*" lafzını Baklî şöyle te'vil etmiştir: Allah Teâlâ, sonradan olan bütün noksanlıklardan münezzehtir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Kudretiyle bütün eşyâyı yaratan O' dur.⁵⁸³ Bu

⁵⁷⁸ Âl-i İmrân 3/26.

⁵⁷⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/137.

⁵⁸⁰ el-Mâide 5/64.

⁵⁸¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/321; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1971, 1/437.

⁵⁸² Yâsîn 36/83.

⁵⁸³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/173.

ifadelerden Baklî'nin, ayette geçen "yed" lafzına Allah'ın kudreti anlamı verdiği anlaşılabilir.

Fetih sûresinde geçen "*Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir*"⁵⁸⁴ ayetinde müfessir Baklî, Allah'ın kadîm (ezelî) kanunları, kullarının bütün fiillerine gâliptir şeklinde tefsir ederek⁵⁸⁵ ayette geçen "yed" lafzını Allah'ın kadîm (ezelî) kanunları anlamında te'vil ettiği anlaşılmaktadır.

Yine konuyla ilgili "*Şüphesiz fazilet Allah'ın eliyledir. Onu dilediğine verir*"⁵⁸⁶ ayetini Baklî, Allah kerâmetini, ezelde seçtiği kullarından dilediğine lütuf ve kudretiyle verir şeklinde tefsir ederek ayette geçen "yedullah" lafzını, Allah'ın lütfu ve kudreti diye yorumlamıştır.⁵⁸⁷

Son olarak Mülk sûresinin ilk ayeti olan "*Bütün mülk (tasarruf, ilahi kudret) elinde bulunan Allah'ın şânı ne yücedir*"⁵⁸⁸ ayetini Baklî, "Allah bütün mülk elinde olandır. Yani O, güç ve kudretiyle mülkü dilediğine verendir ve dilediğinden çekip alandır. O gücü her şeye yetendir"⁵⁸⁹ şeklinde te'vil ederek "yed" lafzını Allah'ın güç ve kudreti olarak yorumlamıştır.

Arâisü'l-Beyân isimli tefsir incelendiğinde, "yed" lafzının Allah'a izafe edildiği diğer ayetler⁵⁹⁰ hakkında müfessir Baklî'nin her hangi bir açıklama yapmadığı görülmüştür.

Sonuç olarak Baklî'nin yukarıda zikredilen açıklamalarına bakıldığında görülen o ki, Allah'a nispet edilen "yed" lafzının gerçek manada bir uzuv olmadığı bu kelimenin Allah'ın rahmeti, kudreti, lütfu ve ezelî kanunları gibi anlamlara hamledilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca "yed" lafzıyla temsil ve tasvir yoluyla Allah'ın ebedî ve ezelî oluşuna işaret edilmiştir.

⁵⁸⁴ el-Fetih 48/10.

⁵⁸⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/319.

⁵⁸⁶ el-Hadîd 57/29.

⁵⁸⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/401.

⁵⁸⁸ el-Mülk 67/1.

⁵⁸⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/438-439.

⁵⁹⁰ Âl-i İmrân 3/73; el-Mü'minun 23/88; Yâsin 36/71.

3.2.4.8. Kabza (Avuç)

"Kabz" lafzı sözlükte "bir şeyi elle tutup almak, sıkıca kavramak, dürmek ve daraltmak" gibi anlamlara gelir. Ayrıca kinâye yoluyla, ruhun alınmasını (ölüm) ve cimriliği ifade eden bu kelime "bir şeyi elde etme, onda tasarrufta bulunabilme" manalarında da kullanılır.⁵⁹¹

Bu kelime Kur'ân'ı Kerîm'de türevleriyle birlikte dokuz ayette geçmektedir.⁵⁹² Fakat sadece "*Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun kabzasındadır*"⁵⁹³ meâlindeki ayette bir uzuv olarak Allah'a nisbet edilmiştir. Baklî, bu ayeti şöyle yorumlamıştır: Bu ayetin baş tarafı, fenâ ehline zâtının birliğinin ezeli olduğunu hatırlatır. Ayetin ortası, birçok sıfatıyla beraber cemâl ve celâlinin âşıklar için zuhur edeceğini hatırlatır. Ayetin sonu ise, takdis ve tenzih vasfıyla, sıfatlarının sırrının hakikatini hatırlatır.⁵⁹⁴ Dolayısıyla bu ayeti birçok müfessir gibi Baklî de temsilî bir anlatımla yorumlamış ve Kıyamet koptuktan sonra yeryüzünde sadece Allah'ın hâkimiyetinin geçerli olacağına vurgu yapmıştır.

3.2.4.9. Yemin (Sağ El)

Sözlükte "sağ el, sağ taraf, gerçek, ant, kuvvet, bereket" anlamlarına gelen yemin lafzı, terim olarak "bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını Allah'ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesini ifade eder."⁵⁹⁵ Bu lafız Kur'ân'ı Kerîm'de ve hadislerde⁵⁹⁶ hem sözlük anlamında, hem de terim anlamında kullanılmaktadır.

Çalışmada konuyla ilgili olmasından dolayı sadece sözlük anlamında "sağ el" anlamında kullanılan ayetler incelenmiştir.

⁵⁹¹ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 391; H. Yunus Apaydın, "Kabz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/45.

⁵⁹² el-Bakara, 2/245, 283; et-Tevbe, 9/67; Tahâ, 20/96; el-Furkân, 25/46; ez-Zümer, 39/67; el-Mülk, 67/19.

⁵⁹³ Ez-Zümer, 39/67.

⁵⁹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/223.

⁵⁹⁵ Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/417.

⁵⁹⁶ Konuyla ilgili hadisler: Allah kıyamet gününde yeryüzünü avucuna alır ve semayı da sağ eliyle dürer" Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât, s. 323; "Allah âdemi yarattı. Sonra da sağ eliyle sırtını okşadı" Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât, s. 343; "Temiz şeylerden kim ne tasadduk ederse ki Allah sadece temiz olan şeyleri kabul eder, Rahman onu sağ eliyle alır" Buhârî, "Zekât", 8; Müslim, "Zekât", 63; "Hacerü'l-Esved, yeryüzünde Allah'ın sağ elidir" İbn Kuteybe, Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs, s. 215.

Hiz. Allah Kur'ân-ı Kerîm'de "*Gökler de sağ elinde dürülmüştür*"⁵⁹⁷ buyurmaktadır. Baklî bu ayeti şöyle yorumlamaktadır: Cüneyd'e bu ayetten soruldu. Haddi zâtında dürülü olan Semâvât nasıl olurda tekrar dürülmüştür? Cüneyd cevâben: Allah kendi zâtından bir şeyin açılıp dürülmesi gibi zihinler üzere vâki olan bir şeyi nefyeder. Çünkü kâinâtın tamamı Allah katında hardal tanesi kadardır. Veya sivrisineğin kanadı kadar, ya da ondan daha da küçüktür. Ra'd sûresi 33. ayeti de bunun gibidir. Çünkü Allah'ın kendi yanında bir zerre kadar bile olmayan kâinât üzere kıyâmı nasıl mümkün olabilir? O'nun kıyâmı bizzat kendi zâtıyladır.⁵⁹⁸

Özetle Baklî, "*yemin*" (sağ el) lafzının Allah'a izafe edilerek zikredildiği ayeti, kâinâtın tamamının Allah katında hardal tanesi veya sivrisineğin kanadı kadar veya daha küçük bir yer kapladığını ifade eden temsîlî bir lafız olarak yorumlamıştır.

3.2.4.10. Sâk (Baldır)

Sâk lafzı sözlükte "*baldır, incik, bela, güçlük ve şiddet, gibi anlamlara gelir*".⁵⁹⁹ Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde Allah'a nispet edilerek geçmemektedir. Fakat sadece Kalem sûresinde "*O gün baldır açılır ve onlar secdeye çağrılır; ancak bu secdeyi yapmaya güçleri yetmez!*"⁶⁰⁰ şeklinde fâili belli olmayan bir tarzda kullanılmıştır. Bu ayette zikredilen "Sâk" lafzı baldır manasında kullanılmakla beraber, bu baldırın kime ait olduğuna dair açıklayıcı herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Ancak bazı hadislerde bu lafız Allah'a izafe edilerek kullanıldığı için ayette geçen "*Sâk*" lafzı da çoğu zaman hadislerde geçtiği anlamda anlaşılmış ve yorumlanmıştır. Ebû Said el-Hudrî'nin rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "*Rabbimiz baldırını açacak, her mümin erkek ve kadın O'na secde edecektir. Geriye dünyada iken gösteriş olsun diye secde eden kimseler kalacak, onlar da secde etmeye çalışacaklar ancak sırtları tek bir parça olacaktır.*"⁶⁰¹

Ruzbihân Baklî konu ile ilgili Kalem sûresi 42. ayeti şöyle yorumlamıştır: Cenâb-ı Allah kıyamet gününde âşık, dost, müştâk ve ârif kulları için özel sıfatlarından bazılarını açacağını haber verdi. Allah bu kullarına tecelli edince, ezêlî sırtlarından

⁵⁹⁷ ez-Zümer, 39/67.

⁵⁹⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/224.

⁵⁹⁹ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 527.

⁶⁰⁰ el-Kalem 68/42.

⁶⁰¹ Buhârî, Tevhid 24; Tefsîr, 68; Ebû Davud, Rikâk, 83; İbn Hanbel, el-Müsned, III, 17.

gayret örtüsünü kaldırır. Onlar âşik bakışlarla Allah'ı görür ve müşahede ederler.⁶⁰² Dolayısıyla müfessir bu ayette geçen "*Sâk*" (baldır) kelimesini Allah'ın özel kullarına tecelli edip onlara bazı hususi sıfat ve sırlarını göstereceği şeklinde işârî anlamda yorumlamıştır.

3.2.4.11. Cenb

Sözlükte " bir şeyin yanı, yakını, çevresi" veya " bir şeyin uzağı"⁶⁰³ anlamlarına gelen cenb kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de farklı ayetlerde "*uzak (komşu)*",⁶⁰⁴ "*yan taraf*"⁶⁰⁵ gibi anlamlarda kullanılmakla beraber sadece "*Allah'ın yanında işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime*"⁶⁰⁶ meâlindeki ayette "*cenbullah*" terkihiyle Allah'a nisbet edilmiştir.

Baklî bu ayet⁶⁰⁷ hakkında özetle şu açıklamalarda bulunmuştur: Muhabbet ve şevk ile Allah'a rucû etmeyip nefsinin mutlu etmekle meşgul olanları Allah kıyamet gününde, işlediklerinden dolayı azap ederek cezalandıracağını beyan etti. Ayrıca Tüsterî bu ayet hakkında "Allah'ın zâtına karşı, O'nun hukukuna riâyet etmediklerinden dolayı, yine O'nun hizmetinde sebât göstermeyip dünya işleriyle ve hevâlarının lezzetleriyle meşgul olup nefislerine tâbî olduklarından dolayı, kendilerini zâyî ettiler" demiştir.⁶⁰⁸ Bu yorumlardan anlaşıldığına göre müfessir Baklî, ayette geçen "*cenbullah*" terimini, Allah'ın zâtına karşı kulluk etmemek, Allah'ın hukukuna riâyet etmemek, O'na rucû etmemek şeklinde te'vil ettiği anlaşılabilir.

3.2.4.12. Değerlendirme

Sonuç olarak haberî sıfatlardan olan Allah'ın zâtı ile ilgili nefis (zât), ruh, nûr, ru'yetullah, vechu'llah (Allah'ın yüzü), ayn (göz), yedullah (Allah'ın eli), kabza (avuç), yemin (sağ el), sâk (baldır) ve cenb (yan-taraf) gibi müteşâbih lafızları müfessir Baklî'nin, tecsim ve teşbihe düşmeden temsîlî ve mecâzî anlamlar vererek işârî bir üslupla te'vil etme gayretinde olduğu görülmüştür. Şöyle ki: Baklî, ayetlerde geçen "*nefs*" lafzını, Allah'ın bizzat zâtı; "*ruh*" kelimesini Allah'ın zat ve sıfatlarının tecelli etmesi ve zâtının nûru olarak te'vil etmiştir. Yine Allah'ın nûrunu, Allah'ın

⁶⁰² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/446.

⁶⁰³ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 99-100.

⁶⁰⁴ en-Nisa 4/36.

⁶⁰⁵ Yunus 10 /12.

⁶⁰⁶ ez-Zümer, 39/56.

⁶⁰⁷ ez-Zümer, 39/56.

⁶⁰⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/219; Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 235.

yeryüzündeki velî kulları; "*Ru'yetullah*" lafzını kalpleriyle Allah'ın yakınlığını müşahede etmek, cemâlinin nûrunu keşf etmek, Allah'ı müşahede etmek, cemâlini seyretmek ve Allah'ın sıfatlarının nûrunun gözleri kaplaması şeklinde te'vil etmiştir. "*Vech*" lafzının Allah'a izafe edildiği ayetleri, Allah'ın ezeli nuru, celâlî, cemâlî ve özel kullarına ikram ettiği özel bir sıfat olarak yorumlamıştır. "*Ayn*" lafzını ise gözetlemek, korumak, muhabbet makamı olarak te'vil etmiş, Allah'ın arzdaki gözleri ifadesini ise İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed a.s. olarak yorumlamıştır. "*Yed*" lafzına Allah'ın rahmeti, kudreti, lutfu ve kanunları gibi şârî anlamlar vermiştir. "*Kabza*" lafzını Allah'ın hâkimiyeti; "*yemin*" lafzını kâinâtın tamamının Allah katında hardal tanesi veya sivrisineğin kanadı kadar veya daha küçük bir yer kapladığını ifade eden temsîlî bir lafız olarak yorumlamıştır. "*Sâk*" lafzının geçtiği ayeti, Allah'ın kıyamet gününde âşık ve ârif kullarına tecelli edip bazı özel sıfat ve sırlarını göstereceği şeklinde te'vil etmiştir. "*Cenb*" lafzına ise Allah'ın zâtına karşı kulluk ve O'nun hukukuna riayet etmek şeklinde anlamlar verdiği görülmüştür. Netice itibarıyla Baklî, Allah hakkında bir takım uzuv ve organların düşünülmesinin imkânsızlığından hareketle, uzuv ifade eden yukarıda zikri geçen bu kelimelerin çeşitli mecâzî anlamalara hamledilmesi gerektiğini belirtmiştir.

3.2.5. Haberî Sıfatlardan Allah'ın Fiilleriyle İlgili Lafızların Te'vili

3.2.5.1. İstivâ (Kaplamak)

İstivâ: Allah'ın zâtının, âlemlerle münâsebetini konu edinen müteşâbih sıfatlardan biridir. Doğru ve düzgün olmak anlamındaki "s-v-y" kökünden türeyen bu kelime sözlükte mûtedil, düzgün ve eşit olmak; karar kılmak, oturup yerleşmek; yönelmek, yukarı çıkmak; hâkim olmak, tahta oturmak gibi anlamlara gelir. İstivâ kelimesi, yedi ayette arşa,⁶⁰⁹ iki ayette semâya⁶¹⁰ yönelik bir fiil olarak Allah'a isnat edilmiştir. Hadislerde ise bu kavramın Allah'a isnat edildiğine dair hiçbir rivayete rastlanamamıştır.⁶¹¹ Allah'a nisbet edildiğinde "yönelmek, hükümrân olmak ve hükmetmek" anlamları taşıyan istivâ, Allah dışında varlıklara isnat edildiğinde ise

⁶⁰⁹ Bkz: el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3; er-Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

⁶¹⁰ Bkz: el-Bakara 2/29; el-Fussilet 41/11.

⁶¹¹ Yusuf Şevki Yavuz, "İstivâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/402-404.

olgunlaşmak, gelişmek, yukarı doğru dikilmek, doğrulmak, oturmak ve yerleşmek gibi manalara gelmektedir.⁶¹²

Müteşâbihâtın temel konularından biri olan Allah'ın arşa istivâ etmesi meselesiyle ilgili ayetler ve bu ayetlere Baklî'nin yaptığı açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de konuyla ilgili olarak A'râf sûresinde meâlen şöyle buyrulur: “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş'a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır.”⁶¹³ Bu ayet müşâhede ehli için Allah'ın sıfatlarının aynasıdır. Eyyâmdan maksat: Allah'ın kudret ve kazâsıdır. Altı rakamı ise: ilim, kudret, semî, basar, kelâm ve irâde şeklindeki Allah'ın altı sıfatına işaret eder. Yine bu ayet bazı ince manalara işaret eder. Şöyle ki ayetteki semâvat kavramından maksat: ruhlar; Arz kavramından maksat: insanlar; Arş kavramından maksat ise kalptir. Allah bu ayette ruhlar için sıfatlarının keşfiyle, insanlar için ise fiilinin keşfiyle başladı. Sonra zâtının keşfini kalp için tahsis etti. Çünkü kalp, gizli şeylerin yeridir. Bu gizlilik ise, Allah'ın ezeli istivâsının tecelli mahallinin kalp olduğudur.⁶¹⁴ Dolayısıyla Baklî, bu ayette zikredilen arş lafzıyla kulun kalbini murat ederek, Allah'ın arş üzerine istivâ etmesini gizli şeylerin saklandığı yer olan kulun kalbine tecelli etmesi şeklinde yorumlamıştır.

Yine konuyla ilgili başka bir ayette, Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yarattığı sonra da arşa istivâ ettiği⁶¹⁵ ifade edilmektedir. Bu ayette ifade edilen Allah'ın arşa istivâsını Baklî, "Allah'ın azamet nurları arşı kapladı. Sonra onu sâdik kullarının barınağı ve mürîdin seyr-u sülûkteki⁶¹⁶ nihâyi makamı kıldı"⁶¹⁷ şeklinde yorumlayarak Allah'ın arşa istivâ etmesiyle, azamet nurlarının arşı kaplaması anlamını murat ettiği anlaşılabilir.

⁶¹² Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 168.

⁶¹³ el-A'râf 7/54.

⁶¹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/441.

⁶¹⁵ Yunus 10/3.

⁶¹⁶ Kâşânî, *Tasavvuf sözlüğü*, 304.

⁶¹⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/64.

Konuyla ilgili diğerk bir örnek: "*Allah O'dur ki gökleri (şu) görmekte olduğunuz (şekilde) direksiz yükseltmiştir, sonra arş üzerinde hükümrân olmuştur*"⁶¹⁸ ayetidir. Baklî bu ayeti, "Allah kalp arşı üzerine tecelli nurlarıyla kapladı" şeklinde te'vil ederek⁶¹⁹ yukarıda olduğu gibi arş lafzı ile kalbi murat etmiş ve Allah'ın arş üzerine istivâ etmesini kulun kalbine tecelli etmesi şeklinde yorumlamıştır.

Baklî, konunun merkezinde bulunan "*Rahman arşa istivâ etti*"⁶²⁰ ayetini te'vil ederken "*istivâ*" hakkında şu açıklamaları yapmıştır: Ayette geçen Allah'ın arşı ifadesi, O'nun zat ve sıfatlarının ezeli olduğuna işaret eder. İstivâdan maksat: Allah'ın kesin bir bilgi ile gayb âleminin de ötesinde bulunan gizli âlemlere bizzat istivâ etmesidir ki, bu istivâ ezeldir ve Allah'ın kendi nefsinde bizzat büyüklüğünden haber verir.

الاستواء: صفة خاصة لله منزه عن ادراك الأوهام ومقاييس العقول تعالي الله عن مماسة الحدثان و ملاصقة الأكوان

"İstivâ: Allah'a has bir sıfattır ki, bunu insan zihni idrak etmekten münezzehtir. Yine insan aklının Allah ile kâinât, arz ve semâvâtın bitişik olmasını anlaması imkânsızdır."

Enes b. Malik'e İstivâ nedir? diye sorulunca dedi ki: İstivâ meçhul değildir. Keyfiyeti ise akılla anlaşılabilir. Ona iman vaciptir. Ondandır sual etmek ise bidattır. Yine Baklî, konu ile ilgili olarak Ebu Ali el-Fârisî'nin (öl. 377/987) "Kâinâtın Allah'a, Allah'ın da kâinâta hiçbir temâsı olmadı" dediğini nakleder. Yine İbn Atâ'nın bu hususta "İstivâ: Mukadderâtın (var olduğu kabul edilen şeylerin) izhârıdır. Yoksa Allah'ın zâtının mekânlaşması değildir" dediği nakledilmiştir: Hadis-i kudsîde "*Ben arz ve semâvâta sığmam. Ancak mümin kulunun kalbine sığarım*"⁶²¹ buyurulduğu üzere kalp; Allah'ın zât ve sıfatlarını taşır. Yani Allah, arz ve semâvâta sığmaz. Ancak bir kalbe sığar. Kuşeyrî ise bu konuda şu yorumda bulunmuştur: "Semâdaki Allah'ın arşı malumdur. Yeryüzündeki arşı ise tevhid ehlinin kalbidir. Semâdaki arşı, melâike tavaf eder. Arzdaki kalp arşını ise, letâif tavaf eder. Semâdaki arşa, Allah istivâ etti. Arzdaki kalp arşını ise Allah zaptetti. Semâ arşı, mahlûkâtın duasının kıblesi, Arzdaki

⁶¹⁸ er-Ra'd 13/2.

⁶¹⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/217.

⁶²⁰ Tâhâ 20/5.

⁶²¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, ts.), 3/14.

kalp arşı ise Allah'ın nazar mahallidir. İkisi arasındaki fark budur."⁶²² Özetle bütün bu açıklamalardan yukarıda olduğu gibi Rahmân'ın arş üzerine istivâ etmesinden, Allah'ın nazar mahalli olan kulun kalbine tecelli etmesi anlamı anlaşılmaktadır.

Allah'ın arşa istivâsından bahseden diğer üç ayette⁶²³ Arâisü'l-Beyân'da konuyla alakalı herhangi bir izahata rastlanmamıştır.

Ayrıca Kur'ân'ı Kerîm'de iki ayette⁶²⁴ Allah'ın semâya istivasından bahsedilir.

Birinci ayet: "*Yerde ne varsa hepsini sizin (faydanız) için yaratan sonra (iradesi) göğe yönelip de onları yedi gök hâlinde sapasağlam yapan O'dur.*"⁶²⁵ Baklî, bu ayette istivâ kelimesini tezyin (süslemek) anlamında kullanarak, Allah'ın semâya istivâ etmesini şöyle te'vil eder: "Allah arzı kudretinin nuru ile müminler için süslediği gibi, semâyı da ârif kulları için izzet suyu ile tezyin etmeyi murat etti."⁶²⁶

İkinci ayet: "*Sonra (iradesi) göğe ki, o bir buhar hâlinde idi doğruldu da ona ve yer(yüzün)e 'İkiniz de ister istemez gelin' buyurdu. Onlar da 'İsteye isteye geldik' dediler.*"⁶²⁷ Baklî bu ayette geçen Allah'ın semâya istivâsını, "Allah'ın emrinin arz, semâ ve onlar arasındaki her şeyi kaplaması" şeklinde yorumlamıştır.⁶²⁸

Özetle Baklî Allah'ın arşa istivâ etmesini, Allah'a hâs bir sıfat olup insan zihninin bunu anlamaktan uzak olduğunu ve bunun Allah'ın zâtının mekânlaşması anlamına gelmediğini vurguladıktan sonra bu hâlin Allah Teâlâ'nın mümin kulunun kalbine tecelli etmesi, azametinin arşı kaplaması, kalp arşı üzerine nuruyla tecelli etmesi ve Allah'ın emrinin her şeyi kaplaması şeklinde işârî anlamlar vererek yorumlamıştır. Yine Allah'ın semâya istivâsından bahseden ayetlerde ise istivâ lafzına süslemek ve kaplamak gibi anlamlar verildiği görülmüştür.

⁶²² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/475-476; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1971, 2/446.

⁶²³ el-Furkan 25/59; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

⁶²⁴ Bkz: el-Bakara 2/29; el-Fussilet 41/11.

⁶²⁵ el-Bakara 2/29.

⁶²⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/40.

⁶²⁷ el-Fussilet 41/11.

⁶²⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/245.

3.2.5.2. İtyan-Mecî (Gelmek-Geliş)

Lugatte “gelmek” manasını ifade eden “*ityân ve mecî*”⁶²⁹ kelimeleri Kur’ân-ı Kerîm’de farklı ayetlerde Allah’a nisbet edilmiştir. Şöyle ki: “*İtyan*” kelimesi Kur’an’da, “*Allah’ın bizzat gelmesi*”⁶³⁰, “*Allah ve meleklerin buluttan gölgeler içinde gelmesi*”⁶³¹, “*Allah’ın hükmünün gelmesi*”⁶³², “*Allah’ın azabının gelmesi*”⁶³³ anlamındaki ayetlerde Allah’a izafe edilmiştir. Ayrıca “*mecî*” kelimesi de “*Allah’ın bizzat gelmesi*”⁶³⁴, “*Allah’ın emrinin gelmesi*”⁶³⁵, “*Allah’ın va’dinin ve hükmünün gelmesi*”⁶³⁶ anlamındaki ayetlerde Allah’a isnat edildiği tesbit edilmiştir.

Aşağıda öncelikle “*ityân*” fiilinin Allah’a isnat edildiği ayetler, daha sonra yine aynı anlama gelen “*mecî*” fiilinin Allah’a izafe edildiği ayetler ve Bakî’nin bu ayetlere yaptığı açıklamalara yer verilmiştir.

Konuyla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de “*Onlar Allah’ın buluttan gölgeler içinde meleklerle birlikte kendilerine gelivermesine ve işlerinin bitirilivermesine mi bakıyorlar? Hâlbuki (bütün) işler Allah’a döndürülür*”⁶³⁷ buyrulur. Bakî, bu ayetin te’vilinde şu açıklamalara yer vermiştir. Muhabbette gayret ehli olanlar, Allah’ın kendilerine meçhul (bilinmeyen) bir şekilde tecelli etmesini beklerler de Allah kendilerine tecelli ettiği zaman, onlar üzerine kibriyâ örtüsünü örtüverir. Sonra hususi bir müşahede ile onlara tecelli eder. Çünkü onlar gayret ehlidir. Allah onları bilinmeyen bir bulut ile örter ve onları ebedî celâli ve zâtının nuru ile hoşnut eder.⁶³⁸ Bu açıklamalardan Bakî’nin, Allah’a isnat edilen “*ityân*” lafzını gerçek anlamında değilde, Allah’ın gayret ehline keyfiyeti meçhul bir şekilde tecelli edip, onları ebedî celâl ve zâtının nuru ile hoşnut edeceği şeklinde işârî anlamlar verdiği görülmüştür.

Yine konuyla ilgili başka bir ayette Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*(Hem onlar gözleriyle de) görmediler mi ki Biz (kudretimizle) arza (kâfirlerin diyarına) geliyor,*

⁶²⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit*, 1258; İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 63.

⁶³⁰ el-En'âm 6/158; er-Ra'd 13/41; el-Enbiyâ 21/44.

⁶³¹ el-Bakara 2/210.

⁶³² Tâhâ 20/126.

⁶³³ el-En'âm 6/47; Yunus 10/50; en-Nahl 16/26; ez-Zümer 39/25.

⁶³⁴ el-Fecr 89/22.

⁶³⁵ Hûd 11/40-76; el-Mümin 40/78; el-Hadîd 57/14.

⁶³⁶ en-Nisâ 4/174; Yunus 10/108; el-Kehf 18/98.

⁶³⁷ el-Bakara 2/210.

⁶³⁸ Bakî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/86.

onu etrafından eksiltip duruyoruz."⁶³⁹ Baklî bu ayeti şöyle te'vil etmiştir: Ayetin zâhiri, İslam ehli için birçok şehrin fethine işaret eder. Lâkin bu ayette ince anlamlar vardır. Şöyle ki: Allah, dostlarından bir kulunu veya ârif kullarından birisini ziyaret etmeyi murat ettiği zaman, zât ve sıfatlarıyla ona tecelli eder. Sonra azamet ve büyüklüğünün sıfatlarıyla tecelli eseri yeryüzünde kalır da o yeryüzü Allah'ın celâlinin heybetinden dolayı hardal tanesi kadar oluverir. İşte bu durum Allah'ın mahlukâtından gizlediği şeylerdendir.⁶⁴⁰

Özetle Baklî'nin, "*ityân*" fiilinin Allah'a isnat edildiği ayetlerde, Allah'ın zât ve sıfatlarıyla, ârif, velî ve gayret ehli olan kullarına keyfiyeti bilinmeyen bir şekilde tecelli edip, onları hoşnut etmesi anlamını murat ettiği anlaşılabilir. Ayrıca Baklî bu iki ayetin dışında, "*ityân*" fiilinin Allah'a isnat edildiği diğer ayetler de⁶⁴¹ herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Baklî, mecî (geliş) fiilinin Allah'a isnat edildiği "*Ey İnsanlar! Size Rabbinizden hakiki bir burhan gelmiştir. Size apaçık bir nur gönderilmiştir*"⁶⁴² ayetini açıklarken Kuşeyrî'nin bu ayet hakkında: "Allah'ın burhânının gelmesinden maksat, onların sırlarına Cenâb-ı Hakk'ın şahitliğinin apaçık olmasıdır"⁶⁴³ dediğini nakletmiştir.⁶⁴⁴

Yine konuyla ilgili diğer bir örnek "*De ki: Ey insanlar! Size Rabbinizden hak gelmiştir*"⁶⁴⁵ ayetidir. Baklî bu ayeti şöyle yorumlamıştır. Bu ayetin zâhirinden anlaşılacak buradaki "*hak*" Kur'an'dır. Hakikatte ise Allah'ın zâtının, kendi sıfatlarında tecelli etmesi, sıfatlarının da fiillerinde tecelli etmesidir.⁶⁴⁶

Yine konuyla ilgili diğer bir örnek de Mü'min sûresi 78. ayettir. "*Allah'ın emri gelince de hak (adalet) ile hükmolunur. Beyhûde laf söyleyenler işte burada hüsrâna düşmüştür.*"⁶⁴⁷ Bu ayette Allah'ın emrinin gelmesinden maksat, ezelde takdir

⁶³⁹ er-Ra'd 13/41.

⁶⁴⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/248-249.

⁶⁴¹ el-En'am 6/158; el-Enbiyâ 21/44.

⁶⁴² en-Nisâ 4/174.

⁶⁴³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1971, 1/394.

⁶⁴⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/292.

⁶⁴⁵ Yunus 10/108.

⁶⁴⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/103.

⁶⁴⁷ el-Mü'min 40/78.

buyurduğu hâdiselerin, vakti geldiğinde ceryân etmesi yani kazânın vuku bulmasıdır.⁶⁴⁸

Sonuç olarak "mecî" fiilinin Allah'a isnat edildiği ayetlerde yukarıda ifade edildiği üzere, Allah'ın emrinin gelmesinden, kazânın gerçekleşmesi; burhânının gelmesinden ise O'nun kullarının bütün sırlarına vâkif olması anlamları anlaşılmaktadır. Yine "Size Rabbinizden hak geldi"⁶⁴⁹ ayetini, Allah'ın zâtının sıfatlarında, sıfatlarının ise fiillerinde tecelli etmesi şeklinde anlamak mümkündür.

3.2.5.3. Kurb (Yakın Olmak)

"Sözlükte yakın anlamına gelen "kurb" kelimesi, terim olarak genellikle karşıtı olan, bu'd (uzak) ile birlikte kullanılır. Yakınlık ve uzaklık zaman, mekân, mesâfe, makam ve mensubiyet açısından düşünülebilir. Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde kurb ve bu'd kelimeleri daha ziyade mânevî yakınlığı ve uzaklığı ifade etmektedir."⁶⁵⁰

Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın kullarına yakınlığı "muhakkak ki ben yakınım"⁶⁵¹, "yardım ve rahmetimizle yakınız"⁶⁵², "rahmet ve azabımızla biz onlara yakınız"⁶⁵³, "işitmemizle yakınız"⁶⁵⁴, "Biz ona şah damarından daha yakınız"⁶⁵⁵ şeklindeki ifadelerle anlatılmaktadır.

Aşağıda konuyla ilgili ayetlere ve Baklî tarafından yapılan yorumlara yer verilmiştir.

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurur: "Kullarım (Habibim) sana beni sorunca (haber ver ki) işte Ben muhakkak yakınımıdır."⁶⁵⁶ Muhabbet ehli benim onlara olan yakınlığımdan sordukları zaman, muhakkak ben onlara yakınım. Ben hususi bir şekilde onların kalplerine muhabbetimin sırlarını müjdelerim. Onlara bizzat tecelli ederim. Beni ancak hususi kullarım görebilir.⁶⁵⁷ Özetle Baklî, ayette geçen "Allah'ın kullarına

⁶⁴⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/241.

⁶⁴⁹ Yunus 10/108.

⁶⁵⁰ Süleyman Ateş, "Kurb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 22/432.

⁶⁵¹ el-Bakara 2/186.

⁶⁵² el-Bakara 2/214; el-A'râf 7/56.

⁶⁵³ Hûd 11/61, 64.

⁶⁵⁴ es-Sebe 34/50.

⁶⁵⁵ Kâf 50/16.

⁶⁵⁶ el-Bakara 2/186.

⁶⁵⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/76.

yakın olmasını", Allah'ın muhabbet ehlinin kalplerine, muhabbetinin sırlarını müjdelemesi ve onlara bizzat tecelli etmesi şeklinde yorumlayarak müteşâbih lafızlardan olan "*kurb*" lafzını işârî anlamlar vererek açıklamıştır.

Yine konuyla ilgili olarak "*Biz ona şah damarından daha yakınız*"⁶⁵⁸ meâlindeki ayetin te'vilinde Baklî, öncelikle "*Nefsini bilen rabbini bilir*"⁶⁵⁹ sözünü naklettikten sonra şu açıklamalarda bulunmuştur. Bilinmelidir ki fiil sıfatla, sıfat da zât ile kâimdir. Ancak burada hulûl söz konusu değildir. Çünkü Allah zât ve sıfatlarıyla mahlûkatında mahal teşkil etmekten münezzehtir. Bu ayet, Allah ile âşıklar arasında şifredir. Vâsîtî bu ayet hakkında şöyle söyledi: Biz kulumuza daha yakın ve daha lâyıkız. Biz onunla ayrılıktan sonra bir araya geldik. Yokken ona hayat verdik. Ona ruh üfledik. Yine denildi ki kul Rabbi sebebiyle kendini ve ruhunu tanır. Bunların tamamı Allah'ın sıfatlarını mahlukâtına tâkâtı ölçüsünde izhâr etmesidir. Hakikat ise kul bunları işitmeye dayanamaz.⁶⁶⁰

Yukarıda yapılan izahatlardan anlaşıldığı üzere Baklî, "*kurb*" kelimesinin Allah'a isnat edildiği ayetlerde, hulûl söz konusu olmaksızın Allah'ın muhabbet ehlinin kalplerine özel şekilde muhabbetini bırakması, onlara bizzat tecelli etmesi ve bu hâlin Allah ile âşıklar arasında keyfiyetinin gizli olması gibi işârî anlamlar vererek te'vil ettiği görülmüştür.

3.2.5.4. Likâ (kavuşmak)

Likâ "sözlükte karşılaşmak, görüşmek, kavuşmak" anlamına gelir.⁶⁶¹ Kur'ân'ı Kerîm'de bu lafız, "*Allah'a kavuşma*"⁶⁶² ve "*Rabbine kavuşma*"⁶⁶³ şeklinde ifade edilir.

Baklî, ilgili ayetlerde geçen "*Likâ*" kavramını tefsirinde şöyle te'vil etmiştir:

"*Her işi yerli yerinde O yürütür (idare) eder, ayetleri o açıklar. Tâ ki Rabbinize kavuşacağınızı iyice bilirsiniz.*"⁶⁶⁴ Baklî bu ayeti "Onlar şu nur ile Allah'ın sırlarını

⁶⁵⁸ Kâf 50/16.

⁶⁵⁹ Ebu Said el-Harraz (ö. 892)'a ait olan bu söz, farklı sebeplerle Hz. Peygamber'in sözüymüş gibi algılanıp meşhur olmuştur. Süleyman Uludağ, "Ma'rifet-i Nefs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/57.

⁶⁶⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/334-335.

⁶⁶¹ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 453; Salahattin Polat, "Likâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/189.

⁶⁶² el-En'âm 6/31; Yunus 10/45; el-Ankebût 29/5.

⁶⁶³ er-Ra'd 13/2; el-Kehf 17/110; el-Furkân 25/75; er-Rûm 30/8; es-Secde 32/10.

⁶⁶⁴ er-Ra'd 13/2.

görürler ve kalpleriyle Allah'ın bütün mülkünü müşahede ederler⁶⁶⁵ şeklinde te'vil ederek ayette zikri geçen "Allah'a kavuşmak" ifadesiyle, kalpleriyle O'nun bütün mülkünü müşahede etmek anlamını murat etmiştir.

Konuyla ilgili diğer bir ayet "*Artık kim Rabbine kavuşmayı ümit (ve arzu) ediyorsa güzel amel işlesin ve Rabbine ibadette (hiçbir kimseye ve hiçbir şeyi) ortak tutmasın*"⁶⁶⁶ ayetidir. Baklî bu ayeti "Kim ki Allah'ı bizzat müşahede eden kullarından olmak istiyorsa, yine kim ki Allah'a kavuşmayı ve O'na yakın olmayı ümit ediyorsa, o zaman gizli ve açıkta yaptığı bütün amellerini nefsinin beyenisinden uzak tutsun"⁶⁶⁷ şeklinde te'vil etmiştir.

Yine konuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: "*İşte (bütün) onlardır ki zorluklara katlanıp dayanmaları sebebiyle cennetin en yüksek dereceleri ile mükâfatlandırılacaklar, orada sağlık ve selâm ile karşılanacaklardır.*"⁶⁶⁸ Onlar sabretmeleri sebebiyle Allah'ın cemâlini seyretme mükâfâtına nâil olurlar da Allah'ın selam ve tahiiyesini işitirler. Bu ikisi arasındaki fark şöyledir. Selam: uzunca bir ayrılıktan sonra âriflerin Allah'a kavuşmalarını ifade eder. Tahiiye: Allah'ın kullarının ruh ve cesetlerine tecelli edip, onları sonsuz bir hayat ile diriltmesidir.⁶⁶⁹

Son olarak Ankebût sûresinde "*Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphe yok ki Allah'ın tayin ettiği (o) vakit her hâlde gelecektir. O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir*"⁶⁷⁰ meâlindeki ayetin te'vilinde Baklî, "Kim ki aşk denizine dalarsa, Allah'ın cemâl ve celâline kavuşması elbette yakındır. O hiç bir perde olmaksızın Allah'ı görür ve Allah'ın seçkin kullarının sırlarına mazhar olur"⁶⁷¹ şeklinde yorumlamıştır. Baklî'nin bu açıklamalarından ayette geçen "*Allah'a kavuşmak*" ifadesini, âşıkların O'nun cemâl ve celâline kavuşacakları ve perdesiz olarak O'nu görecekleri şeklinde te'vil ettiği anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle "*likâ*" lafzının Allah'a izafe edildiği ayetlerle ilgili olarak Baklî'nin yaptığı açıklamalardan, onların Allah'ın nuru ile O'nun bütün sırlarını

⁶⁶⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/217.

⁶⁶⁶ el-Kehf 17/110.

⁶⁶⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/448.

⁶⁶⁸ el-Furkân 25/75

⁶⁶⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/41.

⁶⁷⁰ el-Ankebût 29/5.

⁶⁷¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/100.

görmesi ve bütün mülkünü müşahede etmesi, yine perdesiz olarak Allah'ı bizzat müşahede etmeleri ve O'nun cemâl ve celâline kavuşmaları şeklinde anlaşılabilir.

3.2.5.5. Maiyyet (Birliktelik)

Kur'an'da bazı ayetlerde⁶⁷² Allah'a nispet edilen maiyyet (birliktelik) kelimesi, Allah'ın mümin kullarıyla beraber olduğunu ifade eden müteşâbih sıfatlardandır.

Baklî bu ayetlerde geçen "*maiyyet*" lafzını şöyle te'vil etmiştir:

Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Korkma! Muhakkak ki Allah bizimle beraberdir.*"⁶⁷³ Baklî bu ayeti, "Allah'ın kendisi ile beraber olduğu kişiye üzülme yakınmaz. Muhakkak ki Allah mekândan münezzehtir. Ancak bu hitap aşk erbâbının nâil olduğu sırlara işaretir"⁶⁷⁴ şeklinde te'vil ederek bu lafzıda hakiki anlamında değil, işârî bir üslupla mecâzî anlamda yorumladığı görülmüştür.

Yine Baklî, "*Muhakkak Allah muhsinler ile beraberdir*"⁶⁷⁵ ayetini te'vil ederken, bu mükâfata nail olmak için asıl cihadın: kulun yerde ve gökte Allah'tan başka her şeyden kendisini uzak tutması⁶⁷⁶ gerektiğini ifade etmiştir.

Yine konuyla ilgili diğer bir ayet: "*O sizinle beraberdir.*"⁶⁷⁷ Bu ayet, âşık ve ârifler için bazı makamlar olduğuna işaret eder. Yine bu ayet, Allah'ın özel kullarının O'nun zâtını müşahede edeceklerine delâlet eder. Bu ayetin te'vilini ancak âşıklar anlayabilir. Bu ayet âşıklar için müjde bildirir.⁶⁷⁸

Özetle Baklî, müteşâbih sıfatlardan kabul edilen "*maiyyet*" lafzını, Allah'ın husûsi kullarının O'nun zâtını müşahede edeceklerine delâlet ettiğini ve aynı zamanda bu lafzın aşk erbâbının nail olacakları sırlara işaret ettiğini işârî bir dille beyan etmiştir.

3.2.5.6. İstihyâ (Utanmak)

Sözlükte "utanma, çekinme, tevbe, vazgeçiş" vb. anlamlara gelen hayâ kelimesi, ahlak terimi olarak "insanın kötülüklerden kendini sakınması ve onları terk

⁶⁷² el-Enfâl 8/66; et-Tevbe 9/36, 123; el-Ankebût 29/69; et-Tevbe 9/40; el-Hadîd 57/4.

⁶⁷³ et-Tevbe 9/40.

⁶⁷⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/17.

⁶⁷⁵ el-Ankebût 29/69.

⁶⁷⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/109.

⁶⁷⁷ el-Hadîd 57/4.

⁶⁷⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/394.

etmesi"⁶⁷⁹ diğerk bir ifade ile "kınanma endişesiyle kurallara aykırı davranmaktan kaçınma ve bunu sağlayan duygu için kullanılan ahlâk terimidir."⁶⁸⁰

Hayâ kelimesinin türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de üç ayette geçmektedir. Birincisi: Hz. Şuayb'ın kızının Hz. Musa ile utanarak konuştuğunu bildiren ayettir.⁶⁸¹ İkincisi: Hz. Peygamberi, sahabeden bazılarının uygunsuz bir vakitte rahatsız edip, Rasulullah'ın bu durumdan rahatsız olup bu rahatsızlığını hayâsından dolayı ifade edemeyip, Hz. Allah'ın gerçeği bildirmekten hayâ etmeyeceği bildirilen ayettir.⁶⁸² Üçüncüsü ise müşriklerin Kur'an'da arı, karınca, sinek gibi küçük canlıların misal olarak zikredilmesinin fesâhata uygun olmadığını söylemelerine karşı, "*Muhakkak Allah, gerçeği açıklamak için sivrisineği ve onunda ötesinde bir varlığı misal getirmekten hayâ duymaz*"⁶⁸³ meâlindeki ayettir.⁶⁸⁴

Söz konusu ayetlerden birincisi hariç diğerklerinde, mahlûkâta mahsus bir özellik olan utanma duygusu Hz. Allah'a izafe edilmiştir. Fakat *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsirde ilgili ayetler incelendiğinde müfessirin, "*istihyâ*" lafzıyla ilgili herhangi bir açıklama yapmadığı görülmüştür.

3.2.5.7. İstihzâ (Alay Etmek)

Sözlükte eğlenmek, alay etmek, hafife almak, şeref ve haysiyetini kırmak⁶⁸⁵ gibi anlamlara gelen İstihzâ kelimesi: "Başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek manasında kullanılır."⁶⁸⁶

Kur'an'da on bir ayette "*hüzüv*" kelimesi, yirmi üç ayette ise "*istihzâ*" mastarından türemiş fiil ve isimler geçmekte, fakat sadece bir ayette "*istihzâ*" kelimesi, Allah'a isnat edilerek zikredilmektedir. Şöyle ki: "*Allah da kendileriyle alay eder ve*

⁶⁷⁹ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 324.

⁶⁸⁰ Mustafa Çağrııcı, "Hayâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/554.

⁶⁸¹ el-Kasas 28/25.

⁶⁸² el-Ahzab 33/53.

⁶⁸³ el-Bakara 2/26.

⁶⁸⁴ Çağrııcı, "Hayâ", 16/554.

⁶⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 183; İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 542; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, ts., 1/1022.

⁶⁸⁶ Mustafa Çağrııcı, "İstihzâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/347.

onları taşkınlıkları içerisinde bırakır."⁶⁸⁷ Baklî bu ayette geçen "istihzâ" fiiline "terake" ve "hedâ" anlamları vererek "Allah onları oldukları hâl üzere bırakır ve onlara hidâyet etmez. İşledikleri fiillerin çirkinliğini kendi gözlerinde onlara güzel gösterir"⁶⁸⁸ şeklinde açıklayarak, söz konusu lafzı hakiki anlamının dışında te'vil ettiği anlaşılmaktadır.

3.2.5.8. Mekr (Tuzak Kurmak)

Mekr lafzı sözlükte: "Aldatmak, hile yapmak sûretiyle birini amacına ulaşmasını engellemek veya bir kimseyi hile ile maksadından döndürmek, kâfirlerin hilelerine hile ile karşılık vermek"⁶⁸⁹ anlamlarına gelir. Bu lafızda, tedbirli davranmak ve plan yapmak anlamı da vardır. Fakat genelde kötü işler gizli yapıldığından dolayı bu fiil, tuzak kurma ve kötü iş düzenleme manalarında kullanılmaktadır.⁶⁹⁰

Mekr kelimesi, Kur'an'da altı ayette⁶⁹¹ Allah'a isnat edilerek zikredilmekte ve genel olarak, tuzak kuranların cezalandırılacakları, tuzaklarının boşa çıkarılacağı⁶⁹² anlamlarında kullanılmaktadır. Çünkü bu fiil insanların nazarında çirkin sayıldığından, hakiki anlamıyla Allah'a isnat etmek caiz değildir.⁶⁹³

Bu çalışmada Baklî'nin "mekr" fiilinin Allah'a isnat edildiği ayetlere yaptığı yorumlar, Kur'an'daki sırasına göre ele alınmıştır. Şöyle ki:

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurdu: "(Yahudiler gizli) hileye saptılar. Allah da onların o hilekârlıklarına mukabele etti. Allah, bütün hilekârlıkları hakkıyla bilendir."⁶⁹⁴ Söz konusu ayet hakkında Baklî, Muhammed b. Ali'den şu nakilde bulunmuştur. Onlar kendi nefislerine tuzak kurdular. Allah'ın onlara kurduğu tuzak kendilerine güzel gözükte. Hakikatte tuzak kuran Allah'tır. Çünkü Fâtır sûresinde şöyle buyrulmaktadır: "Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi? Allah dilediğini sapıklığa yöneltir, dilediğini doğru yola iletir."⁶⁹⁵ Hakikat ehlerinden birisine, Allah'ın mekr ile meşgul

⁶⁸⁷ el-Bakara 2/15; Çağrı, "İstihzâ", 23/347.

⁶⁸⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/30-31.

⁶⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 217.

⁶⁹⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I/108.

⁶⁹¹ Âl-i İmrân 3/54; el-A'râf 7/99; el-Enfâl 8/30; Yunus 10/21; er-Ra'd 13/42; İbrahim 14/46.

⁶⁹² İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 1007.

⁶⁹³ Neseî, *Medârik*, I, 159-160.

⁶⁹⁴ Âl-i İmrân 3/54.

⁶⁹⁵ el-Fâtır 35/8.

olması münâsîp olur mu? şeklinde sorulduğunda, O'da cevaben, Allah'ın böyle bir şey yapmasında kusur yoktur diye cevap vermiştir.⁶⁹⁶

Yine Baklî, A'râf sûresinde geçen "*Onlar artık Allah'ın kendilerini ihmal ettiğinden mi emin oldular? Fakat büyük zararı göze alanlar güruhundan başkası Allah'ın imhâlinden (azabını tehir etmesinden) emin olmaz*"⁶⁹⁷ meâlindeki ayeti te'vil ederken Sehl et-Tüsterî'nin bu ayet hakkında şöyle dediği nakleder: "*Mekr*" Allah'ın ilmi ezelfisi ile tedbiridir. Kişinin "*mekre*" imanı lazımdır.⁶⁹⁸ Hüseyin b. Mansûr el-Haccâc dedi ki: "*Mekr*" (Allah'ın azabı) den emin olmayan kimse o mekr içinde boğulan kişidir. Fakat ehli yakaza (uyanık olanlar) ise her ahvalde Allah'ın mekrinden korkanlardır.⁶⁹⁹

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de "*Hani bir zaman o kâfir olanlar seni tutup bağlamaları, ya da seni öldürmeleri yahut seni (yurdundan zorla) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar bu tuzağı kurarlarken Allah da onun karşılığını yapıyordu. Allah tuzak kuranlara mukâbele edenlerin en hayırlısıdır*"⁷⁰⁰ buyurulmaktadır. Baklî, bu ayetin te'vilinde Ebû Bekr eş-Şiblî'den (öl. 334/946) nakilde bulunarak "*mekrin*" bâtınî nimetlerde; isdtidrâcın⁷⁰¹ ise zâhirî nimetlerde olduğunu ifade etmiştir. Yine bazı âlimler iki çeşit mekrden bahseder. Biri hîle olan mekr, diğeri ise tuzak olan mekrdir.⁷⁰²

Konuyla ilgili diğerk bir örnek "*Onlardan evvelki (ümme) lerde (peygamberlerine) tuzaklar kurmuştu. Fazat bütün tuzakların cezası Allah'a aittir. Herkesin ne kazanacağını o bilir*"⁷⁰³ ayetidir. Allah'ın mürid kullarına mekri: onları ibadet ve taat ile tezyin etmesidir ve onları bununla mesrûr kılmasıdır. Muhibbîne olan mekri: onların Allah katında nail oldukları rahat içerisinde teskin olmalarıdır. Onları bununla lezzetlendirmesidir. Böylelikle onlar Allah'ın cemâlini seyretmekten dolayı mahcup olurlar. Ârif kullarına olan mekri ise: her şeye kavuştuklarını zannedinceye

⁶⁹⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/151.

⁶⁹⁷ el-A'râf 7/99.

⁶⁹⁸ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 149.

⁶⁹⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/450.

⁷⁰⁰ el-Enfâl 8/30.

⁷⁰¹ İstidrâc: Bir kimseyi bir şeye adım adım, derece derece yaklaştırma, onu kurduğu tuzağa düşürme. Belâgat ilminde reddedilmez mantık dokusu içerisinde aklını çelerek muhatabın bir fikri kabul etmesini sağlayan söz ve üslup. Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 132.

⁷⁰² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/525.

⁷⁰³ er-Ra'd 13/42.

kadar onları muvaffak kılmasıdır. Muvahhidîne olan mekri ise: onları bekâ denizine daldırmasıdır.⁷⁰⁴

Baklî'nin yukarıda zikredilen yorumlarına bakıldığında mekr lafzını Allah'a isnat edilen ayetlerde Muhammed b. Ali, Tüsterî, Hallâc-ı Mansûr ve Şiblî gibi âlimlerin görüşlerinden de istifade ederek bu lafza Allah'ın azâbı, hile, tuzak ve ilmi ezeli ile tedbiri gibi anlamlar verdiğini anlaşılmaktadır.

3.2.5.9. Rızâ

Rızâ kelimesi sözlükte: hoşnut olmak, râzı ve memnun olmak, tasvip etmek, beğenmek gibi anlamlara gelir.⁷⁰⁵ Dîni ve tasavvufi bir terim olarak ise "dîni hükümlere uyan kuldan Allah'ın hoşnut olması ve Allah'ın takdirinden de kulun hoşnut olması" anlamına gelir. Birçok ayet ve hadiste bu kavram üzerine önemle durulmuş, müminler Allah'ın rızâsını kazanmaya teşvik edilmiş, bu mertebeye erişmenin en büyük mutluluk olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰⁶

Konuyla ilgili örnekler aşağıda açıklanmıştır:

Baklî örneğin "*Allah kendilerinden râzı olmuştur, kendileri de O'ndan râzı olmuşlardır ve işte bu, en büyük kurtuluş ve saadettir*"⁷⁰⁷ ayetinde geçen Allah'ın râzı oluşunu, "Onlar fenâ fillah"⁷⁰⁸ olup, Allah'ın kühünü idrakten sonra, onları şaşkın hâlde bulursun. Onlar da, Allah'ın hitâbının yumuşaklığı ve cemâlini seyretmenin lezzetinden dolayı, Allah'tan râzı olurlar"⁷⁰⁹ şeklinde yorumlayarak Allah'ın rızâsını cemâli ilâhî olarak te'vil ettiği anlaşılmıştır.

Konuyla ilgili diğer bir ayette Fecr sûresinde geçmektedir. "*Ey itminâna ermiş ruh! Dön Rabbine, sen O'ndan râzı O senden râzı olarak.*"⁷¹⁰ Müellif burada şu izahatta bulunmuştur: Onlar Rablerinden râzı, Allah'ta ezelde tayin ettiği vasıflar sebebiyle o kullarından râzıdır (hoşnuttur). Kâsım bu ayet hakkında şöyle dedi: Ey

⁷⁰⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/249-250.

⁷⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 323; İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 197; Halil İbrahim Bulut, "Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/56.

⁷⁰⁶ Bulut, "Rızâ", 35/56.

⁷⁰⁷ el-Mâide 5/119.

⁷⁰⁸ Fenâ fillah: Kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşması anlamında bir tasavvuf terimidir. Mustafa Kara, "Fenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/333.

⁷⁰⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/343.

⁷¹⁰ el-Fecr 89/27-28.

Hakk'a muttasıl olan nefis, mutmain ol ve senin için takdir olunan şeylere râzı ol. Büyük zînetler ile seni süsleyen Rabbine dön.⁷¹¹

"Onların Rableri nezdinde mükâfatı, altlarından ırmaklar akan Adn cennetleridir. (Hepsi de) içlerinde ebedî, daimî kalıcıdırlar. Allah bunlardan râzı olmuştur, bunlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır. İşte bu (saadet), Rab (in cezalandırmasın)' tan korkanlara mahsustur."⁷¹² Allah ezelde, onları seçmiştir. Onlar Allah'ı görür gibi imam ettiler. O'nu her şeyden üstün tuttular. Bu dereceler, Allah'ın azametini (büyüklüğünü) gören, O'na saygıda kararlı olan ve O'nu bilen kimseler içindir. Rızânın aslı, Allah'ın rızâ sıfatı ile muttasıf olmasıdır.⁷¹³ Vâsıl dedi ki: Rızâ ve gazap, ezelden beri kullar üzerine ceryân eden Allah'ın kadîm (eski) iki sıfatıdır. Rızâ sıfatı, makbul kulları üzerine Allah'ın nuru ile belirir. Gazap sıfatı ise kovduğu kullarına zulmet olarak tecelli eder.⁷¹⁴

Özetle müfessir tefsirinde Allah'ın râzı olmasını, onlar ezelde Allah tarafından seçildiklerinden dolayı dünya yaşantılarında Allah'a iman ve itaatte kusur etmediklerinden dolayı bunun mükâfatı olarak, ahirette Allah'ın cemâlini seyretme lezzetine erişecekleri şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca Allah'ın rızâ sıfatı kulları üzerine nurudur.

3.2.5.10. Gazab

"Gazab" kelimesi sözlükte: "öfkelenmek, kızmak" manalarına gelmektedir.⁷¹⁵ Bu lafız Kur'an'da türevleriyle birlikte yirmi dört ayette geçmekle beraber, bunlardan on dokuz⁷¹⁶ tanesinde Allah'a, kalan beş ayette ise kullara izafe edilmiştir.⁷¹⁷

Demirci ise bu ayetlerden on üç⁷¹⁸ tanesinin Allah'a izafe edildiğini ifade etmektedir.⁷¹⁹

⁷¹¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/506.

⁷¹² el-Beyyine 98/8.

⁷¹³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/520.

⁷¹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/520.

⁷¹⁵ İlyas Üzümlü, "Gazap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/434.

⁷¹⁶ Bu ayetlerden bazıları şunlardır: Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112; Nisâ 4/93; Mâide 5/60; A'râf 7/152; Enfâl 8/16; Nahl 16/106; Tâhâ 20/81-86; Nûr 24/9; Fetih 48/16; Mücâdele 58/14; Mümtehihe 60/13.

⁷¹⁷ Üzümlü, "Gazap", 13/434.

⁷¹⁸ el-Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112; en-Nisâ 4/93; el-Mâide 5/60; el-A'râf 7/152; el-Enfâl 8/16; en-Nahl 16/106; Tâhâ 20/81-86; en-Nûr 24/9; el-Fetih 48/16; el-Mücâdele 58/14; el-Mümtehihe 60/13.

⁷¹⁹ Demirci, *Kur'an'ın Müttesâbihleri Üzerine*, 162.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de "*Şüphe yok ki buzağıya (tanrı diye) tutunanlara Rablerinden bir gazap, dünya hayatında da bir horluk erişecektir. İşte biz (Allah'a karşı) yalan düzenleri böyle cezalandırırız*"⁷²⁰ buyurmaktadır. Baklî söz konusu ayette geçen gazabı ilâhîyi şöyle yorumlamıştır: Onlar hakkı talep yolundan hata ettiler, saptılar. Allah'ı bilmeyen kişilere uydular. Allah onları buzağıya tapmaları sebebiyle içerisinde buldukları şerde ebedi kıldı.⁷²¹

Gazab lafzının geçtiği diğer ayetleri incelediğimizde müellif Baklî'nin ilgili lafızla alakalı herhangi bir izahat yapmadığı tespit edilmiştir.

Ayrıca İlyas Üzüm, "şiddetli öfke, kin" anlamına gelen "*gayz*" kavramının, Kur'ân-ı Kerîm'de geçmekle birlikte, ayet ve hadislerde Allah'a nispet edilmediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Üzüm, İsfahânî'nin bu kelimenin Allah'a izafe edilmesi hâlinde "*intikam*" anlamına geleceğini söyleyerek Şuarâ 55. ayetini zikretmesini de isabetli bulmamıştır.⁷²²

Yine Kur'an da "*öfkelenmek*" ve "*öfke*" anlamında kullanılan saht (suht) kelimesi de üç ayette⁷²³ Allah'a izafe edilmiştir.⁷²⁴ Baklî "*suht*" lafzının geçtiği bu üç ayetten, sadece Mâide sûresi "*Allah'ın kendilerine gazap etmesi onların o azap içerisinde ebedî kalıcı olmalarıdır*"⁷²⁵ meâlindeki ayeti te'vil etmiştir. Şöyle ki: Küffârın birbirleriyle dostluğu, ebedi olarak Allah'ın kendilerine gazap etmesini ve ebedi olarak azaba düşer olmalarını gerektirir. Allah'ın rızâsı, makbul kullarına inâyetidir. Gazabı ise huzurundan kovulanların kendisinden uzak olduğudur.⁷²⁶

Netice itibariyle yukarıda izahları yapılan ayetlere bakıldığında Baklî'nin Allah'ın gazabını: içinde buldukları şerde ebedi kalmak, ebedi azaba düşer olmak ve huzurundan kovulanların kendisinden uzak olması şeklinde te'vil ettiği anlaşılabilir.

3.2.5.11. Değerlendirme

Sonuç olarak yukarıda örneklerle izah etmeye çalıştığımız haberî sıfatlardan Allah'ın fiilleriyle ilgili ayetlerde müteşâbih addedilen istivâ (kaplamak), nuzûl

⁷²⁰ el-A'râf 7/152.

⁷²¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/478.

⁷²² Üzüm, "Gazap", 13/435.

⁷²³ Âl-i İmrân 3/162; el-Mâide 5/80; Muhammed 47/28.

⁷²⁴ Üzüm, "Gazap", 13/435.

⁷²⁵ el-Mâide 5780.

⁷²⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/325.

(inmek), ityan-mecî (gelmek-geliş), kurb (yakın olmak), likâ (kavuşmak), maiyyet (birliktelik), istihyâ (utanmak), istihzâ (alay etmek), mekr (tuzak kurmak), gazab (öfke) ve rızâ gibi lafızlara Baklî'nin, yukarıda olduğu gibi teccim ve teşbihe düşmeden mecâzî anlamlar vererek işârî bir üslupla te'vil etme yönüne gittiği görülmüştür. Şöyle ki: Baklî Allah'ın arşa "*istivâ*" etmesini, Hz. Allah'ın mümin kulunun kalbine tecelli etmesi, Allah'ın azametinin arşı kaplaması, kalp arşı üzerine nuruyla tecelli etmesi ve Allah'ın emrinin her şeyi kaplaması anlamlarında tefsir etmiştir. Yine *istivân* süslemek anlamına gelip, Allah'ın arzı kudretinin nuru ile mümin kulları için süslediği gibi semâyı da ârif kulları için izzet suyu ile süslediğini söyler. "*İtyân*" fiilinin Allah'a izafe edildiği ayetleri ise Allah'ın zât ve sıfatlarıyla ârif, velî ve gayret ehli olan kullarına keyfiyeti bilinmeyen şekilde tecelli etmesi ve onları hoşnut etmesi anlamlarına te'vil etmiştir. "*Mecî*" lafzını, Allah'ın emrinin gelmesi, kazânın gerçekleşmesi, burhânının gelmesi ve Allah'ın kullarının sırlarına vâkif olması şeklinde te'vil etmiştir. "*Kurb*" lafzını, Allah'ın muhabbet ehlinin kalplerine özel şekilde muhabbetini bırakması olarak te'vil etmiş ve bu hâlin Allah ile âşıklar arasında şifre olduğunu beyan etmiştir. "*Likâ*" lafzının Allah'a izafe edildiği ayetleri ise onların Allah'ın nuru ile O'nun bütün sırlarını görmesi ve Allah'ı ve bütün mülkünü müşahede etmeleri ve O'nun cemâl ve celâline kavuşmaları şeklinde te'vil etmiştir. "*Maiyyet*" lafzını, Allah'ın husûsi kullarının O'nun zatını müşahede edeceklerine delalet ettiğini ve aynı zamanda bu lafzın aşk erbabının nail olacakları sırlara işaret ettiğini beyan etmiştir. Yine Baklî "*istihzâ*" lafzını, Allah'ın onları oldukları hâl üzere bırakması, onlara hidayet etmemesi ve işledikleri fiillerin çirkinliğini kendi gözlerinde onlara güzel göstermesi şeklinde te'vil etmiştir. "*Mekr*" lafzını ise Allah'ın azabı, hile, tuzak ve Allah'ın ilmi ezeli ile tedbiri anlamlarında kullanmıştır. Allah'ın "*gazabını*", içinde buldukları şerde ebedi kalmak ve ebedi azaba düşer olmak şeklinde te'vil etmiştir. Allah'ın "*rızâsını*" ise Cemâli İlâhî'yi müşahede etmek şeklinde yorumlamıştır.

3.2.6. Semâvî Âlemlere Dair Ayetlerin Yorumu

3.2.6.1. Yedi Kat Semâvât

Sözlükte "yükseklik" anlamına gelen semâ kelimesi, sümûv kökünden türemiş olup çoğulu semâvattır. Bu kelime "gök, bulut, yüksekte olan her şey, evin tavanı, yağmur, atın sırtı" gibi manalara gelmekle birlikte daha çok, "gökyüzü" anlamında

kullanılır. Semâ kelimesi bazen müzekker,⁷²⁷ bazen müennes,⁷²⁸ bazen de müfred (tekil)⁷²⁹ ve cemî (çoğul)⁷³⁰ şeklinde farklı kalıplarda kullanılmıştır.⁷³¹

Kur'ân-ı Kerîm'de yüz yirmi yerde müfred, yüz doksan yerde cemî kalıbında geçen semâ kelimesi, genelde mâhiyeti tam olarak bilinemeyen gayb âlemine ilişkin fizik ötesi bir âlem olarak anlatılır. Bu anlamda semalardan sonra Kürsi ve Arş gibi melekût âleminin diğer varlıkları gelir. Hadislerde de yedi kat olarak geçen semâvâtın katları arasındaki mesafenin beş yüz yıl olduğu ifade edilmiştir.⁷³²

Birçok ayette Allah'ın semâları yedi kat olarak yarattığı haber verilmektedir. Aşağıda konuyla ilgili örneklere yer verilmiştir.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurur: "*Yerde ne varsa hepsini sizin (faydanız) için yaratan sonra (iradesi) göğe yönelip de onları yedi gök hâlinde tesviye ve (tanzim) eden (sapasağlam yapan) O'dur.*"⁷³³ Baklî bu ayette istivâ kelimesini tezyin (süslemek) manasında kullanarak, Allah'ın semâya istivâ etmesini şöyle te'vil eder: Allah arzı kudretinin nûru ile müminler için süslediği gibi, semâyıda ârif kulları için izzet suyu ile tezyin etmeyi murat etti.⁷³⁴ Baklî'nin bu açıklamasından "semâ" lafzını hakiki anlamında kullandığı anlaşılmıştır.

Konuyla ilgili diğer bir ayet "*Andolsun biz, sizin üstünüzde yedi yol yarattık*"⁷³⁵ ayetidir. Baklî bu ayeti şöyle yorumlamıştır: Cenâb-ı Hak bu ayet sebebi ile kudretinin alâmetlerinin vasfını ve semâvât ve semâvâttan melekût âlemine giden yollardan yarattıklarında sıfatlarının acâyipliklerini beyan etti. Yine Baklî, bu ayette geçen yedi yolun, Allah'ın yedi sıfatının nurları olarak açıklamaktadır. Bu yollar şunlardır. Akıl yolu: bolluk anında tefekkür etmektir. İlim ve hikmet yolu: eşyanın hakikatini bildiren hikmet yolu ile hitâbı bilmektir. Muâmele yolu: edepli olmak sûretiyle onun sıfat ve tadını elde etmektir. Nefis yolu: şehvî duyguları terk etmek ve ahlaklı olmaktır. Kalp

⁷²⁷ el-Müzzemmil 73/18.

⁷²⁸ el-Fussilet 41/11.

⁷²⁹ el-Fussilet 41/11.

⁷³⁰ el-Bakara 2/29.

⁷³¹ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 516; Erdoğan Baş, "Semâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/453.

⁷³² Tirmizi, Tefsir 57.

⁷³³ el-Bakara 2/29.

⁷³⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/40.

⁷³⁵ el-Mü'miün 23/17.

yolu: kendisinde gayp letâiflerinin derecelerini bilmektir. Sır yolu: mevcut olan nuru ile Allah'a kavuştuğunu bilmektir.⁷³⁶

Arâisü'l-Beyân isimli tefsir incelendiğinde konuyla ilgili olan Fussilet sûresi 12, Mülk sûresi 3 ve Nebe sûresi 12. ayetlerde geçen سبع سموات⁷³⁷ ve سبعاً شداداً⁷³⁸ kelimeleriyle alakalı herhangi bir yorum yapılmadığı görülmüştür.

Özetle Baklî, Bakara sûresi 29. ayette geçen "*yedi gök*" ifadesini "semâyı ârif kulları için izzet suyu ile tezyin etmeyi murat etti" şeklinde te'vil ederek hakiki anlamda; Mü'minûn sûresi 17. ayette geçen سبع طرائق (yedi yol) ifadesini: Akıl, ilim, hikmet, muâmele, nefis, kalp ve sır yolu şeklinde te'vil ederek işârî bir dille açıkladığı anlaşılmaktadır.

3.2.6.2. Beytü'l-Ma'mûr

Mâmur ev veya mâmur mâbed anlamına gelen "*Beytü'l-Ma'mûr*" kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın üzerine yemin ettiği bir mekânın adı olarak والبيت المعمور⁷³⁹ şeklinde Tûr sûresinde geçmektedir. Bu kelimeyle, semâda meleklerle ait bir mâbedin veya yeryüzünde bütün müslümanların kıblesi olan Kâbe'nin kastedildiğine dair görüşlerde mevcuttur.⁷⁴⁰

"*Beytü'l-Ma'mûr*" ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den çeşitli hadisler nakledilmiştir. Bu hadislerle göre Resûlullah'a mi'rac yolculuğunda "*Beytü'l-Ma'mûr*" gösterilmiştir. Şöyle ki: "*Beytü'l-Mâmur*, yedinci kat semâda melekler için inşa edilmiş, bir gelen bir daha gelmemek üzere her gün yetmiş bin meleğin ziyaret edip ibadette bulunduğu bir mâbeddir"⁷⁴¹ "*Beytü'l-Ma'mûr'un*" dördüncü veya altıncı kat semada olduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Hz. Ali'ye Beytü'l-Ma'mûr hakkında sorulan bir soru üzerine, onun diğer adı da "*Durah*" olan, her gün yetmiş bin meleğin ziyaret edip namaz kıldığı ve Kâbe'nin, kutsiyetine benzer bir kutsiyete sahip semâda bulunan bir yer veya mescid olarak tanımladığı rivayet edilmiştir. Tasavvuf erbâbı "*Beytü'l-Ma'mûr'a*", hem zâhirî ve hem de bâtınî anlamlar yüklemiştir. Zâhirî manası:

⁷³⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/555.

⁷³⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/245-438.

⁷³⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/478.

⁷³⁹ et-Tûr 52/4.

⁷⁴⁰ Abdurahman Küçük, "Beytü'l-Ma'mûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/94.

⁷⁴¹ Buhârî, Bed'ü'l-halk 6, Menâkibü'l-Enşâr 42; Müslim, İman 259,264; Nesâî, Salât 1.

yedinci kat semada melekler tarafından mâmur hâle getirilen ve "*Durah*" denilen binadır. Bâtınî manası ise: Hakk'ın tecelli ederek ma'mur eylediği mümin kulunun kalbidir.⁷⁴²

Müfessir Baklî, konuyla ilgili zikri geçen "*Andolsun Tûr'a, neşredilmiş kâğıtlar içinde yazılı kitaba, ma'mur eve*"⁷⁴³ ayetlerini şöyle te'vil etmiştir: Allah bu sûrenin başında kendi zâtına, sıfâtına ve fiillerine yemin etmektedir. Şöyle ki: والطور (vet-Tûr) lafzıyla, Allah'ın kadîm zâtı veya Hz. Peygamber'in kalbi kastedilir. وكتاب مستور (ve kitâbim mestûr) ayeti, Allah'ın kadîm sıfatı ve vahyettiği kitabının rumuzu yani Kur'ân-ı Kerîm'dir. في رق منشور (fi rakkım menşûr) ayeti ise Allah'ın latîf fiilleri ve vahiy nurları ile işlenmiş sırlarıdır. Hz. Peygamberden hariç diğer enbiyâ ve evliyânın kalplerini ise "*Beytü'l-Ma'mûr*" olarak isimlendirdi. O, Beytü'l-Ma'mûru kurbet, müşahede, ilim, hikmet, marifet, vecd, hâl ve mükâşefe nurlarıyla doldurdu. Yine bu والبيت المعمور (vel beytil ma'mûr) ayeti ile Allah Teâlâ'nın Muhammed (a.s.)'in sûretini ve ruhundan kendisine üfleyip kudretiyle yoktan var ettiği Hz. Âdem'in sûretini murat etmesi de mümkündür.⁷⁴⁴

Özetle müfessir, والبيت المعمور⁷⁴⁵ ayetini işârî bir tarzda te'vil ederek bu lafızla Hz. Peygamber'den hâriç diğer enbiyâ ve evliyânın kalplerinin murat edilebileceğini; yine bu lafız ile Yüce Allah'ın Hz. Peygamber (a.s.)'in sûreti ile rûhundan kendisine üfleyip kudretiyle yoktan var ettiği Hz. Âdem'in sûretinin murat edilebileceğini ifade etmiştir.

3.2.6.3. Arş

Sözlükte "yükseklik, yüksek yer ve yüksek şey" anlamına gelir. Yine "tavan, ev, çadır, ayağın parmaklara doğru uzanan tümsek kısmı" gibi anlamlara da gelir. Ayrıca mecâzi olarak da "hükümrânlık, şan, şeref ve taht" anlamlarında kullanılmıştır.⁷⁴⁶

⁷⁴² Küçük, "Beytü'l-Ma'mûr", 6/95.

⁷⁴³ et-Tûr 52/1-4.

⁷⁴⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/350.

⁷⁴⁵ et-Tûr 52/4.

⁷⁴⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Arş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/406.

"Arş" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de biri Hz. Yusuf ve Sebe Melikesi Belkıs'ın tahtı anlamında⁷⁴⁷ diğeri ise Allah'a nisbet edilmiş olarak iki farklı şekilde kullanılmıştır. Bu lafzın dolaylı veya doğrudan olarak Allah'a nispet edildiği ayet sayısı on sekizdir. Bu ayetler incelendiğinde Kur'ân-ı Kerîm'de "علي العرش" "arşın üzerinde"⁷⁴⁸ "رب العرش" "rabbin arşı"⁷⁴⁹ "ذوالعرش" "arşın sahibi"⁷⁵⁰ gibi farklı terkiplerle Arş lafzının zikredildiği görülmektedir. Göklerin ve yerin yaratılışından bahseden bir ayette ise meâlen Allah'ın arşının su yüzünde olduğu bildirilir.⁷⁵¹ Bütün bunların yanında bazı ayetlerde arşın "büyük, değerli ve şerefli olduğu,"⁷⁵² "melekler tarafından taşındığı"⁷⁵³ belirtilir. Ayrıca bir görüşe göre Tûr sûresi 5. ayette geçen "yükseltilmiş tavan"⁷⁵⁴ tabiriyle arş kastedilir.⁷⁵⁵

Arş lafzıyla ilgili olarak genel bilgiler verildikten sonra Bakî'nin, ilgili ayetlere yaptığı yorumlar aşağıda Kur'an'daki sırasına göre ele alınmıştır. Bu ayetlerden bazıları⁷⁵⁶ yukarıda "istivâ" başlığı altında açıklandı. Bu sebeple burada Allah'ın arş üzerine istivâ etmesinden bahseden ayetlere tekrar yer verilmemiştir.

"O yüce Arş'ın sahibidir."⁷⁵⁷ Bakî bu ayeti, Allah azamet nurlarını Arş'a giydirmeseydi muhabbetinin azlığından dolayı Arş erirdi şeklinde te'vil etmiştir.⁷⁵⁸

"(Hâlbuki) büyük Arş'ın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur."⁷⁵⁹ Bu ayet aynı zamanda Kelime-i Tevhit'tir ve Hüdhdüd kuşunun zikridir.⁷⁶⁰

"Göklerin ve yerin Rabbi, Arş'ın da Rabbi olan Allah onların vasıflandırmalarından münezzehtir."⁷⁶¹ Cenâb-ı Allah bu ayetiyle kendi zâtını,

⁷⁴⁷ Yusuf 12/100; en-Neml 27/23, 38, 41, 42.

⁷⁴⁸ el-A'râf 7/54; Yunus 10/3; Yusuf 12/100; er-Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

⁷⁴⁹ et-Tevbe 9/129; el-Enbiyâ 21/22; el-Mü'minûn 32/86, 116; en-Neml 27/26; ez-Zuhruf 43/82.

⁷⁵⁰ el-İsrâ 17/42; el-Mü'min 40/15.

⁷⁵¹ Hûd 11/7.

⁷⁵² et-Tevbe 9/129; el-Mü'minûn 23/116.

⁷⁵³ ez-Zümer 39/75; el-Mü'min 40/7; el-Hâkka 69/17.

⁷⁵⁴ et-Tûr 52/5.

⁷⁵⁵ Yavuz, "Arş", 3/406-407.

⁷⁵⁶ el-A'râf 7/54; Yunus 10/3; er-Râd 13/2; Tâhâ 20/5.

⁷⁵⁷ et-Tevbe 9/129.

⁷⁵⁸ Bakî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 2/61.

⁷⁵⁹ en-Neml 27/26.

⁷⁶⁰ Bakî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/65.

⁷⁶¹ ez-Zuhruf 43/82.

muvaahhidûn ve âriflerin kendisiyle vasıflandırdığı şeylerden uzak olduğunu bildirmiştir.⁷⁶²

"Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar, Rablerini hamd ile tesbih ederler."⁷⁶³ Allah'ın azameti ve kudreti ile o melekler, Arş denilen en büyük hazineyi taşırlar.⁷⁶⁴

"Arş'ın sahibi Allah"⁷⁶⁵ ayetinin izahında müfessir Baklî Arş'ı şöyle tarif etmiştir. "العرش: الذي يحيد بجميع الكائنات وهو اقل من خردلة في جلال عزة كبرياءه". O Arş ki: kâinâtın tamamını kaplar. O, Allah'ın azametinin yanında hardal tanesinden daha küçüktür. Allah'ın Arş'a istivâsının sırrının cevâbı bu ayetteki "ذوالعرش" lafzında gizlidir.⁷⁶⁶

Baklî'nin yukarıda zikredilen açıklamalarına bakıldığında A'râf sûresi 54. ayette geçen "arşa kurulan" ifadesi ile müminin kalbini murat ettiği anlaşılabilir. Çünkü Allah'ın ezeli istivâsının tecelli mahalli kalptir. Yunus sûresi 3. ayette geçen "arş üzerinde hükümran olan" ifadesiyle Allah'ın azamet nurları Arş'ı kapladı manasını murat ettiği; yine Râd sûresi 2. ayette geçen "arş üzerinde hükümran olmuştur" ifadesini, Allah kalp arş'ı üzerine tecelli nurlarıyla kapladı şeklinde te'vil etmiştir. Tâhâ sûresi 5. ayette geçen "Rahman arşa istivâ etti" ayetinin tefsirinde Ebû Ali Fârisi, İbn Atâ ve Kuşeyrî'den de nakillerde bulunarak Allah'ın Arş'ı ifadesi ile O'nun zât ve sıfatlarının ezeli olduğuna işaret etmiştir. Yine Baklî, Mü'min 7. ayetin tefsirinde Arş'ın en büyük hazine olduğu ifade etmiştir. Son olarak Mü'min 15. ayetin tefsirinde müfessir Baklî Arş'ı şöyle tarif eder: O Arş ki, kâinâtın tamamını kaplar. O, Allah'ın azametinin yanında hardal tanesinden daha küçüktür. Allah'ın Arş'a istivâsının sırrının cevâbı bu ayetteki "ذوالعرش" lafzında gizlidir. Netice itibariyle Baklî "Arş" lafzını, yukarıda zikrettiğimiz A'râf 54 ve Ra'd sûresi 2. Ayette hakiki anlamının dışında mecâzî bir anlam yükleyerek müminin kalbi şeklinde te'vil ettiği; bunun yanında Yunus 3, Mü'min 7 ve 15. ayetlerin tefsirinde bu lafzı hakiki anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.

⁷⁶² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/285.

⁷⁶³ el-Mü'min 40/7.

⁷⁶⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/229.

⁷⁶⁵ el-Mü'min 40/15.

⁷⁶⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/230.

3.2.6.4. Kürsî

Sözlükte “üzerine oturlan nesne, taht ve hususi mekân, bir şeyin aslı, üst üste konulmuş veya çeşitli parçalardan oluşturulup üzerinde oturlan sandalye” anlamlarına gelir.⁷⁶⁷ Terim anlamı, naslarda Allah'a izafe edilen ve ilâhî hükümrânlığı belirten mânevî veya nesnel bir varlık olarak tarif edilir. Bu kelime Kur'an'da "*Âyetü'l-Kürsî*" diye meşhur olan ayette Hz. Allah'a,⁷⁶⁸ diğer bir yerde ise Hz. Süleyman'a atfen onun tahtını ifade eder.⁷⁶⁹

Konuyla ilgili "*O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşattı*"⁷⁷⁰ ayetini Baklî şöyle te'vil etmiştir: Allah'ın kürsüsü âriflerin kalbidir. Çünkü âriflerin kalbi semâvât ve arzdan daha geniştir. Çünkü o kalp, ulûhiyet ilimlerinin ve kendisi için hiçbir sınır olmayan ledünnî ilmin⁷⁷¹ mâdenidir. Yine Allah'ın kürsüsü; Melekût Âlemi'dir. O Melekût Âlemi ki âriflerin ruhlarının metâfidir (tavaf ettiği yerdir). Denildi ki: Arş ve Kürs: Allah'ın kudretinin izhârıdır. Çünkü Allah'ın zâtı için bir mekân yoktur.⁷⁷² Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere Baklî, ayette zikri geçen "*Kürsî*" lafzını, işârî anlamlar vererek âriflerin kalbi ve Melekût Âlemi şeklinde te'vil ettiği görülmektedir.

3.2.6.5. Kalem

Sözlükte "kısaltmak, kesmek, yontmak" anlamına gelen kalem lafzı, "yontularak bir miktar kesilmek sûretiyle yazı yazmaya elverişli hâle getirilen araç" için kullanılır. Dîni bir terim olarak "kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilâhî kalem" olarak tarif edilebilir.⁷⁷³

Kalem ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den çeşitli hadisler nakledilmiştir. Bu hadislerden bazıları şöyledir: Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmış ve

⁷⁶⁷ İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 428; Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 177; Yusuf Şevki Yavuz, "Kürsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/572.

⁷⁶⁸ el-Bakara, 2/255.

⁷⁶⁹ es-Sâd, 38/34.

⁷⁷⁰ el-Bakara, 2/255

⁷⁷¹ Gizli hakikatleri konu alan ve bu yolla insanı mânevî kurtuluşa ulaştırdığına inanılan ilimdir. Süleyman Uludağ, "Bâtın İlmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/188.

⁷⁷² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/102.

⁷⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, "Kalem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/243-244.

artık bir daha yazmamak üzere kalem kurumuştur.⁷⁷⁴ Yine Hz. Peygamber mi'rac yolculuğunda kalemin çıkardığı sesleri duyduğunu haber vermiştir.⁷⁷⁵

Bu kelime Kur'an'da iki ayette müfret (tekil),⁷⁷⁶ iki ayette de cemî (çoğul) kalıbında أَقْلَامٌ (aklâm)⁷⁷⁷ olarak geçer. Kalem lafzının zikredildiği ayetlere Baklî'nin yaptığı yorumlara aşağıda yer verilmiştir.

"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa"⁷⁷⁸ mealindeki ayeti müfessir Baklî şöyle te'vil etmiştir: Bilesin ki Allah'ın ezeli ve ebedî kelimeleri için son yoktur. İbn Atâ Allah'ın kelimelerinden maksadın, kitâbının ilmi ve hikmetinin acâipliği olduğunu söylemiştir.⁷⁷⁹

Kalem sûresinin ilk ayetlerini⁷⁸⁰ Baklî şöyle tefsir etmiştir: "Nûn" harfi, Allah'ın sıfatlarına; "Kalem" lafzı ise fiillerine işaret eder. Yine "Nûn" harfi Allah'ın zâtı; "Kalem" ise sıfatlarıdır.⁷⁸¹

"O Rab ki kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti"⁷⁸² Baklî bu ayeti şöyle yorumlamıştır: Allah bâzen fiilleriyle, bâzen sıfatlarının keşfiyle ve bâzende zâtının zuhûr etmesiyle insana bilmediklerini öğretti. Melekût ehline ezeli ilmi hariç diğer ilimleri öğretti. Âdem'e isimleri öğretti. Ezeli isim ve sıfatlarından bilmediklerini insana öğretti.⁷⁸³

Âl-i İmrân sûresi 44. ayette geçen "aklâm" lafzı hakkında Ruzbihân Baklî'nin her hangi bir açıklamada bulunmadığı görülmüştür.⁷⁸⁴

Baklî'nin yukarıda yaptığı açıklamalardan anlaşıldığı üzere Lokmân sûresi 27. ayet ve Alak sûresi 5. ayetlerde zikri geçen "kalem" lafzıyla hakiki manada yazı yazma aracı olan nesneyi murat ettiği; bunun yanında Kalem sûresinde geçen bu lafz ile, Allah'ın fiil ve sıfatlarını murat ederek işârî bir dille te'vil ettiği anlaşılmaktadır.

⁷⁷⁴ Buhârî, Kader 2; Ebû Dâvud, Sünnet 16; Tirmizi, Tefsirü'l-Kur'an 67.

⁷⁷⁵ Buhârî, Salât 1; Müslim, İman 263.

⁷⁷⁶ el-Alâk 96/4; el-Kalem 68/1-4.

⁷⁷⁷ Âl-i İmrân 3/44; Lokmân 31/27.

⁷⁷⁸ Lokmân 31/27.

⁷⁷⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/125.

⁷⁸⁰ Kalem 68/1-2.

⁷⁸¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/443-444.

⁷⁸² el-Alâk 96/4-5.

⁷⁸³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/518.

⁷⁸⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 1/149.

3.2.6.6. Sidretü'l-Müntehâ

Sözlükte "Arabistan kirazı denilen hoş gölgeli nebk ağacı" anlamına gelen "sidre" kelimesiyle, son anlamına gelen "müntehâ" kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşan "Sidretü'l-Müntehâ" lafzı terimsel anlamda "Hz. Peygamber'in Mi'rac gecesi yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç veya makam" şeklinde tarif edilir.⁷⁸⁵

Bu kelime, bir ayette "Sidretü'l-Müntehâ";⁷⁸⁶ bir başka ayette yalnız "sidre"⁷⁸⁷ şeklinde zikredilir. Bunların dışında farklı iki ayette⁷⁸⁸ ise "ağaç" anlamında kullanılmıştır. Ayrıca çeşitli hadis rivâyetlerinde bazen yalnız sidr, bazen de Sidretü'l-Müntehâ terkihiyle kullanılır.⁷⁸⁹

Hz. Allah Kur'an'da "Andolsun ki O, Cebrail'i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında görmüştü"⁷⁹⁰ buyurmaktadır. Baklî bu ayeti şöyle te'vil etmiştir: Bu ayetlerde Hz. Peygamber'in şerefine ve Allah Teâlâ'nın habibine olan muhabbetinin üstünlüğüne işaret vardır. Hz. Allah habibine iltibas makamını⁷⁹¹ bildirmeyi murat etti de olay gerçekleşti. Bu hakikat, nasıl Hz. Musa'ya i'tab (azarlama) ağacının yanında gerçekleşti ise, habibine de kemâli marifetini bildirmek için en sondaki sidre ağacının yanında gerçekleşti.⁷⁹²

Necm sûresinde konuyla ilgili olarak "O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı"⁷⁹³ meâlindeki ayeti Baklî, "çünkü akıl sidreyi kaplayanın hakikatini idrâk edemez. Allah mükevvenatta yer kaplamaktan münezzehtir. Buradaki ağaç Allah'ın zuhûru için bir aynadır. Çünkü O'nun zuhûru çok latiftir" şeklinde tefsir etmiştir.⁷⁹⁴

Özetle Baklî, Necm sûresi 13 ve 14. ayetlerin Hz. Peygamber'in şerefine ve Allah Teâlâ'nın habibine olan muhabbetinin üstünlüğüne işaret ettiğini, yine bu makâmın iltibas makâmı olduğunu ifade ettikten sonra Sidretü'l-Müntehâ'ya en

⁷⁸⁵ Süleyman Uludağ, "Sidretü'l-Müntehâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/151.

⁷⁸⁶ en-Necm 53/14.

⁷⁸⁷ en-Necm 53/16.

⁷⁸⁸ es-Sebe 34/16; el-Vâkıa 56/28.

⁷⁸⁹ Uludağ, "Sidretü'l-Müntehâ", 37/151.

⁷⁹⁰ en-Necm 53/13-14.

⁷⁹¹ Tecelli edenle tecelli mahalli birbiriyle karışıp birleştiğinden bu makama iltibas ve ittihad makamı denilmiştir. Süleyman Uludağ, "Ayna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/261.

⁷⁹² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/360.

⁷⁹³ en-Necm 53/16.

⁷⁹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'an*, 2008, 3/360.

sondaki sidre ağacı manası vermiş, daha sonra sûrenin devamındaki 16. ayette geçen "*sidre*" lafzını ise Allah'ın zuhûru için bir ayna olduğunu ifade ederek işârî anlamda te'vil ettiği görülmüştür.

3.2.6.7. Değerlendirme:

Sonuç olarak, yukarıda örneklerle îzah edilmeye çalışılan gaybî âlemlerden olan semâvî âlemlere dair Kur'an'da geçen Yedi Kat Semâvât, Beytül-Ma'mûr, Arş, Kürs, Kalem, Sidretül-Müntehâ gibi müteşâbihattan kabul edilen lafızlar müfessir tarafından bazısı hakiki manada, bazısıda tasavvufî açıdan değerlendirilerek hakiki manasının dışında mecâzî anlamlar yüklenerek te'vil edilmiştir. Şöyle ki: Baklî, Bakara sûresi 29. ayette geçen "*yedi gök*" ifadesini "semâyı ârif kulları için izzet suyu ile tezyin etmeyi murat etti" şeklinde te'vil ederek hakiki anlamda; Mü'minûn sûresi 17. ayette geçen سبع طرائق (yedi yol) ifadesini: Akıl, ilim, hikmet, muâmele, nefis, kalp ve sır yolu şeklinde te'vil ederek işârî bir dille açıkladığı anlaşılmaktadır. Yine والبيت المعمور ayeti ile Hz. Peygamber'den hariç diğer enbiyâ ve evliyânın kalplerinin mûrat edilebileceğini, yine bu lafız ile Hz. Allah'ın Muhammed aleyhisselamın sûreti ile ruhundan kendisine üfleyip kudretiyle yoktan var ettiği Hz. Âdem'in sûretinin murat edilebileceğini işârî bir tarzda ifade etmiştir. Yine Baklî "*Arş*" lafzını, A'râf 54 ve Ra'd sûresi 2. ayette hakiki anlamının dışında mecâzî bir anlam yükleyerek müminin kalbi şeklinde te'vil etmiş; bunun yanında Yunus 3, Mü'min 7 ve 15. Ayetlerde ise bu lafzı hakiki anlamında kullandığı anlaşılmaktadır. Yine Baklî, "*Kürsî*" lafzını, âriflerin kalbi ve Melekût Âlemi şeklinde te'vil ederek işârî bir üslupla yorumlamıştır. Yine Kalem sûresinin ilk ayetlerinde geçen "*Kalem*" lafzının Allah'ın fiilleri ve sıfatlarına işaret ettiğini ifade etmiştir. Yine Baklî, "Sidretül-Müntehâ" lafzının geçtiği Necm sûresi 14. ayetin Hz. Peygamber'in şerefine ve Hz. Allah'ın habibine olan muhabbetinin üstünlüğüne işaret ettiğini, yine bu makamın iltibas makâmı olduğunu ifade ettikten sonra Sidretül-Müntehâ'ya en sondaki sidre ağacı anlamı vermiş, daha sonra sûrenin devamındaki 16. ayette geçen "*sidre*" lafzını ise Allah'ın zuhûru için bir ayna olduğunu ifade ederek işârî anlamda te'vil ettiği görülmüştür.

SONUÇ

İran'ın Fesâ şehrinde h. 526/527, m. 1132/1133 tarihlerinde doğmuş olabileceği kuvvetle ihtimal olan Baklî, çocuk yaşlarda iken Kur'an'ı ezberlemiş ve daha sonra zamanının meşhur hocalarından tefsir, hadis, fıkıh v.s. ilimleri okumuştur. Seksen küsur süren ömrünün neredeyse tamamını ilme adanmış olan Baklî; tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve özellikle tasavvuf alanında birçok eser kaleme almıştır. Bu eserlerinden birisi, İşârî tefsirlerin ilk ve değerli örneklerinden birisi olma özelliğine sahip olan *Arâisü'l-Beyân* isimli tefsiridir.

Baklî bu eseri, özellikle Sülemî'nin *Hakâiku'l-Kur'ân'ı* ile Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât'*ını esas alarak hazırlamıştır. Bu sebeple bu tefsir “kendinden önce gelen bütün bâtinî tefsir geleneğinin bir meyvesi ve kendinden sonraki tamamen irfânî karakterli tefsirlerinde atası” olma özelliğine sahiptir.

Kur'ân-ı Kerîm'de müteşâbih olarak kabul edilen bazı ayetler vardır ki bunlar lafzındaki kapalılık, benzerlik ve bilinmezlikten dolayı manaları tam anlayamayan ayetlerdir. Hakiki manasını ancak Allah'ın bildiği bu ayetlerin bir kısmı hurûf-ı mukattaa; bir kısmı gaybî konular; bir kısmı Allah'a nispet edilen el, yüz, göz gibi zâtî sıfatlar ile istiva, istihya, mekr gibi fiili sıfatları da içine alan haberî sıfatlar teşkil etmektedir. Bütün bu lafızlar, anlatımda teşbihten kaynaklanan benzerlik ve onun yol açtığı kapalılık ve bilinmezlik sebebiyle müteşâbih kapsamında değerlendirilir.

Eseri merkeze alınarak bu konudaki görüş ve açıklamaları tesbit edilmeye çalıştığımız müfessir Baklî, müteşâbihattan kabul edilen lafızların hakiki manasını sadece Hz. Allah'ın nebî ve velî kulları içerisinde seçtikleriyle, her baktığı şeyde hakkı gören aşk ehlinin anlayabileceğini vurgulamıştır. Taklid ehlinin ise müteşâbihâtın hakikatinden uzak olduğunu, müteşâbihlerin peşine düştükleri takdirde hata yapıp fitneye düşeceklerini, dolayısıyla kendilerinden imanlarının eserinin kaybolacağını ifade etmiştir.

Baklî, mutlak (hakiki) müteşâbihlerden olan hurûf-ı mukattaa ile alakalı olarak Allah'ın bu harfler ile yemin ettiğini ve bu harflerin Allah ile habibi arasında sır olduğunu, bu harflerin anlamını sadece Hz. Allah'ın enbiyâ ve evliyâ kulları içerisinde seçtiği kişiler ile sâdık, ârif ve âşık olan kullarının anlayabileceğini fakat

gerçek muradını ise yalnız Allah Teâlâ'nın bildiğini ifade etmiştir. Yine Baklî, Allah'ın peygamberlerin kıssalarını, eski zamanlarda meydana gelen hadiseleri ve şerîat, hakikat ve esrârından olan bazı şeyleri, habibine bildirmek istediği zaman teheccî harfleriyle bunlara işaret ettiğini ve bu harflerin Kur'an sûrelerinin manalarının rumûzu (şifre) olduğunu vurgulamıştır.

Baklî'nin huruf-ı mukattaalara yaptığı yorumlar ve bu yorumlara ulaşmadaki metoduna bakıldığında öncelikle hurûf-ı mukattaaları te'vil ederken şifreci yaklaşımla harflere anlam yüklediği görülmüştür. Yani bu harflerden her birerinin, bazı lafızların kısaltması olduğuna işaret ederek anlamlar vermiştir. Yine Baklî, bu harflerin Kur'an'ın aslı olduğunu ve bulunduğu sûre içerisinde tefsir edildiklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla Baklî'nin bu harfleri tefsir ederken yaptığı yorumlarına bakıldığında bazen de harflerle devamındaki ayetleri ilişkilendirerek aralarında anlamsal bir bağ kurduğu görülmüştür. Yine özellikle Tüsterî ve Kuşeyrî gibi önceki âlim ve mutasavvıflardan sıklıkla nakilde bulunarak, onların görüşleri doğrultusunda harfleri te'vil ederek onlardan etkilendiği görülmüştür. Son olarak kendisinin meşhur bir sufi, tefsirinde işârî alanda yazılan ilk tefsirlerden olması sebebiyle ve yukarıda verdiğimiz örnekler ışığı altında, Baklî'nin bu harfleri zaman zaman işârî anlamlar vererek te'vil ettiği de tesbit edilmiştir.

Yine haberî sıfatlardan olup Allah'ın zâtı ile ilgili nefis (zât), ruh, nur, ru'yetullah, vechu'llah (Allah'ın yüzü), ayn (göz), yedullah (Allah'ın eli), kabza (avuç), yemin (sağ el), sâk (baldır), cenb (yan-taraf) gibi lafızlarla; Allah'ın fiilleriyle ilgili ayetlerde müteşâbih addedilen istivâ (kaplamak), nuzûl (inmek), ityan-mecî (gelmek-geliş), kurb (yakın olmak), likâ (kavuşmak), maiyyet (birliktelik), istihyâ (utanmak), istihzâ (alay etmek), mekr (tuzak kurmak), gazab (öfke), rahmet, rızâ gibi lafızları da müfessirin teşbih ve tecsime kaçmadan mecâzî anlamlar vererek işârî bir üslupla te'vil etme gayretinde olduğu tesbit edilmiştir.

Yine Semâvî âlemlere dair Kur'an'da geçen Yedi Kat Semâvât, Beytü'l-Ma'mûr, Arş, Kürs, Kalem, Sidretü'l-Müntehâ gibi müteşâbihattan olan lafızlar müfessir tarafından bazısı hakiki anlamda, bazısıda hakiki anlamının dışında mecâzî anlamlar verilerek işârî tarzda te'vil edildiği görülmüştür.

Netice itibariyle bir kısmı hurûf-ı mukattaa, bir kısmı gaybî konular, bir kısmı ise Allah'a nispet edilen zâtî ve fiili sıfatların teşkil ettiği müteşâbih kabul edilen lafızları müfessir Baklî te'vil etmiştir. Bununla beraber bunların gerçek anlamlarını sadece Hz. Allah'ın enbiyâ ve evliyâ kulları içerisinde seçtiği kişiler ile sâdık, ârif ve âşık olan kulların anlayabileceğini, taklid ehlinin ise müteşâbihâtın hakikatinden uzak olduklarını ifade etmiştir.

Ruzbihân Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân* isimli eseri esas alınarak müteşâbih anlayışı ve bu kapsamdaki ayetlere yaptığı yorumların tespiti hedeflenen bu çalışmanın, özellikle tasavvufi bir tefsir olan *Arâisü'l-Beyân*'da müteşâbih ayetlerin nasıl te'vil edildiğini merak edenlere bir nebze de olsa ışık tutacağı ve konuyla ilgili yeni çalışmalara kapı aralayacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Apa, Enver. “‘Müteşabih Ayetler’ Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (01 Ağustos 2002), 151-168.
- Apaydın, H. Yunus. “Kabz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh usûlü*. İstanbul: IFAV, Gözden geçirilmiş ve Bazı ilaveler yapılmış, 10. baskı.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Ateş, Süleyman. “Kurb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/432-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. Yeni Neşriyat Yayınları, 2014.
- Baklı, Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebû Nasr. *Abheru’l-Âşıkîn*. Tahran, 1958.
- Baklı, Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebû Nasr. *Arâisü’l-Beyân fî Hakâiki’l-Kur’an*. ed. Ahmed Ferid Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Darul-Kutubi’l-İlmiye, 2008.
- Baklı, Ebû Muhammed Ruzbihân b. ebû Nasr. *Meşrabü’l-Ervâh*. Beyrut: Darul-Kutubi’l-İlmiye, 2005.
- Baş, Erdoğan. “Semâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bayram, Enver. “Rûzbihan-ı Baklı’nin Arâisü’l-Beyân’ında İbadetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (27 Aralık 2018), 201-219.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü’l-Müfessirin*. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Yemin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Brackelman, Carl. *Geschichte Der Arabischen Litteratur*. Leiden, 1937.
- Bulut, Halil İbrahim. “Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/55-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Câmî, Mevlânâ Abdurrahman. *Nefahâtü’l-Üns Tercümesi*. çev. Lâmî Çelebi. İstanbul, 1289.
- Câmî, Mevlânâ Abdurrahman. *Nefehâtü’l-Üns min Hazarâti’-Kuds*, 927.

- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 26. Basım, 2014.
- Corbin, Henry. *İslâm Felsefesi Tarihi: Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar*. çev. Hüseyin Hâtemî. İstanbul: İletişim yayınları, 1994.
- Çağrııcı, Mustafa. "Hayâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/554-555. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "İstihzâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/347-348. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Demir, Osman. "Zât". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/148-150. TDV Yayınları, 2013.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir tarihi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 19. baskı.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı, 6. baskı.
- Derin, Süleyman. *Abdurrahman Sâmî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsîr-i Fâtiha-i Şerîfe Risâlesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 1993.
- Duman, M. Zeki - Altuntağ, Mustafa. "Hurûf-ı Mukattaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Eren, A. Cüneyt. "Kur'ân-ı Kerîm'de Muhkem ve Müteşâbihin Tespit ve Değerlendirilmesi (Fâtiha Sûresi Örneği)" 8/ (2013), 19.
- Erginli, Zafer (ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Trabzon: Kalem yay, 2006.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub. *el-Kamusu'l-Muhit*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1886.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *İhyâu Ulûmi'd-dîn*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınları, ts.
- Gıyâseddin, Muhammed b. Celâleddin. *Gıyâsü'l-Lugat*. Tahran, ts.

- Günay, Hacı Mehmet. “Telkin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/404-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Levâgihu'l-Envârî'-Kudsiyyeti'l-Müntekâti Minel-Futuhâti Mekkiyye*. ed. Abdurahman eş-Şârânî - Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiye, 2015.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali. *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l- Vucûh ve'n-Nezâir*. Beyrut, 1985.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbâkî Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Kâfiyeci, Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman - Cerrahoğlu, İsmail. *Kitâbü't -Teyisir Fî Kavâidi İlmi't-Tefsir*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 116. Basım, 1974.
- Kara, Mustafa. “Fenâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karaman, Hayrettin. “Ayn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü: Letâifu'l-a'lam fî İşârâtı Ehli'l-ilham*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-İstanbulî. *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'Fünûn*. Beyrut: Dâru-İhyâu't-Turâsu'l-Arabiy, 1941.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-İşârât*. ed. İbrahim Besyûnî. 4 Cilt. Kâhire, 1971.
- Küçük, Abdurahman. “Beytü'l-Ma'mûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/94-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr. *Tefsirü't-Tahrir ve't-Tenvir*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sahnûn, 1997.
- Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *Kitâbü'l-Fihrist*. Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 2009.
- Nuvayhid, Âdil. *Mu'cemü'l-Müfessirîn*. Derâsâtü'l-Kur'âniye, ts.
- Özgel, İshak. “Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlmî ve Müfessirler”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V/2 (2005).

- Polat, Salahattin. "Likâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Allah'ın Aşkınlığı*. çev. İbrahim Coşkun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîrû'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*. 32 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1981.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîrû'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*. çev. Suat Yıldırım. Ankara: Akçağ, 1988.
- Sâmî, Şemseddin. *Kâmûsu Âlem*. 3 Cilt. İstanbul: Mihrân Matbaâsı, 1891.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman ibn Ebî Bekir. *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*. çev. Sâkıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik. 2 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Abherü'l-Âşıkîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/306. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Arâisü'l-Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/265. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Baklî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Şahinoğlu, M. Nazif. *Ruzbihân el-Baklî ve Kitab Keşf el-Esrâr'ı İle Farsça Bazı Şiirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Şimşek, Sait. *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2016.
- Şirâzî, Ebu'l-Kasım Muînüddin Cüneyd b. Mahmud. *Şeddü'l-İzâr fî Haddi'l-Evzâr 'an Züvvâri'l-Mezâr*. ed. Mirzâ Muhammed Kazvinî - İkbâl Abbas Aştîyânî. Tahran, 1328.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ây'il-Kur'ân*. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2012.
- Tebrîzî, Mirzâ Muhammed Ali. *Reyhânetü'l-Edeb fî Terâcimi'l-Mârûfin bil-Künyeti vel-Lakab*. 4 Cilt, 1374.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşaf İstilâhât-ı Funûn*, 1862.
- Tok, Fatih. "Ebû Hanîfe'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı", 15.
- Topaloğlu, Bekir. "Nûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/243-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Tüsterî, Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. ed. Abdurraûf Sâd - Sâd Hasan Muhammed Ali. Dâru'l-Haram, 2004.
- Uludağ, Süleyman. "Ayna". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "Bâtın İlmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. "Ma'rifet-i Nefs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/56-57. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. "Nefis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Sidretü'l-Müntehâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/151-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uludağ, Süleyman. "Şerh-i Şathiyyât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/568-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. "Vechü'l-Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/584-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Üzüm, İlyas. "Gazap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/434-435. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Arş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/406-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İstivâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/402-404. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kalem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/243-245. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kürsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/572-573. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşâbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/204-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/187-192. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Yed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.

- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Yeşilyurt, Temel. "Ru'yetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*. 3 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1426.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an Haqâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Mârifet, ts.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*. ed. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Mârifet, ts.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi*. 2 Cilt. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*. ed. Fevvaz Ahmed Zemerli. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Hüseyin ALTUNTAŞ 2010 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Önlisans Bölümü'nden mezun oldu. 2011 yılında Zonguldak Devrek Müftülüğü'ne bağlı olarak İmam Hatiplik görevine başladı. 2015 yılında Elazığ Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlitam Bölümünü tamamladıktan sonra 2017 yılında Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Zonguldak İl Müftülüğüne bağlı Sarıtoprak Câmii'nde İmam Hatip olarak görevine devam eden Altuntaş, evli ve üç çocuk babasıdır.